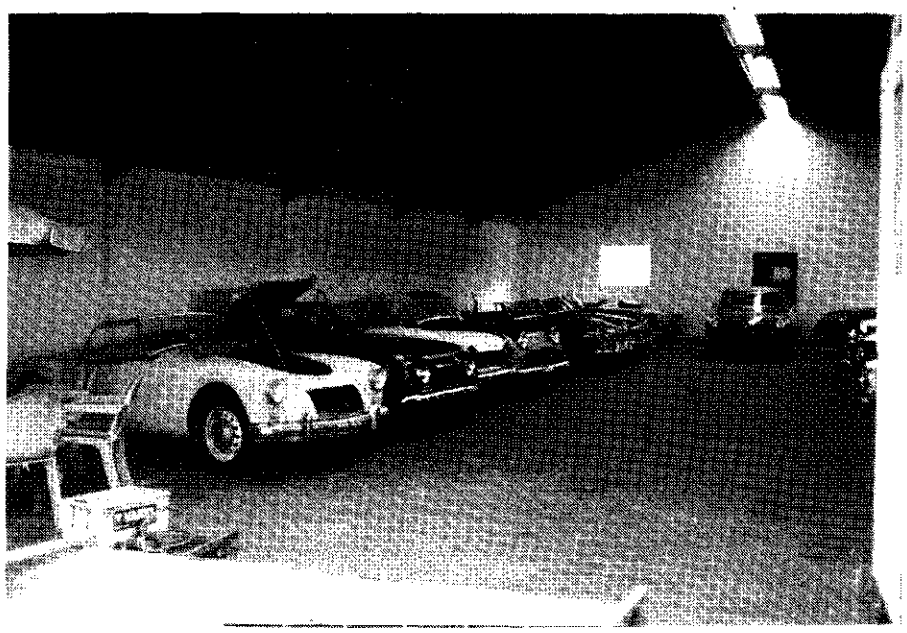
Nieuwe gebruiksvormen van voormalige agrarische bedrijfsgebouwen in de Gelderse Vallei

Onderzoek in opdracht van de Valleicommissie, p/a Dienst Ruimte, Wonen en Groen van de Provincie Gelderland

Wat ogenschijnlijk een veeschuur is (boven) blijkt in de praktijk een handel in antieke automobielen (onder)

Nieuwe gebruiksvormen van voormalige agrarische bedrijfsgebouwen in de Gelderse Vallei

L.M. van den Berg,
J.F. Coeterier,
M.B. Schöne

Rapport 126

DLO-Staring Centrum, Wageningen, 1991

IBN 346104

Referaat

Berg L.M. van den, J.F. Coeterier en M.B. Schöne. 1991. Nieuwe gebruiksvormen van voormalige agrarische bedrijfsgebouwen in de Gelderse Vallei. Wageningen, DLO-Staring Centrum. Rapport 126; 96 blz; 34 fig.; 2 tab.

In zes studiegebieden in de Gelderse Vallei is de aard en omvang van niet (meer) agrarische bebouwing in het buitengebied vastgesteld. Deze bebouwing, die in meer dan 90% van de gevallen alleen een woonfunctie heeft, overtreft het aantal gebouwen van actieve agrariers. Er is ook een belevingsonderzoek uitgevoerd. Het landschap van de Vallei heeft een hoge belevingswaarde vanwege de kleinschaligheid, de natuurlijkheid en de verweving tussen natuur en landbouw. De bijdrage van kleine boeren aan de landschappelijke kwaliteit wordt als belangrijk ervaren. De houding ten opzichte van niet-agrarische activiteiten is genuanceerd. Sommige worden afgewezen (autosloper, transport). Activiteiten die verwant zijn aan de landbouw worden eerder geaccepteerd, evenals activiteiten nabij bebouwingskernen. De houding jegens streekbewoners is in dit verband toleranter dan jegens buitenstaanders.

Trefwoorden: landschap, agrarische bedrijfsgebouwen, Gelderse Vallei, belevingsonderzoek, hobbyboer, herinrichting, functieverandering.

ISSN 0924-3070

© 1991 DLO-Staring Centrum, Instituut voor Onderzoek van het Landelijk Gebied (SC-DLO)
Postbus 125, 6700 AC Wageningen
Tel.: 08370-74200; telefax: 08370-24812; telex: 75320 VISI-NL

Het DLO-Staring Centrum is een voortzetting van: het Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding (ICW), het Instituut voor Onderzoek van Bestrijdingsmiddelen, afd. Milieu (IOB), de Afd. Landschapsbouw van het Rijksinstituut voor Onderzoek in de Bos- en Landschapsbouw "De Dorschkamp" (LB), en de Stichting voor Bodemkartering (STIBOKA).

Het DLO-Staring Centrum aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm en op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het DLO-Staring Centrum.

Projectnummer: 7202 113IS/06.91

INHOUD

		Blz.
WOORD VOORAF		7
SAMENVATTING		9
1	INLEIDING	13
2	BESCHRIJVING VAN HET LANDSCHAP IN DE STUDIEGEBIEDEN	17
2.1	Doel en methode	17
2.2	Landschapsbeschrijving per studiegebied	19
2.3	Conclusies	25
3	INVENTARISATIE VAN AARD EN GEBRUIK VAN GEBOUWEN EN BIJBEHORENDE GROND	27
3.1	Werkwijze	27
3.2	Omvang van het verschijnsel	27
3.3	Het huidige gebruik van de gebouwen en de betekenis van de niet-agrarische bedrijvigheid	30
3.4	Gebruik van de aanliggende grond	33
3.5	Ouderdom, omvang en kwaliteit van de bebouwing	34
3.6	Situering ten opzichte van dorpskernen, agrarische bedrijfsgebouwen en grotere natuurgebieden	41
3.7	Een vergelijking tussen de studiegebieden	45
3.8	Conclusie	57
4	INTERVIEWS MET BEWONERS VAN DE STUDIEGEBIEDEN	61
4.1	Opzet van het onderzoek	61
4.2	Landschapsbeleving	61
4.3	Bedrijfsgebouwen	66
4.4	Resultaten van het foto-onderzoek naar tolerantie van niet-agrarische activiteiten in agrarische bedrijfsgebouwen en van bedrijfsvestigingen in het buitengebied	67
4.5	Sociale kenmerken	74
4.6	Wensen	75
4.7	Gebiedsverschillen	78
4.8	Conclusies	79
5	CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	81
LITERATUUR		85
BIJLAGEN		
1	Opnameformulier niet-agrarische bebouwing Gelderse Vallei	87

		Blz.
2	Enkele kengetallen van de niet-agrarische bebouwing per studiegebied	89
3	Opzet van het belevingsonderzoek	93
4	Een analyse van de reacties op de foto's van niet-agrarische activiteiten in het buitengebied. Verschillen tussen groepen	95

WOORD VOORAF

Eind 1989 is tussen de provincies Utrecht en Gelderland en de ministeries van VROM, LNV en VW een bestuursovereenkomst gesloten aangaande "de Vallei". Hierin is vastgelegd, dat voor het gebied tussen Utrechtse Heuvelrug en Veluwe, samen met bewoners en organisaties een geïntegreerd verbeteringsprogramma zal worden opgesteld. Daartoe is ondermeer een breed samengestelde "Valleicommissie" in het leven geroepen. Voor eind 1991 moet deze commissie haar plannen klaar hebben. Een van de onderwerpen, die hierbij aan de orde komen, is de mogelijkheid om agrarische bedrijfsgebouwen, die voor de landbouw niet meer nodig of bruikbaar zijn, een nieuwe functie te geven. Om er achter te komen welke gebruiksvormen wat dit betreft kansrijk en landschappelijk acceptabel zijn heeft de Valleicommissie in juli 1990 aan het DLO-Staring Centrum een onderzoeksopdracht verleend.

Het onderzoek is uitgevoerd door medewerkers van de Afdelingen "Planvorming, Verstedelijking en Verkeer" en "Gedragswetenschappen en Fysiognomie" van het DLO-Staring Centrum en sluit nauw aan bij lopend onderzoek van deze afdelingen.

Het onderzoek bestond ondermeer uit een inventarisatie van alle niet-agrarische bebouwing in zes studiegebieden. Deze is grotendeels verricht door de heer A.K. van Hemert, medewerker van de Afdeling Informatievoorziening Landelijke Gebieden van het DLO-Staring Centrum. Zonder zijn geduld en doorzettingsvermogen was het niet mogelijk geweest om in de korte tijd die na medio juli beschikbaar was zoveel informatie te verzamelen.

SAMENVATTING

Het DLO-Staring Centrum heeft in opdracht van de Valleicommissie voor het Project Gelderse Vallei onderzoek verricht in zes studiegebieden in de Gelderse Vallei. Het onderzoek bestond uit:

1 Een landschapsanalyse (buiten de opdracht om);
2 Een beschrijving van de toestand en het gebruik van gebouwen in het buitengebied die geen deel (meer) uitmaken van de geregistreerde agrarische bedrijven.
3 Een belevingsonderzoek bij 60 bewoners, agrariërs en niet-agrariërs, naar landschappelijke kwaliteiten en hun houding jegens functieveranderingen in het buitengebied.

ad 1. De zes studiegebieden zijn gekozen op grond van een landschapsecologische typering. De gekozen typen beslaan het grootste deel van de Vallei. De gebieden en de typen die zij vertegenwoordigen zijn:

- Putten (kampenlandschap, nat heide- en broekontginningslandschap en recreatielandschap).
- Woudenberg (kampenlandschap en veenontginningslandschap).
- Nijkerkerveen (veenontginningslandschap).
- Voorthuizen (nat heide- en broekontginningslandschap en recreatie-landschap).
- Ederveen (veenontginningslandschap).
- Kootwijkerbroek (nat heide- en broekontginningslandschap).

De studiegebieden zijn vervolgens beschreven op kenmerken die ook belangrijk zijn voor de beleving, zoals eenheid, natuurlijkheid, historisch karakter, verzorgdheid, en op kenmerken van de agrarische bedrijfsvoering, nl. mate van agrarische specialisatie en vernieuwing en menging met andere functies. Van de verschillende landschappen zijn foto's gemaakt die in het belevingsonderzoek gebruikt zijn.

ad 2. Op het studiegebied Kootwijkerbroek na zijn de niet-agrarische gebouwen in het buitengebied talrijker dan de gebouwen van geregistreerde agrarische bedrijven (het gaat voor de zes gebieden samen om 840 "burger"- en 527 agrarische erven). Gemiddeld had 65% van zowel hoofd- als bijgebouwen oorspronkelijk een agrarische functie. Alleen in het studiegebied Woudenberg ligt het aandeel oorspronkelijk agrarische hoofd- en bijgebouwen veel lager.

Circa 20% van de niet-agrarische bebouwing is nieuw. In het kader van dit onderzoek kon niet worden vastgesteld in hoeverre deze nieuwbouw de plaats heeft ingenomen van afgebroken agrarische opstallen. Vaak gaat het hierbij ook om zogenaamde "tweede bedrijfswoningen".

Van meer dan 90% van de hoofdgebouwen is de huidige functie wonen. De oorspronkelijk eventueel aanwezige deel is bij de woning getrokken en er zijn geen uiterlijke tekenen dat het gebouw ook voor niet-agrarische bedrijvigheid wordt gebruikt. Bij de bijgebouwen overheerst het gebruik voor opslag en garage, vaak met een agrarische nevenfunctie. Op grond van het gebruik van de hoofd- en bijgebouwen zou circa 30% van de onderzochte grondgebruikers als hobbyboer omschreven kunnen worden.

Voor hun huidige functie zijn maar weinig (10%) hoofdgebouwen als uitgesproken klein te beschouwen. Bij de bijgebouwen is dit vaker het geval (30%). Van de opvallend grote bijgebouwen (10%) heeft het grootste deel een functie voor handel of industrie, gevolgd door recreatie of horeca.

Bij de inventarisatie zijn weinig gebouwen van voor 1900 aangetroffen. De grootste categorie dateert uit de eerste helft van deze eeuw. Oudere gebouwen zijn vaker verbouwd dan nieuwere, waarbij een totale verbouwing weer vaker voorkomt dan het alleen bewoonbaar maken van de deel. De bouwkundige staat van zowel hoofd- als bijgebouwen is overwegend goed. Minder dan 10% van de bijgebouwen en ruim 2% van de hoofdgebouwen verkeert in verwaarloosde of bouwvallige staat. Heel globaal en tamelijk subjectief is de landschappelijke betekenis van de bebouwing aangeduid, waarbij steeds per erf hoofd- en bijgebouwen als een geheel werden genomen. Vier categorieën zijn onderscheiden: 13% van de erven heeft een "monumentale uitstraling", 43% heeft "karakteristieke trekjes", 38% is "neutraal" ten aanzien van de omgeving en 6% "zou beter kunnen worden gemist". Recente bebouwing (van na circa 1970) is vaker hetzij monumentaal hetzij negatief beoordeeld dan de oudere bebouwing. Industriële activiteiten in hoofd- of bijgebouwen gaan steeds samen met een negatief oordeel over de landschappelijke betekenis van de desbetreffende erven. De afstand tussen de "burger"bebouwing en bedrijfsgebouwen van geregistreerde agrariërs is in de meeste gevallen zeer kort: in 80% van de gevallen minder dan 200 meter.

ad 3. Het belevingsonderzoek vond plaats bij de bewoners thuis. Het bestond uit een half-open gesprek dat tussen 1 en 2 1/2 uur duurde. Er werden twee series foto's getoond: 1 van landschappen van de streek en 1 van niet-agrarische activiteiten in het buitengebied. Bij de eerste serie werd gevraagd naar karakteristieke kenmerken en landschappelijke kwaliteiten; bij de tweede serie naar houdingen en toleranties jegens verschillende typen niet-agrarische activiteiten in het buitengebied (functiemenging).

Landschappelijke kwaliteiten.
Het landschap van de Gelderse Vallei wordt algemeen hoog gewaardeerd. De voornaamste kwaliteiten van het landschap zijn:de kleinschaligheid, de natuurlijkheid in de vorm van veel verspreide begroeiing, en een harmonische wisselwerking tussen natuur en landbouw. Hoewel er verschillende typen landschappen in de Vallei onderscheiden worden, komt het landschap toch als een geheel over; er is eenheid in verscheidenheid. Deze kwaliteiten wil men graag bewaren. Een manier om dit te doen vindt men het handhaven van de kleine boeren, die niet alleen een grote bijdrage in de totstandkoming van deze kwaliteiten hebben gehad, maar ook voor een duurzaam beheer ervan onontbeerlijk worden geacht.

Functieverandering.
Men is in het algemeen voor het stimuleren van particulier initiatief van streekbewoners, ook als dit niet-agrarische activiteiten in het buitengebied betreft. Men stelt echter wel een aantal voorwaarden:

- de alternatieve functies mogen geen hinder opleveren voor de agrarische bedrijfsvoering;
- ze mogen niet uitbreiden, niet te groot worden; dan moeten ze naar een industrieterrein;
- in totaal mogen het er niet teveel worden; ze mogen het karakter van het landschap niet aantasten;
- ze mogen geen zwaar transport of intensief klantenverkeer aantrekken, geen aanpassingen van de infrastructuur vereisen;
- de landbouwgrond moet beschikbaar blijven voor agrariërs uit de omgeving, voor verbouw van mais en uitrijden van mest.

Functieverandering is acceptabeler als:
- de functies verwant zijn met de landbouw, zodat ook de agrariërs ervan profiteren;
- zij bij de dorpsrand of een bebouwingskern, of aan een provinciale weg (of ventweg daarlangs) gelocaliseerd worden;
- zij in agrarische gebouwen gehuisvest worden, echter zonder storende reclameborden, zichtbare opslag van goederen, e.d. Deze laatste zou afgeplant moeten worden;
- zij door streekbewoners in plaats van buitenstaanders verricht worden. Zo is men tegen de aanleg van grootschalige recreatiecomplexen, maar wel voor uitbreidingsmogelijkheden van particulier initiatief, zoals kamperen bij de boer en de verkoop van agrarische producten aan recreanten aan huis.

Als rol van de overheid ziet men: streng zijn met het uitgeven van vergunningen voor functieverandering, met het toezicht op het uiterlijk van gebouwen (deze moeten een landelijk karakter hebben), controle op uitbreidingen, zorgvuldig bekijken van plaatskeuze, beperking van het totale aantal, tegenhouden van grootschalige recreatieve ontwikkelingen. Als stimuleringsmaatregel zou men graag zien: versoepeling van de ecologische richtlijn, handhaven van kleine boeren en hobbyboeren en een stimuleringspremie voor jonge ondernemers uit de streek, agrarisch zowel als niet-agrarisch.

Voor de conclusies en aanbevelingen wordt verwezen naar hoofdstuk 5 van dit rapport.

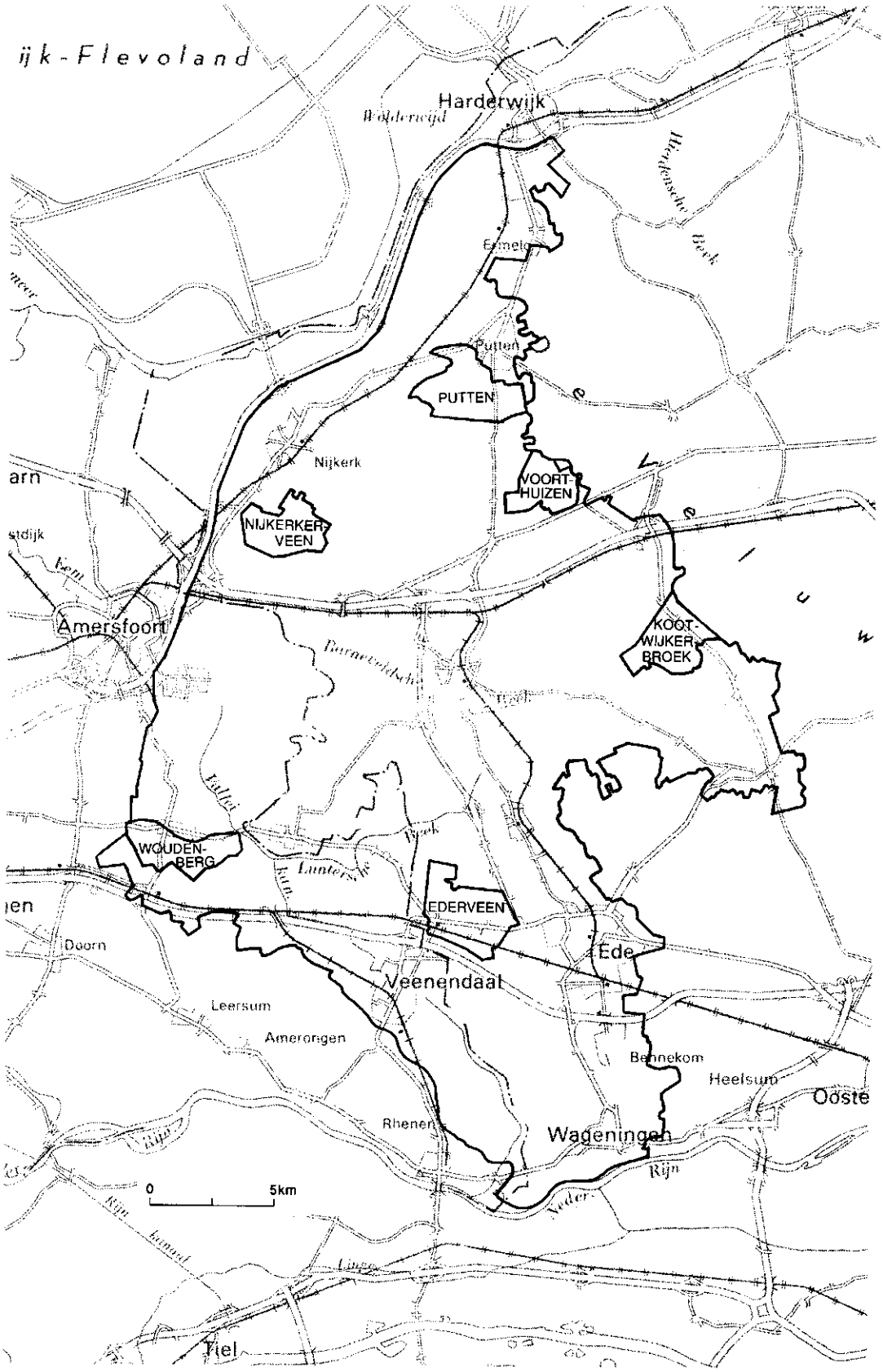
1 INLEIDING

Door technologische en economische ontwikkelingen in de land- en tuinbouw neemt het aantal agrarische bedrijven in Nederland voortdurend af. Dit proces zal zich naar verwachting ook in de komende decennia voortzetten. Daarnaast zijn er ook steeds bedrijven die nieuwe gebouwen betrekken met achterlating van de bestaande boerderij of delen daarvan.

Ook in de Gelderse Vallei (in diverse beleidsdocumenten steeds vaker "De Vallei" genoemd) zijn op deze wijze veel boerderijen en schuren voor gebruik buiten de geregistreerde land- en tuinbouw beschikbaar gekomen. De verwachting is, dat dit proces zich ten gevolge van de aanscherping van de milieuwetgeving de komende jaren eerder versneld dan vertraagd zal voortzetten. Dit roept de vraag op wat er met de vrijkomende agrarische bedrijfsgebouwen allemaal kan en mag gebeuren. In de Vallei is naar deze vraag nog niet eerder systematisch onderzoek verricht, maar voor een globale indruk van wat zoal te verwachten valt kan wel gebruik gemaakt worden van de resultaten van onderzoekingen elders.

Zo hebben de provincies Utrecht en Gelderland beide in het verleden al eens onderzoek laten verrichten naar, respectievelijk, de functie van beëindigde agrarische bedrijven (Veldhuizen, 1987) en niet-agrarische aktiviteiten in het buitengebied (Linden, Coenen en Duenk, 1986). Het Landbouw-Economisch Instituut heeft onlangs het gebruik van vrijgekomen agrarische gebouwen in Overijssel onderzocht (Jansen en de Haas, 1990). Ook in Friesland is het verschijnsel onlangs uitgebreid onderzocht (Van der Vaart, 1990). De belangstelling voor het onderwerp is echter niet nieuw. Dit blijkt ondermeer uit eerdere onderzoeksrapporten uit Noord-Brabant (Cultuurtechnische Dienst, 1977) en Limburg (Jacobs, 1979). Deze verre van volledige lijst van onderzoeksrapporten levert het volgende, globale beeld op:

- veel vrijgekomen bedrijfsgebouwen worden afgebroken, in Limburg tot 37% (Jacobs, 1979), in Utrecht vaker in stedelijke gebieden dan erbuiten (Veldhuizen, 1987);
- de voormalig agrarische woningen blijven bijna altijd bewoond, in eerste instantie meestal door de ex-agrarier (Jacobs, 1979; Veldhuizen, 1987);
- veel van de overige bedrijfsgebouwen staan leeg of worden als opslagruimte bij een woning onderbenut (Veldhuizen, 1987);
- ook wordt de bedrijfsruimte dikwijls, zij het in afnemende mate, door andere agrariërs overgenomen (Jansen en de Haas, 1990);
- bedrijvigheid in voormalig agrarische gebouwen komt minder voor dan verwacht, is voornamelijk kleinschalig en vaak uit nevenactiviteiten op agrarische bedrijven voortgekomen (Jansen en de Haas, 1990; Linden et al., 1986);
- de dichtheid van vrijgekomen en hergebruikte agrarische bedrijfsgebouwen varieert sterk en hangt samen met de "schaligheid van het landelijk gebied" (C.D. 1977). Zo overweegt in het grootste deel van Friesland in het buitengebied nog de aktief-agrarische bebouwing, maar in Noord-Brabant de niet-(meer-)agrarische bebouwing (Van der Vaart, 1990; C.D., 1977). Ook de resultaten van het onderzoek naar "semi-agrarisch" grondgebruik in Nederland (Van den Berg en Jacobs, 1989) wijzen in deze richting.

Figuur 1 Ligging van de studiegebieden

Het uit de literatuur ontstane beeld is nog te fragmentarisch om voor de Vallei tot betrouwbare uitspraken te komen over de huidige vorm en spreiding van niet-agrarische bebouwing en de plaats van voormalige boerderijen in dit geheel. Ook over de eventuele wenselijkheid van beleidsombuigingen voor deze problematiek in de Vallei zijn meer basisgegevens nodig. Doel van het onderhavige onderzoek is deze basisgegevens te leveren. Het betreft gebiedsgebonden (inhoudelijke) informatie. Onderzoek naar procedures en regelgeving blijft hier buiten beschouwing.

Aangezien de Vallei als geheel te groot is om in deze korte tijd te onderzoeken zijn in overleg met de projectgroep een zestal steekproefgebiedjes geselecteerd. Een beperking hierbij was, dat het vereiste basismateriaal (kaarten, waarop de door geregistreerde agrariërs gebruikte grond en gebouwen van die van niet-agrariërs kunnen worden onderscheiden) alleen voor het Gelderse deel van de Vallei beschikbaar zijn. De Cultuurtechnische Inventarisaties, die in het kader van de voorbereiding van landinrichtingsprojecten, maar soms ook voor algemene beleidsdoeleinden, worden verricht, voldoen uitstekend aan deze wens. Gevolg is wel, dat de informatie over het Utrechtse deel van de Vallei, waar een dergelijke inventarisatie niet is uitgevoerd, veel beperkter is.

Met de ambtelijke werkgroep, die de Valleicommissie voor dit onderwerp ondersteunt, is uitvoerig gesproken over welke gebieden bij voorrang voor het onderzoek in aanmerking komen. Enerzijds ging de voorkeur uit naar gebieden, waar al veel niet-agrarische functies voorkomen. Anderzijds moesten de gekozen gebieden samen toch ook enigszins representatief zijn voor de Vallei als geheel. En tenslotte moest het onderzoek ook nog in beperkte tijd en met bescheiden middelen uitvoerbaar zijn. Dit heeft uiteindelijk tot de volgende gebiedskeuze geleid (zie ook figuur 1):

A: het kampenlandschap tussen Putten en de Beulekamperweg (volgens het Streekplan Veluwe is hier landschapsbouw voor ecologische infrastructuur gewenst);
B: het natte heide- en broekontginningslandschap ten noordoosten van Voorthuizen (Prinsenkamp: volgens het Streekplan Veluwe is ook hier landschapsbouw voor ecologische infrastructuur gewenst);
C: het veenontginningslandschap tussen De Klomp en Ederveen;
D: het veenontginningslandschap nabij Amersfoort (tussen Nijkerkerveen, Zwartebroek en Hoevelaken);
E: het natte heide- en broekontginningslandschap ten oosten van Kootwijkerbroek;
F: een gebied aan de voet van de Utrechtse Heuvelrug (tussen Maarn en Woudenberg).

Deze gebiedjes omvatten tussen de 500 en 900 ha, afhankelijk van complexiteit en bebouwingsdichtheid. Tezamen geven ze met betrekking tot het verschijnsel "hergebruik" een redelijk beeld van wat er in de vallei als geheel aan de hand is (Figuur 1). De gebieden Putten, Voorthuizen en Kootwijkerbroek grenzen aan het Centraal Veluws Natuurgebied. Ze zijn niet alleen onderling qua landschap nogal verschillend, maar ook groot genoeg om de omvang van een mogelijk uitstralings-effect van de Veluwe op het niet-agrarisch grondgebruik te kunnen bepalen. De gebieden Ederveen en Nijkerkerveen liggen in het centrale deel van de Vallei en omvatten beide zowel dichtbebouwde als meer open landschappen. Het studiegebied Nijkerkerveen ligt

daarnaast ten dele duidelijk binnen de stedelijke invloedssfeer van Amersfoort, tegen de bebouwde kom van Hoevelaken aan. Het zesde studiegebied, tussen Woudenberg en de Utrechtse Heuvelrug, is om eerder genoemde redenen iets minder intensief onderzocht. Toch is dit gebiedje meegenomen om iets van het verschil tussen Heuvelrug en Veluwe, tussen gebieden met en zonder een afgesloten ruilverkaveling, en tussen de twee provincies te kunnen achterhalen.

Het onderzoek bestaat uit de volgende onderdelen:
(a) een typering van het landschap binnen de onderzochte studiegebieden, waarbij o.a. de aard en spreiding van de bebouwing aan de orde komen (hoofdstuk 2);
(b) een overzicht van de huidige gebruiksvormen van in het verleden vrijgekomen agrarische bedrijfsgebouwen in de Vallei (met de eventueel nog daarbij behorende gronden) naar aard, frequentie en situering (hoofdstuk 3).
(c) gesprekken met bewoners uit de Gelderse Vallei, zowel uit agrarische als uit niet-agrarische hoek over bestaande en mogelijk nieuwe vormen van hergebruik van de gebouwen (hoofdstuk 4);

De onderdelen (b) en (c) zijn uitgevoerd in opdracht van de Vallei Commissie. Onderdeel (a) is op eigen initiatief hieraan toegevoegd.

Op basis van de onderzoeksresultaten worden in hoofdstuk 5 conclusies geformuleerd, onder meer over de wisselwerking tussen agrarische en niet-agrarische gebouwen, over de ruimtelijke spreiding van verschillende typen niet-agrarische bebouwing, en over de kansrijkheid van uiteenlopende nieuwe functies voor de agrarische bedrijfsgebouwen, die in de toekomst nog zullen kunnen vrijkomen.

2 BESCHRIJVING VAN HET LANDSCHAP IN DE STUDIEGEBIEDEN

2.1. Doel en methode

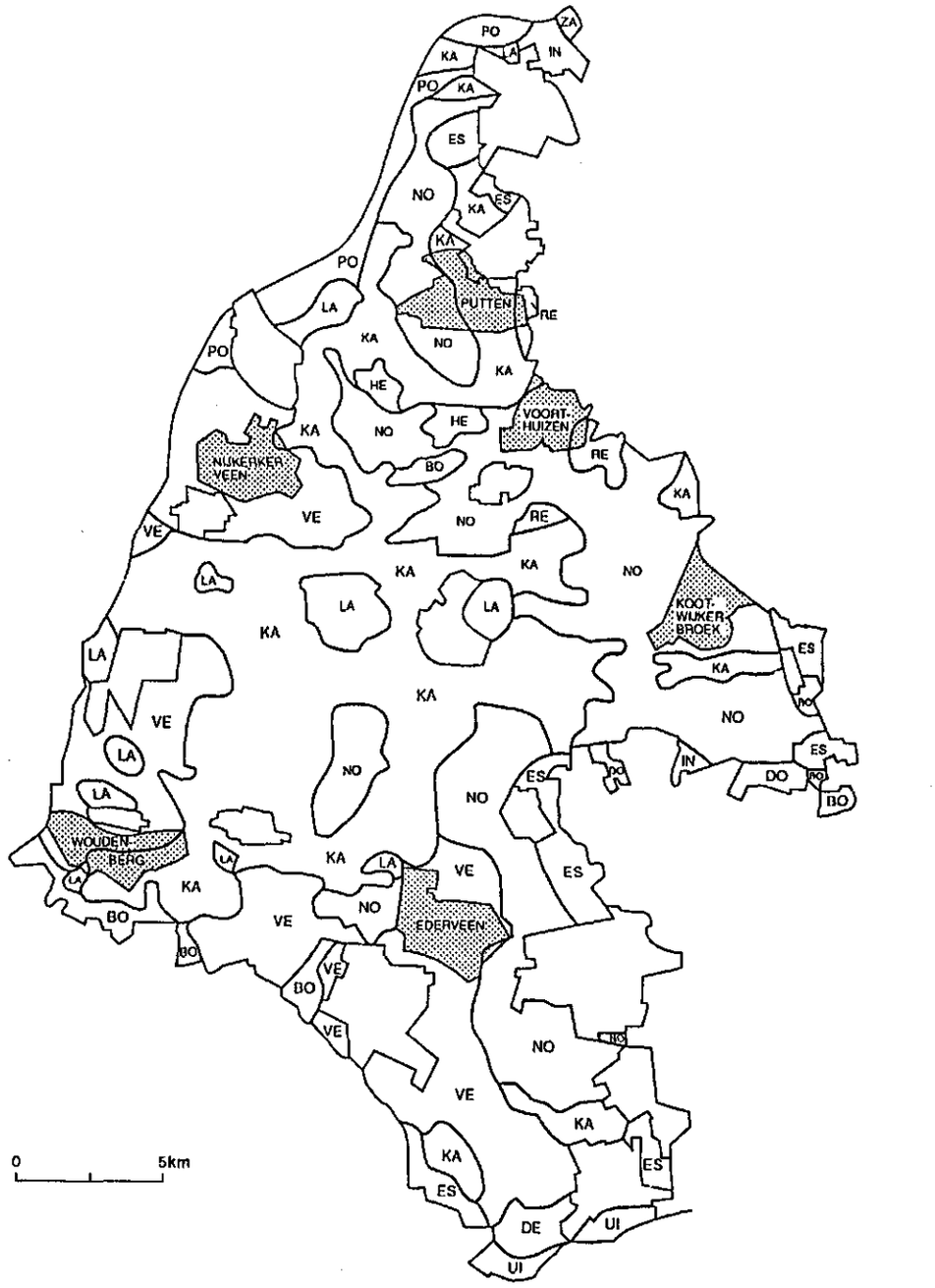
Het landschap van de Gelderse Vallei is de afgelopen jaren aan allerlei onderzoek onderworpen. In een van de studies, de "Verkenning natuur en landschap" van de Werkgroep Natuur en Landschap van het Project Gelderse Vallei (1990), is het landschap van de Vallei ingedeeld in 14 typen. Het grootste deel van de oppervlakte van de Vallei wordt echter maar door vier typen in beslag genomen, nl.:
- het kampenlandschap;
- het veenontginningslandschap;
- het natte heide- en broekontginningslandschap;
- het recreatielandschap.

In deze landschapstypen zijn de studiegebieden voor het onderzoek gekozen (zie Figuur 2), en wel:
- voor het kampenlandschap: gebieden bij Putten en Woudenberg;
- voor het veenontginningslandschap: Woudenberg, Nijkerkerveen en Ederveen;
- voor het natte heide- en broekontginningslandschap: Voorthuizen, Kootwijkerbroek, Putten;
- voor het recreatielandschap: Putten en Voorthuizen.

Dit resulteerde in zes gebieden, aangeduid met: Putten, Woudenberg, Nijkerkerveen, Ederveen, Voorthuizen en Kootwijkerbroek (naar dat de dichtstbijzijnde grote plaatsen zijn.

Omdat de criteria voor de landschapstypering uit de "Verkenning" (abiotische factoren en ontginningspatroon) niet voldoende aansloten bij de vraagstelling van het belevingsonderzoek, is het landschap in de zes studiegebieden opnieuw geanalyseerd op de volgende kriteria:
- eenheid van het landschap;
- gebruik;
- historisch karakter;
- ruimtelijkheid;
- natuurlijkheid;
- abiotische factoren;
- verzorging en onderhoud;
- de mate van agrarische specialisatie;
- de mate van agrarische vernieuwing;
- de menging van agrarische functies met andere functies.

Voor elk studiegebied is een landschapsbeschrijving gemaakt op deze kenmerken. De beschrijving is gebaseerd op subjectieve indrukken van de onderzoekers tijdens veldverkenningen, niet op objectieve gegevens van tellingen, rapporten of dergelijke.

LEGENDA

BO	BOSLANDSCHAP	NO	NATTE HEIDE EN BROEKONTGINNINGENLANDSCHAP
DO	DROGE HEIDE- EN BOSONTGINNINGENLANDSCHAP	OE	OEVERWALLEN EN STROOMRUGGENLANDSCHAP
ES	ESSENLANDSCHAP	PO	POLDERLANDSCHAP
HE	HEIDE LANDSCHAP	RE	RECREATIELANDSCHAP
IN	INTENSIEVE VEEHOUDERIJLANDSCHAP	UI	UITERWAARDENLANDSCHAP
KA	KAMPENLANDSCHAP	VE	VEENONTGINNINGENLANDSCHAP
LA	LANDGOEDERENLANDSCHAP	ZA	ZANDVERSTUIVING

Figuur 2 Landschapstypen in de studiegebieden

Vervolgens zijn in elk gebied panoramafoto's genomen van typerende aspecten van het landschap. Deze foto's zijn in de interviews gebruikt (zie ook figuren 29 en 30). Tijdens de veldverkenning zijn ook alle zichtbare, niet-agrarische functies opgenomen. Een aantal daarvan is gefotografeerd. Ook deze foto's zijn gebruikt in de interviews, om de meningen van de bewoners te achterhalen over mogelijke of wenselijke functieveranderingen in hun gebied.

2.2 Landschapsbeschrijving per studiegebied

EDERVEEN - Veenontginningslandschap

Eenheid: Het gebied is duidelijk als een eenheid te beschouwen. De belangrijkste kenmerken zijn het landelijk karakter, de kleinschaligheid en de dichtheid van bebouwing en beplanting.

Ruimtelijkheid: Er zijn weinig grote ruimten, maar er is wel veel variatie in ruimten. De lange stroken van de opstrekkende verkaveling zijn vaak opgedeeld in kleine percelen met op onregelmatige plekken langs de perceels-grenzen beplanting, voornamelijk wilg, els en vlier.

Natuurlijkheid: Er zijn geen grote bospercelen, wel er is veel afwisseling in bomen, struiken en planten. Er zijn veel smalle bermen. Het gebied maakt een gegroeide indruk, het hangt organisch samen.

Grondgebruik: Het merendeel van de grond is in gebruik als weiland, maar er komen ook (mais)akkers voor. De interne ontsluiting van het gebied is fijnmazig. Er zijn veel halfverharde insteekweggetjes waar boerderijen aan liggen.

Historisch karakter: Het hele gebied ademt nog de sfeer van de kleine boeren uit de ontginningsfase rond 1850.

Verzorging: In het gebied komt nog vrij veel bebouwing voor die er vervallen of slecht onderhouden uitziet. Met name veel schuren en stallen verkeren in slechte staat van onderhoud.

Mate van agrarische specialisatie: De agrarische activiteit lijkt marginaal. Er zijn veel kleine boerderijen met elk tamelijk veel bijgebouwen, waarin de niet-grondgebonden tak van de veehouderij zich ontwikkeld heeft. Slechts enkele bedrijven hebben zich ontwikkeld tot grotere intensieve veehouderijen.

Mate van agrarische vernieuwing: Deze lijkt 15 jaar geleden op de meeste plaatsen gestopt te zijn.

Menging van functies: Er zijn, verspreid in het gebied, verschillende andere, niet-agrarische activiteiten te constateren, zowel grotere bedrijven als kleine ondernemingen in voormalige boerderijen. Niet zichtbaar is, of dit een recente ontwikkeling is, of dat dit al vanouds zo was. De niet-agrarische activiteiten beperken zich tot handel, industrie en dienstverlening. In de recreatieve sector wordt niets ondernomen.

KOOTWIJKERBROEK - natte heide- en broekontginningslandschap

Eenheid: Van oudsher hoorde dit gebied waarschijnlijk tot het kampenlandschap, gekenmerkt door essen, broeklanden en heidevelden. Thans zijn de verschillen tussen de onderdelen niet zo groot meer; alles is ontgonnen tot akkers en weiland. Het belangrijkste kenmerk van de eenheid is de landelijkheid en het samengaan van natuur en occupatie.

Ruimtelijkheid: Slechts enkele kenmerken in de ruimtelijke opbouw wijzen nog op de vroeger verschillende landschapsonderdelen: het relief van de essen, de grotere boerderijen en het onregelmatige verkavelings- en wegenpatroon in de buurt van de essen. Alleen bij Essenermeent in het westen wordt de opbouw regelmatiger.

Natuurlijkheid: Direct ten oosten van het gebied liggen de bossen van de Veluwe. Het gebied zelf doet natuurlijk aan. Dit wordt vooral veroorzaakt door de afwisselende beplanting, die overal verspreid in het gebied voorkomt. Soorten van de drogere gebieden, zoals eiken, komen veel voor.

Historisch karakter: Het gebied kent geen belangwekkende historische monumenten, noch heeft het een specifiek eigen historisch karakter. Er is sinds de eerste ontginningsboerderijen vrij veel vernieuwd aan en om de bedrijven. Toch doet het gebied eerder ouderwets dan modern aan, mede door de kleinschaligheid.

Grondgebruik: Het merendeel van de grond is in gebruik als weiland. Daarnaast worden er op verschillende plekken mais en soms aardappels en granen verbouwd.

Verzorging: Zowel de gebouwen als de landerijen zien er verzorgd uit. Slechts hier en daar is er sprake van minder onderhoud.

Mate van agrarische specialisatie: Vanuit de oorspronkelijk gemengde bedrijven zijn ook hier de niet-grondgebonden takken van veehouderij ontwikkeld.

Mate van agrarische vernieuwing: Er zijn de laatste jaren vrij veel nieuwe schuren bij de bedrijven gebouwd ten behoeve van de intensieve veehouderij.

Menging van functies: Met name langs de provinciale weg, de vroegere verbinding Arnhem-Harderwijk, hebben zich niet-agrarische functies gevestigd. Daarnaast worden er op enkele plekken in het gebied in voormalige boerderijen niet-agrarische activiteiten ontwikkeld. Een enkeling onder de agrariërs speelt in op de recreatieve ontwikkeling van de Veluwe met bijv. kamperen bij de boer of de verkoop van agra-

rische producten aan huis. Grootschalige recreatieve ontwikkelingen zijn in dit gebied niet zichtbaar. Wel is er veel niet-agrarische bewoning in het gebied, al of niet in verbouwde boerderijen.

NIJKERKERVEEN - Veenontginningslandschap

Eenheid: Van de zes studiegebieden komt dit gebied het minst als een samenhangende eenheid over. Het is het sterkst "geinfiltreerd" door andere functies. Het is ook het dichtst bebouwd van alle gebieden, met een grote verscheidenheid aan bebouwing. Het merendeel van het gebied is kleinschalig verkaveld, met veel, onregelmatige percelen en tamelijk kleine bebouwing. In oostelijke en noordelijke richting, bijv. richting Slichtenhorst, is van oudsher een andere ontginning aanwezig, gekenmerkt door grotere percelen, grotere boerderijen en een enkel bosperceel.

Ruimtelijkheid: Typerend voor de ruimtelijke opbouw van het gebied zijn de kleine percelen. Niet alleen op de kop van de opstrekkende verkaveling, aan de ontginningsbasis, maar ook aan smalle, halfverharde insteekweggetjes, staan boerderijen met veel stallen en schuren. Dit maakt soms een tamelijk onoverzichtelijke indruk; de onderliggende structuur is niet altijd duidelijk te zien.

Natuurlijkheid: De percelen zijn vaak nog omgeven door perceelsbeplanting van els, populier en wilg. De kleinschaligheid en de restanten van beplanting, ook aan bermen en sloten, geven een indruk van natuurlijkheid.

Historisch karakter: De opbouw van het gebied vertoont nog allerlei tekenen van de individuele, kleinschalige, moeizame veenontginning rond 1850. Het kleinschalige agrarische pionierskarakter is zich echter aan het wijzigen in landelijk wonen. Ook zijn er relatief veel andere functies.

Verzorging: Dit geeft een wisselend beeld. Op de meeste plaatsen is het netjes en verzorgd. Soms ontstaat een wat rommeliger indruk door achterstallig onderhoud.

Grondgebruik: Vrijwel overal weiland.

Mate van agrarische specialisatie: Bij de boerderijen staan over het algemeen veel stallen, hokken en schuren, die duiden op niet-grondgebonden veehouderij. Ligboxenstallen komen vrijwel niet voor.

Mate van agrarische vernieuwing: Er is niet veel agrarische vernieuwing te zien. Veeleer lijkt er een verschuiving op te treden naar het landelijk wonen.

Menging met andere functies: Er zijn veel tekenen van stedelijke invloeden, zoals de vestiging van zaken en bedrijfjes. Deze liggen op de overgang van het dorp en het buitengebied. Ook komen er op verschillende plaatsen niet-agrarische activiteiten in voormalige boerderijen voor. Afgezien van een SVR-camping (Stichting Vrije Recreatie) zijn er geen recreatieve ontwikkelingen zichtbaar.

PUTTEN - Kampenlandschap, natte heide- en broekontginningslandschap, recreatielandschap.

Eenheid: Dit gebied komt niet als een eenheid over. De drie deelgebieden die de Verkenning onderscheidt zijn nog duidelijk te herkennen als verschillende landschapstypen. Het recreatiegebied ligt oostelijk van de weg Voorthuizen-Putten (de N 303). Door recente agrarische ontwikkelingen is het onderscheid tussen de twee andere typen, westelijk van de N 303 gelegen, vager geworden. Het oorspronkelijke ontginningspatroon is echter nog in de verkaveling en de loop van de wegen te herkennen.

Ruimtelijkheid: Het recreatiegebied is kleinschalig en dicht bebouwd. Bosjes, kleine landbouwenclaves en veel recreatiewoningen wisselen elkaar af. Het meest westelijke deel is opener dan het gebied rond Huinen en Halvinkhuizen, waar de oude 1-mansesjes nog duidelijk zichtbaar zijn.

Natuurlijkheid: Het gebied maakt een zeer natuurlijke indruk. Er zijn nog relatief veel zandwegen, om de oude esjes staan vaak nog houtwallen, en verder is er veel begroeiing, in de vorm van bos en bosjes, maar ook als bermbegroeiing en bomen langs de wegen. In het oostelijk deel komt vooral de beplanting van de droge grondsoorten voor; in het westelijke deel verschijnen de populier en de wilg meer in het beeld.

Historisch karakter: De ontginningsgeschiedenis is nog steeds afleesbaar uit het landschap. In het oostelijk deel wordt het oorspronkelijke occupatiepatroon echter overwoekerd door recreatieve ontwikkelingen. In het westelijke deel is enige nivellering opgetreden door recente agrarische ontwikkelingen.

Verzorging: Over het algemeen maakt het gebied een goed onderhouden en verzorgde indruk.

Grondgebruik: Overwegend weiland met soms een maisakker. Daarnaast zijn er andere activiteiten, zoals maneges of ponyweiden, gladiolenteelt, kwekerijen, e.d.

Mate van agrarische specialisatie: Ook in dit gebied heeft de intensieve veehouderij een plek gevonden, naast de melkveehouderij.

Mate van agrarische vernieuwing: In het westelijk deel van het gebied zijn duidelijk vernieuwingen zichtbaar. Zowel ligboxenstallen als schuren voor het mesten van varkens en het houden van pluimvee zijn recent gebouwd.

Menging met andere functies: In het oostelijk deel is de agrarische functie vrijwel geheel verdreven door wonen, recreatie en enkele bedrijven (bijv. een tuinbedrijf). In het westelijk deel wordt echter niet zichtbaar ingespeeld op deze recreatieve ontwikkelingen.

VOORTHUIZEN - Natte heide- en broekontginningslandschap en recreatielandschap.

Eenheid: Er is geen sprake van een enkel landschapstype. De landbouw en de recreatie hebben zich naast elkaar ontwikkeld, elk met hun eigen terreinen. De recreatie concentreerde zich oorspronkelijk in de buurt van de bossen, maar breidt nu ook verder uit, niet alleen via campings, maar ook met een golfbaan. Toch overheerst het agrarische karakter in het beeld nog sterk.

Ruimtelijkheid: Het agrarisch gebied doet ruim en grootschalig aan; het meest van de zes studiegebieden. Er zijn grote percelen en relatief weinig perceelsbeplanting. De recreatieterreinen zijn sterk verdicht met huisjes en beplanting.

Natuurlijkheid: In het agrarische gedeelte is er relatief weinig beplanting en de beplanting op de recreatieterreinen doet erg gecultiveerd aan. Wel natuurlijk komt het wegenpatroon over. Er zijn nog verschillende zandpaden en halfverharde wegen. Aan de randen van het gebied komt bos voor, waardoor het gebied ingebed lijkt in de natuur, hoewel het zelf niet zo natuurlijk overkomt.

Historisch karakter: Het is een jonge heide-ontginning, tamelijk grootschalig en duidelijk grootschaliger dan de veenontginningsgebieden Ederveen en Nijkerkerveen. Ook het verkavelingspatroon is niet zo karakteristiek als in die gebieden; het is regelmatiger. Er zijn eigenlijk geen echt historische kenmerken in het gebied aanwezig.

Verzorging: Het hele gebied maakt een verzorgde indruk. Zowel de agrarische als de recreatie-ondernemers besteden zorg en aandacht aan hun terreinen.

Grondgebruik: De recreatieve bestemmingen nemen grote oppervlakten in beslag. Op agrarische gebied overheerst het weiland. Er zijn weinig andere grondgebruiksvormen dan deze beide.

Mate van agrarische specialisatie: De meeste agrarische bedrijven hebben naast het melkvee een neventak ontwikkeld van intensieve veehouderij.

Mate van agrarische vernieuwing: Recente vernieuwingen zijn op meerdere plaatsen zichtbaar; ligboxenstallen en moderne schuren voor de intensieve veehouderij komen regelmatig voor. De agrarische bedrijven maken een gezonde indruk.

Menging met andere functies: Behalve de recreatie komt er ook al vanouds het landelijk wonen voor, zoals overigens in alle studiegebieden het geval is. Al deze functies zijn echter strikt gescheiden. Handel of industriele activiteiten komen niet of nauwelijks voor.

WOUDENBERG - Veenontginningslandschap en kampenlandschap.

Eenheid: De twee door de Verkenning beschreven landschapstypen zijn nog herkenbaar; het veenontginningslandschap aan de noord- en westzijde van het gebied en het kampenlandschap in het zuiden. Beide typen maken een uitgesproken landelijke indruk; in beide overheerst het beeld van de agrarische activiteiten. Wat sterk scheidend werkt op de indruk van eenheid is de provinciale weg Maarsbergen-Woudenberg; deze verdeelt het gebied in twee delen met onderling geen relatie.

Ruimtelijkheid: Het zuidelijke deel is open en heeft een minder regelmatig, rechthoekig verkavelings- en wegenpatroon dan het oude veenontginningslandschap. Naast Voorthuizen is dit het meest open landschap.

Natuurlijkheid: Beide gedeelten doen natuurlijk aan. Deze indruk wordt gevestigd door de vele weg- en perceelsbeplanting (aangebracht in het kader van de ruilverkaveling), de bossen aan de randen en het water.

Verzorging: Van alle gebieden maakt dit gebied de meest verzorgde indruk.

Historisch karakter: Halverwege de jaren '80 is in dit gebied een ruilverkaveling afgerond, met als gevolg dat het oude kampenlandschap alleen nog aan het wegen- en verkavelingspatroon herkenbaar is. De boerderijen zijn in het hele gebied overwegend nieuw, d.w.z. herbouwd na de oorlog. Daarnaast zijn er in ruilverkavelingsverband zeer recent nieuwe boerderijen geplaatst en beplantingen aangelegd. De agrarische bedrijven lijken in het kampenlandschap groter dan in het veenontginningsgedeelte.

Grondgebruik: Overwegend weiland. Er komen enkele andere activiteiten voor, zoals campings, een biologisch-dynamische boerderij en een golfterrein. Ook zijn er nog enkele akkers.

Mate van agrarische specialisatie: Door de ruilverkaveling is er specialisatie opgetreden. Er lijken minder "tweede en derde takken" voor te komen dan in de andere gebieden.

Mate van agrarische vernieuwing: Die is sterk. In het zuidelijk deel zijn nieuwe boerderijen gekomen, maar ook nieuwe ligboxenstallen en andere schuren komen veelvuldig voor. In het noordelijk deel is hiervan minder sprake. De agrarische bedrijven lijken allemaal zeer gezond.

Menging met andere functies: Van menging is hier nauwelijks sprake; de verschillende soorten functies hebben elk hun eigen plek. Handel, industrie en dienstverlening komen vooral langs de provinciale wegen voor. Dichtbij de bosrand van de Utrechtse Heuvelrug liggen veel campings.

2.3 Conclusies

De landschapstypering uit de Verkenning Landschap en Ecologie in de Gelderse Vallei en de voor dit onderzoek gebruikte methode van landschapsbeschrijving vertonen duidelijke overeenkomsten. In vijf van de zes studiegebieden worden evenveel landschapstypen onderscheiden, met vrijwel dezelfde begrenzing. Bij de in deze studie gebruikte methode zijn sommige aspecten echter verder uitgewerkt. Ook worden er aspecten onderscheiden die in de Verkenning niet voorkomen. Zo typeert de Verkenning het noordelijk en westelijk deel van Woudenberg als veenontginningslandschap en het zuidelijk deel als kampenlandschap. Uit onze landschapsbeschrijving blijkt echter, dat er van het oorspronkelijke kampenlandschap niet erg veel meer zichtbaar is. Veel opvallender dan het oorspronkelijke kampenlandschap is de vernieuwing in het zuidelijk deel ten gevolge van de ruilverkaveling. Wat betreft de aspecten mate van agrarische specialisatie, mate van agrarische vernieuwing en menging met andere functies, is de vraag interessant of de ontwikkelingen in de zes gebieden systematisch te relateren zijn aan de landschapstypen van de Verkenning, d.w.z. of het kampenlandschap zich systematisch anders ontwikkelt dan het natte heide- en broekontginningslandschap. Op grond van deze eerste analyse lijkt dit niet het geval te zijn. Ter illustratie: in de veenontginningslandschappen bij Ederveen en Woudenberg heeft de verschuiving van de agrarische functie naar andere bebouwing, met name wonen, in veel mindere mate plaatsgevonden dan in Nijkerkerveen. Hiervoor zijn een aantal verklaringen mogelijk:

a) Andere factoren dan de abiotische omstandigheden en de occupatie geschiedenis bepalen de ontwikkelingen in een gebied.
b) Er is sprake van een faseverschil in de ontwikkeling van deze gebieden; de situatie die nu in Nijkerkerveen zichtbaar is, zal over enkele jaren ook zichtbaar zijn in Ederveen en Woudenberg. In het eerste geval zou de landschapstypering van de Verkenning niet te hanteren zijn als zoneringsprincipe voor het stimuleren van ontwikkelingen; in het tweede geval wel. Dit zou dus nader uitgezocht moeten worden.

3 INVENTARISATIE VAN AARD EN GEBRUIK VAN GEBOUWEN EN BIJBEHORENDE GROND

3.1 Werkwijze

In de hele provincie Gelderland is omstreeks 1985 door de Provincie met medewerking van het DLO-Staring Centrum een inventarisatie van het agrarisch grondgebruik gemaakt. In het kader daarvan waren kaarten (1 : 10 000, met topografische ondergrond) vervaardigd, waarop de door geregistreerde agrariërs gebruikte gronden waren aangegeven. Op deze kaarten konden in de vijf studiegebiedjes van de Vallei, die binnen de provincie Gelderland zijn gesitueerd, de grond en de gebouwen worden gevonden, die buiten het geregistreerd agrarisch gebruik vielen.

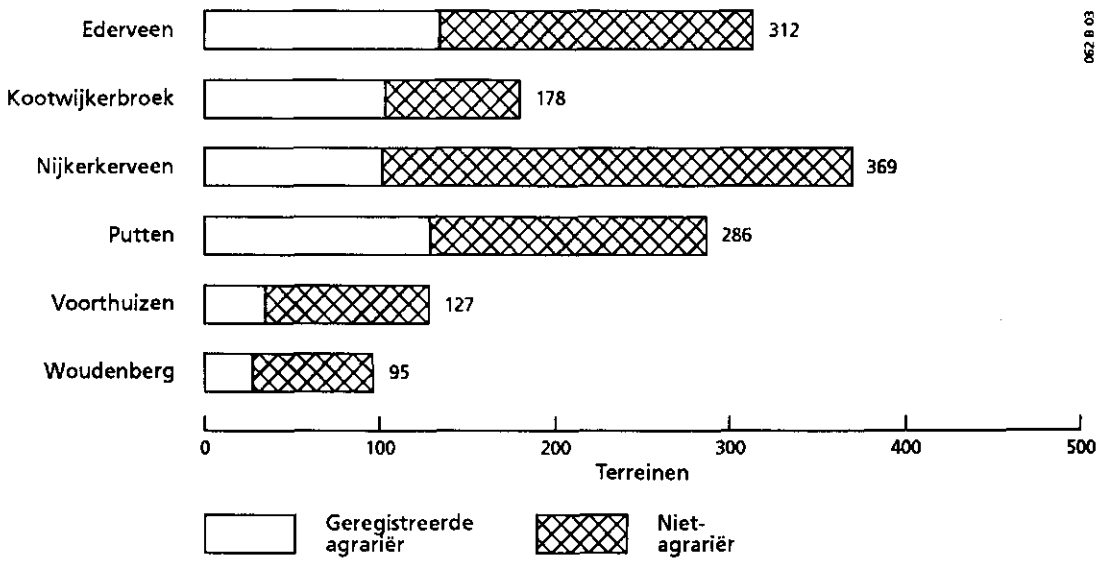
Voor het Utrechtse deel van de Vallei waren dergelijke kaarten niet beschikbaar. Wel kon voor het grootste deel van het studiegebied Woudenberg door de provincie de ligging van de bedrijfsgebouwen van aktieve agrariërs worden aangegeven. Met behulp van deze kaart zijn ook voor dit gebied de niet-agrarische gebouwen geïnventariseerd. Over de omvang en aard van de bijbehorende grond kunnen voor Woudenberg echter geen uitspraken worden gedaan.

De aldus verkregen informatie is op nieuwe kaarten overgenomen, waarmee het veldwerk werd verricht. Tijdens het veldwerk werden al de aangeduide terreinen bezocht en de voor dit onderzoek relevante gegevens genoteerd op daartoe meegebrachte formulieren (zie bijlage 1). Het gaat hierbij om informatie, die in principe door observatie vanaf de openbare weg te verkrijgen valt, maar incidenteel moesten de terreinen zelf betreden worden. Bijzonderheden over gebruik van gebouwen en grond werden in de kantlijn van het formulier aangegeven. Een viertal kolommen van het formulier (gegevens over afstanden en oppervlakten) zijn later, aan de hand van de topografische kaart, achter het bureau ingevuld. De op het formulier aangeduide kodes en getallen zijn, in sommige gevallen na hercodering, ingevoerd in de computer, zodat analyse kon plaatsvinden met behulp van het statistisch programma SPSS-X. De navolgende paragrafen geven de resultaten van deze analyse.

3.2 Omvang van het verschijnsel

In de zes studiegebieden samen zijn 840 bebouwde "burger"-terreinen aangetroffen: terreinen die niet in gebruik waren bij geregistreerde agrariërs. Dit is veel meer dan de 527 bebouwde erven van geregistreerde agrariërs (figuur 3).

Van de hoofdgebouwen had 65% oorspronkelijk een agrarische functie. Op de plaats van de overige hoofdgebouwen kunnen tevoren agrarische gebouwen hebben gestaan, maar daarvan was bij de inventarisatie niets meer te zien. Figuur 3 laat zien hoever deze cijfers voor de verschillende studiegebiedjes uit elkaar liggen. Alleen in Kootwijkerbroek komen meer agrarische dan niet-agrarische hoofdgebouwen voor.

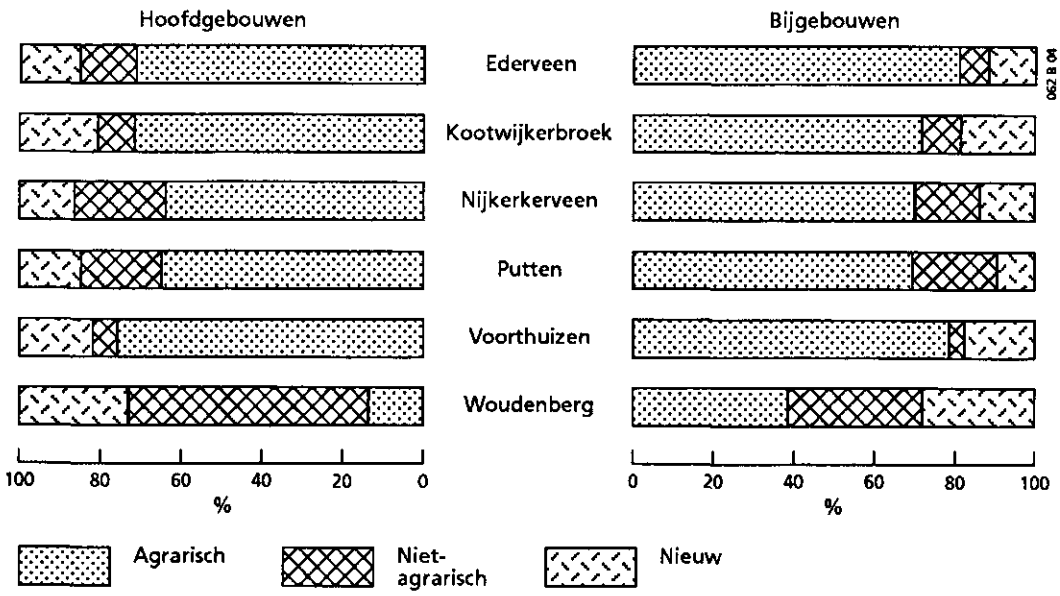

Figuur 3 ***Aantallen bebouwde "burger"-terreinen in 6 studiegebieden van de Gelderse Vallei ten opzichte van die van geregistreerde agrariërs***

Een complicatie bij de bespreking van de onderzochte gebouwen is het vaak grote verschil tussen hoofd- en bijgebouwen. Onder hoofdgebouwen worden doorgaans die gebouwen verstaan, waarvan de oorspronkelijke woning deel heeft uitgemaakt. Als er geen sprake is van een woning wordt het grootste gebouw als hoofdgebouw genomen. Bijgebouwen zijn doorgaans in oorsprong kippen-, varkens- of kalverhokken. Incidenteel zijn terreinen opgenomen met alleen (nog) een dergelijke stal. Dit zijn terreinen zonder hoofdgebouw. In figuur 4(a) is de oorspronkelijke functie van alle niet-agrarische hoofdgebouwen aangegeven en in figuur 4(b) die van de bijgebouwen.

Uit bovenstaande figuren blijkt, dat de overgrote meerderheid van de niet-agrarische bebouwing in het buitengebied van oorsprong een agrarische functie heeft gehad. Voor de bijgegebouwen geldt dit in nog sterkere mate dan voor de hoofdgebouwen. Voor de bijgebouwen is tevens onderzocht voor welk type agrarisch gebruik deze naar alle waarschijnlijkheid oorspronkelijk waren gebouwd. Circa een kwart waren van oudsher voor melkvee bedoeld. Bijna net zoveel waren als kippenhokken gebouwd, ruim 10% als varkens- of kalverschuren, terwijl op ruim 20% van de terreinen een menging van bijgebouwen voor pluimvee en varkens/kalveren voorkwam. De verschillen tussen de gebieden komen in paragraaf 3.7 aan de orde, maar opvallend is het geringe aandeel voormalig agrarische bebouwing in het studiegebied Woudenberg.

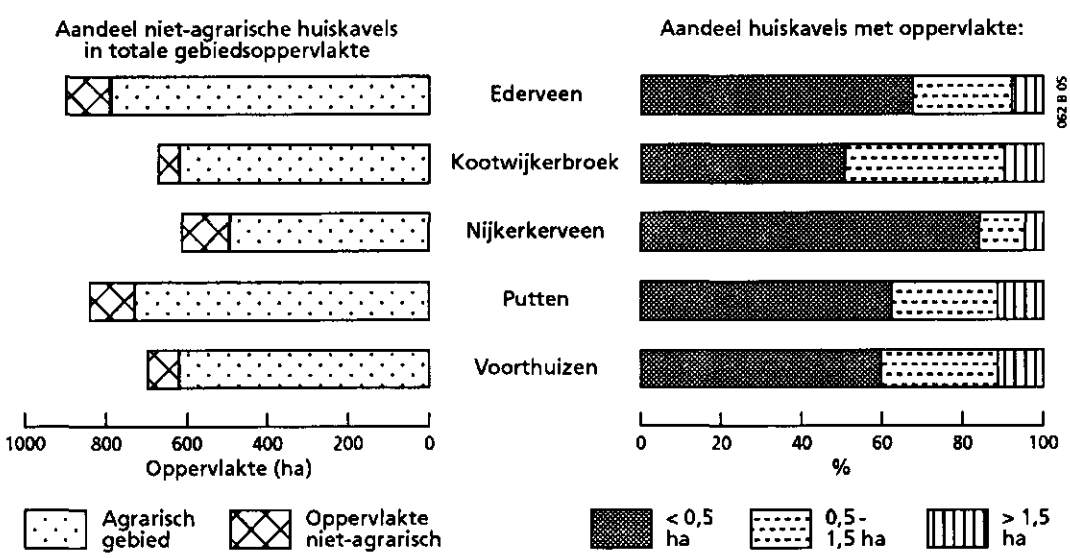
In de volgende paragraaf wordt nagegaan in hoeverre ook het huidige gebruik van hoofd- en bijgebouwen agrarisch is, zij het op een zodanig kleine schaal, dat de betrokkenen niet als agrarier zijn geregistreerd. Alvorens dat te doen moet echter nog worden vermeld, dat de onderzochte gebouwen niet op zichzelf staan. Ze worden door kleine of grotere stukken grond omringd. Slechts de helft (49%) van de onderzochte terreinen omvat zo weinig grond, dat de bebouwing meer dan een derde deel van de ruimte in beslag neemt. Dit betekent dat de oppervlakte van de onderzochte terreinen ook betrokken moet worden bij de bepaling van de omvang van het ver-

Figuur 4 Oorspronkelijke functies van HOOFD- en BIJGEBOUWEN van "burger"-bebouwing

schijnsel. Figuur 5 geeft daarvan een overzicht. Gegevens over Woudenberg ontbreken hierin.

De diverse vormen van niet-agrarisch grondgebruik op bebouwde kavels nemen dus een niet onaanzienlijke ruimte in beslag in de onderzochte delen van de Gelderse Vallei: gemiddeld 13,5% van het buitengebied. In eerder onderzoek in uiteenlopende delen van het land (Van den Berg & Jacobs, 1989), lag het gemiddelde op minder dan 9%. (Voor Vaassen, een van de studiegebieden in dat onderzoek, dat nog de meeste overeenkomst vertoont met de Vallei, bedroeg dit 15,7%).

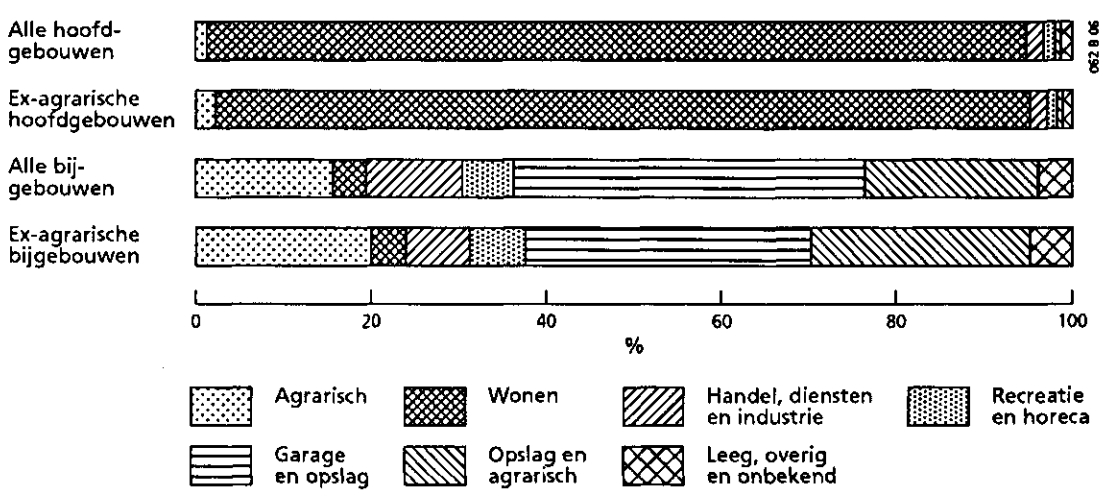

Figuur 5 Aandeel van gebiedsoppervlakte in gebruik bij niet-agrariërs alsmede de aantallen zeer kleine en zeer grote kavels

3.3 Het huidige gebruik van de gebouwen en de betekenis van de niet-agrarische bedrijvigheid

Bij de inventarisatie is een enorme variatie aan gebruiksvormen aangetroffen, zowel van hoofdgebouwen als (in nog veel sterkere mate) van de bijgebouwen. Hierbij zij opgemerkt, dat de functie "wonen" alleen aan een gebouw werd toegekend, wanneer er geen zichtbare kantoor- of andere bedrijfsfuncties in aanwezig waren. Dus als de deel, hoe klein ook, nog niet tot woon- of kantoorruimte verbouwd lijkt te zijn, wordt zo'n gebouw in de categorie "agrarisch" ondergebracht. Ter vereenvoudiging van de analyse zijn diverse vormen van grondgebruik tot een beperkt aantal categorieen samengevoegd. Figuur 6 geeft een overzicht van het huidig gebruik van de hoofd- en bijgebouwen.

Uit figuur 3.4 blijkt dat van alle hoofdgebouwen nu de woonfunctie verreweg het belangrijkst is en dat bijna de helft van de bijgebouwen alleen een functie ter ondersteuning van het wonen ("garage/opslag") vervult. Circa 5% van de bijgebouwen is vooral als woning ingericht. Toch wordt nog 16% van de bijgebouwen geheel en 20% ten dele voor agrarische doeleinden gebruikt. Dit betekent, dat op ten minste 30% van de onderzochte erven sprake is van agrarische activiteiten. Men zou de betreffende grondgebruikers als "hobbyboer" kunnen omschrijven, want ze hebben zich niet als agrarier laten registreren. In tenminste 10% van de bijgebouwen worden andere bedrijfstakken aangetroffen. Voor horeca en recreatie wordt 6% van de bijgebouwen gebruikt. Bedrijfsmatig wordt deze aktiviteit in circa 1% van de gevallen uitgeoefend, vooral in de vorm van complexen zomerhuisjes en stacaravans. Het beeld voor voormalig agrarische hoofd- en bijgebouwen wijkt slechts in enkele details af van het totaalbeeld.

Figuur 6 Huidige functie van hoofd- en bijgebouwen

De niet-agrarische bedrijvigheid (handel, diensten en industrie) in hoofd- danwel bijgebouwen neemt binnen het totaal van de onderzochte kavels weliswaar een bescheiden plaats in (122 van de 840, oftewel bijna 15% van de kavels), maar het zijn juist deze gebruiksvormen, waarvoor in het kader van de ruimtelijke ordening de meeste belangstelling bestaat. Daarom zal hieraan in deze paragraaf bijzondere aandacht worden geschonken. Drie vormen van bedrijvigheid kunnen worden onderscheiden (zie tabel 1).

Tabel 1 Aanwezigheid en aard van bedrijvigheid in hoofd- en bijgebouwen

Aantallen bedrijven, waarvan:			
vorm van bedrijvigheid:	**alleen in hoofdgebouwen:**	**alleen in bijgebouwen:**	**in zowel hoofd- als bijgebouwen:**
- handel/dienstverlening	**13 (6)**	**77 (33)**	**4 (2)**
- industrie	**0 (-)**	**3 (-)**	**1 (-)**
- recreatie/horeca	**10 (6)**	**13 (9)**	**1 (-)**
totaal	**23 (12)**	**93 (42)**	**6 (2)**

***: tussen haakjes aantallen in ex-agrarische gebouwen**

Uit de tabel blijkt, dat in de meeste gevallen de bedrijvigheid in de bijgebouwen plaatsvindt. Het hoofdgebouw wordt dan uitsluitend voor woondoeleinden gebruikt. Ook komt het niet zelden voor, dat op het betreffende perceel de aktiviteiten tot een hoofdgebouw beperkt zijn, en dat er geen sprake is van bijgebouwen.

Beschouwen we de drie categorieen apart, dan blijkt dat op 19 van de 94 terreinen de handelsaktiviteiten een onbestemd karakter hebben: er staan een paar vrachtwagens of containers op het erf en een of meer van de schuren wordt als opslagruimte gebruikt. Deze schuren zijn dikwijls speciaal voor deze handelsdoeleinden neergezet of in een zodanige mate verbouwd, dat de oorspronkelijk agrarische bijgebouwen onherkenbaar zijn. Handel in hout of bouwmaterialen en timmerbedrijfjes vormen samen de belangrijkste, apart te onderscheiden categorie, gevolgd door metaal-, auto- en rijwielhandel. Verder komen ook loonwerkbedrijven, transportondernemingen en vlees- en zuivelhandel meerdere malen voor.

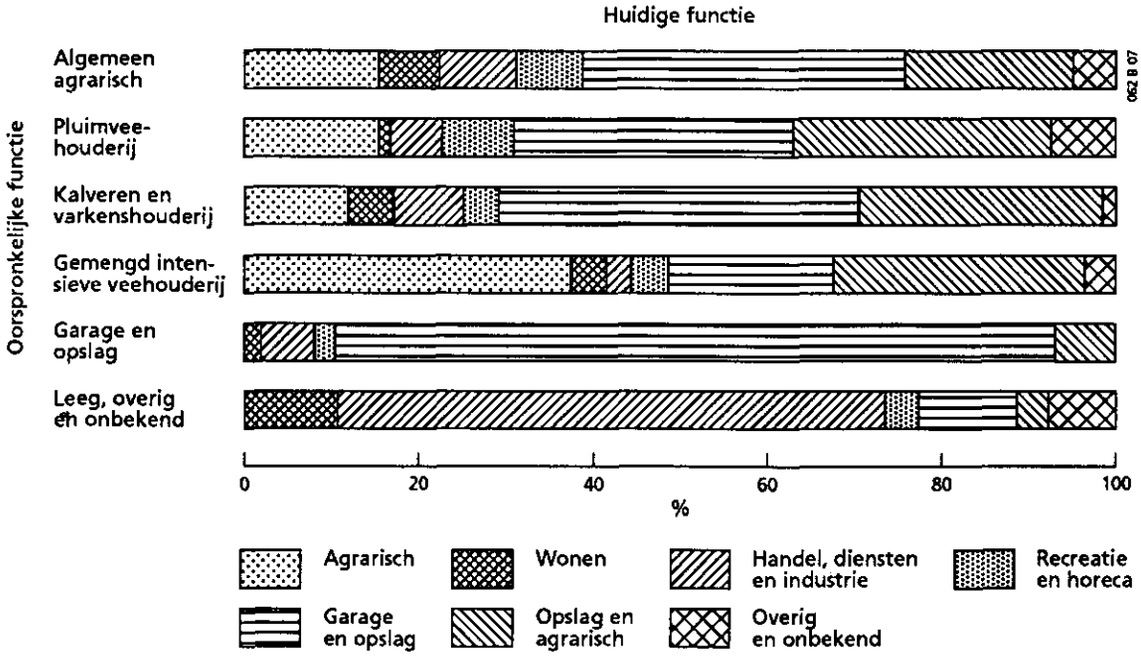
Er zijn in de zes gebieden slechts vier industrieen aangetroffen: een conservenfabriek langs de weg tussen Putten en Voorthuizen, een paneermeelfabriekje net buiten Zwartebroek, een onduidelijke productiehal ten zuiden van Kootwijkerbroek en een machinefabriekje in de buurt van Hoevelaken.

Wat de recreatie-ondernemingen betreft gaat het om een beperkt aantal horeca-etablissementen, circa 20 complexen met zomerhuisjes en/of stacaravans en diverse faciliteiten voor de ruitersport, varierend van een eenvoudige paardenstal tot twee complete maneges met kantine en buitenbak.

Met tenminste 30% van de onderzochte bebouwing in gebruik bij "hobbyboeren" en circa 15% voor "bedrijvigheid" kan het aandeel erven met uitsluitend een woonfunctie gemiddeld op ruim de helft (55%) worden geschat.

Ter bepaling van de mogelijkheden voor hergebruik van in de toekomst af te stoten agrarische bedrijfsgebouwen is het van belang de voormalige en actuele functies van de onderzochte hoofd- en bijgebouwen met elkaar in verband te brengen. Voor hoofdgebouwen is de situatie tamelijk eenvoudig. Van de 535 voormalig agrarische bedrijfsgebouwen wordt 93% nu als woning gebruikt. Van de overige zijn er 12 (2,2%) nu nog als boerderij ingericht, ook al waren de gebruikers niet (meer) als agrariërs geristreerd; 9 zijn voor handel of dienstverlening, 6 voor horeca en recreatie en 2 voor opslag. Van 1 is de huidige functie onduidelijk en 7 staan er leeg. In totaal is van 620 huidige woningen de oorspronkelijke functie genoteerd: in 80% van de gevallen was deze agrarisch en in 19% altijd al een woning. Van de 12 panden met handel/dienstverlening als huidige functie haden er 9 een voormalig agrarische functie.

Voor bijgebouwen is de situatie veel complexer. Uit figuur 7 komt vooral naar voren, dat de meeste voormalig agrarische bijgebouwen nu als opslagruimte en garage worden gebruikt. In verreweg de meeste gevallen gaat het hierbij om prive-gebruik en niet als vorm van bedrijvigheid. In delen van deze gebouwen zal nogal wat leegstand voorkomen of worden toch nog enkele kippen, kalveren of andere dieren gehouden. Bijna 20% van de gebouwen heeft ook nu een overwegend agrarische functie. De omzetting tot recreatiewoningen neemt in vergelijking met opslag een zeer geringe plaats in, maar geldt toch voor 30 van de 515 (6%) voormalig agrarische bijgebouwen.

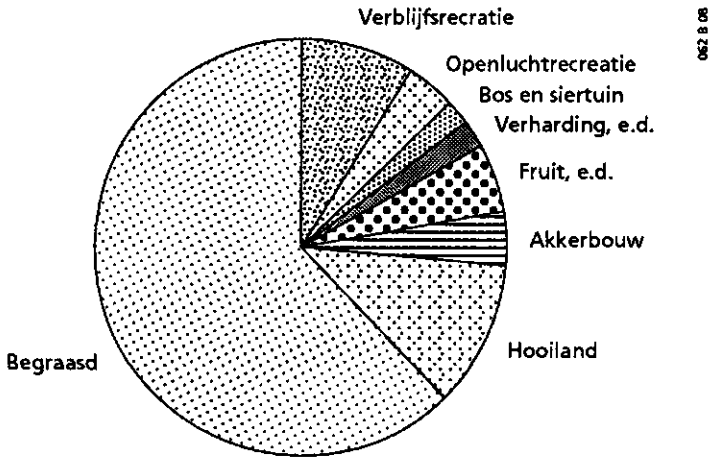
Figuur 7 Voormalige en huidige functie van bijgebouwen

3.4 Gebruik van de aanliggende grond

De niet-agrarische bebouwing in het buitengebied heeft in het algemeen nogal wat land om zich heen. Bij het onderzoek is een onderscheid gemaakt tussen de erven, waarop de gebouwen zich bevinden, en het overige land dat daar direct aan grenst. Voorts is nagegaan of dit overige land naar alle waarschijnlijkheid vanuit de betreffende bebouwing of door derden wordt gebruikt.

Ruim de helft (51%) van de 840 terreinen beschikt uitsluitend over een erf, van 7% (alle inWoudenberg) is niet bekend of er meer dan een erf bij de bebouwing hoort. Naar alle waarschijnlijkheid beschikt derhalve niet veel minder dan de helft van de "burger"-bebouwing in het buitengebied over meer grond dan alleen een erf. In bijna 10% van deze gevallen zijn overigens geen aanwijzingen gevonden voor een relatie van het grondgebruik tot de bebouwing. Het betreft doorgaans maisvelden, hooiland of ingeschaard rundvee. Op 18 terreinen (2%) werd geen erf aangetroffen. Hier werd het gebouw direct door cultuurgrond, e.d. omgeven. De erven worden op uiteenlopende wijzen gebruikt, maar met bijna tweederde (63%) van de gevallen overheerst de combinatie sier- en moestuin, vaak samen met een ruime parkeervoorziening. Op ruim een kwart (27%) van de terreinen komt op het erf naast de bebouwing alleen een siertuin voor, iets vaker met dan zonder uitgebreide parkeervoorzieningen. Van de resterende erven zijn er 34 (4%) geheel verhard bij wijze van inrit en parkeerterrein. Verder zijn er een viertal braakliggende erven, 4 erven met alleen gras en 1 erf met sloopauto's aangetroffen.

Het gebruik van de omliggende grond is eveneens zeer gevarieerd. Samengevoegd tot een handzaam aantal categorieën wordt dit in figuur 8 aangegeven.

Figuur 8 Gebruik van de bij niet-agrarische bebouwing aangetroffen grond (buiten de erven)

Uit deze figuur blijkt, dat de grote meerderheid van de terreinen met meer dan alleen een erf cultuurgrond omvatten. Meestal is dit"begraasd grasland". Voorzover de grazende dieren konden worden waargenomen waren dat in de meeste gevallen runderen, gevolgd door schapen, geiten en paarden. Op enkele weides werden herten, pauwen, eenden of ganzen aangetroffen, al dan niet samen met andere grazers. Na "begraasd

grasland" komt hooiland het meeste voor en daarna de terreinen met verblijfsrecreatie (zomerhuisjes, stacaravans en 1 gewone camping). Uiteenlopende vormen van tuinbouw vormen met 5% de hierna meestvoorkomende categorie. Het betreft vooral kwekerijen van kerstdennen, andere bomen en siergewassen. Van de 3,5% terreinen met openluchtrecreatie zijn de meeste ingericht voor de paardensport. Doorgaans valt aan te nemen, dat deze grond in gebruik is bij de betreffende niet-agrarier, maar grotere stukken grasland blijken in de praktijk nogal eens aan naburige agrariërs te worden verhuurd.

De omvang van de terreinen met meer dan een erf kon veelal niet exact worden vastgesteld, maar de orde van grootte is wel bekend. Begraasd grasland komt in alle maten voor, varierend van enkele ares tot een terrein met meer dan 5 ha. Terreinen met akkerbouw en met zomerhuisjes zijn meestal 0,5 tot 1 ha groot, maar in alle andere gevallen zijn terreinen van minder dan 0,5 ha verreweg het meest talrijk.

Bezien we het grondgebruik in samenhang met de voormalige en huidige functie van hoofd- en bijgebouwen dan kan worden geconstateerd, dat bijna de helft (47%) van de voormalige boerderijen, waarvan het hoofdgebouw nu een woonfunctie heeft of nog in de oorspronkelijke staat verkeert door niet meer dan een erf (met sier- en/of moestuin) wordt omgeven. Waar sprake is van meer land betreft dit merendeels (68%) begraasd grasland, bij bijna 20% andere vormen van cultuurgrond en bijna 10% zomerhuisjes, stacaravans, e.d. Bij bedrijvigheid en horeca komt veel vaker (resp. 67 en 75%) alleen maar een erf voor, maar bij de recreatie- ondernemingen weer veel minder. Deze worden doorgaans door enkele hectaren zomerhuisjes, e.d. worden omgeven. Ook hier is overigens meestal de agrarische oorsprong van hoofd- of een der bijgebouwen nog terug te vinden. Deze vormen van grondgebruik worden in nagenoeg alle gevallen vanuit de betreffende niet-agrarische gebouwen beheerd.

3.5 Ouderdom, omvang en kwaliteit van de bebouwing

Tijdens het terreinbezoek is de OUDERDOM van de niet-agrarische bebouwing geschat in een viertal categorieen (zie figuur 9). In nauwe samenhang met de ouderdom moet de mate worden bezien, waarin door verbouwingen is ingegrepen in het uitwendige van de panden. Hierin zijn 4 globale categorieen onderscheiden (zie figuur 10).

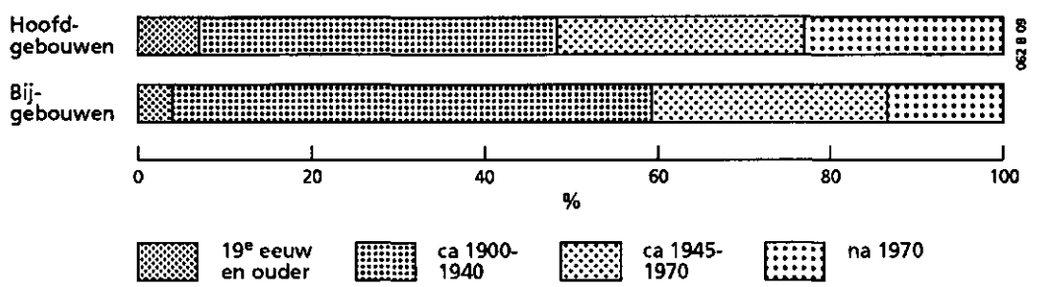
Ook de omvang van de gebouwen is niet exact opgemeten, maar globaal aangegeven als "klein", "middelgroot" of "groot". Laatstgenoemde termen verdienen enige toelichting. Onder een "klein" hoofdgebouw wordt een gebouw verstaan, dat onder de huidige normen door niet meer dan 2 á 3 personen kan worden bewoond. Een "middelgroot" hoofdgebouw is in de huidige vorm geschikt voor gemiddelde en grote gezinnen. "Grote" hoofdgebouwen zijn in principe voor bewoning door meerdere gezinnen of voor combinaties van bewoning en bedrijvigheid geschikt. Een "middelgroot" winkelpand bestaat bij voorbeeld doorgaans uit een combinatie van winkel en middelgrote woning; een "klein" agrarisch pand uit een kleine woning en een kleine deel; enz. Voor bijgebouwen is niet de woonfunctie, maar de oorspronkelijke

(agrarische) of de huidige (handels- of industrie) functie als maatstaf genomen: moet het betreffende gebouw bv. als kippenhok, als kantoor of als werkplaats als "klein", "middelgroot" of "groot" worden beschouwd? "Middelgroot" is dan "representatief voor eigentijdse uitoefening van de betreffende functie". Een apart onderscheiden aspect van omvang is het aantal verdiepingen, waaruit een gebouw bestaat.

Wat de kwaliteit van de bebouwing betreft zijn in het veld de volgende aspecten bepaald:
- aard van de woning (geen, tijdelijk, in aanbouw, permanent);
- mate waarin verbouwingen zijn uitgevoerd (alleen intern, al dan niet met uitbreiding);
- bouwkundige staat (vervallen, matig onderhouden, solide en goed onderhouden, modern-solide en modern-goedkoop);
- materiaal waarin de muren van hoofd- en bijgebouwen zijn opgetrokken;
- landschappelijke betekenis ("monumentaliteit")van het geheel van de bebouwing.

(a) ouderdom en verbouwingen

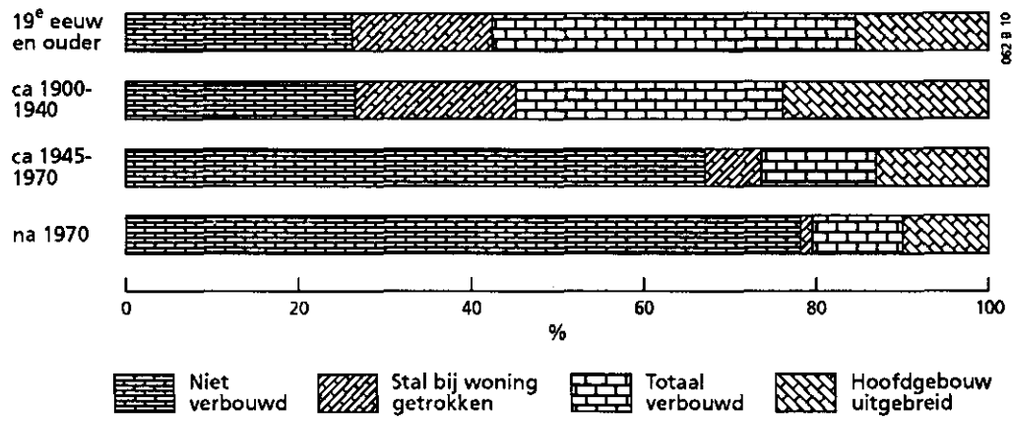
Figuur 9 laat zien, dat er onder de niet-(meer-)agrarische gebouwen in de Vallei weinig echt oude panden voorkomen. Het merendeel dateert volgens onze globale inschatting uit de eerste helft van deze eeuw.

Figuur 9 Verdeling van hoofd- en bijgebouwen over geschatte ouderdoms-categorieen

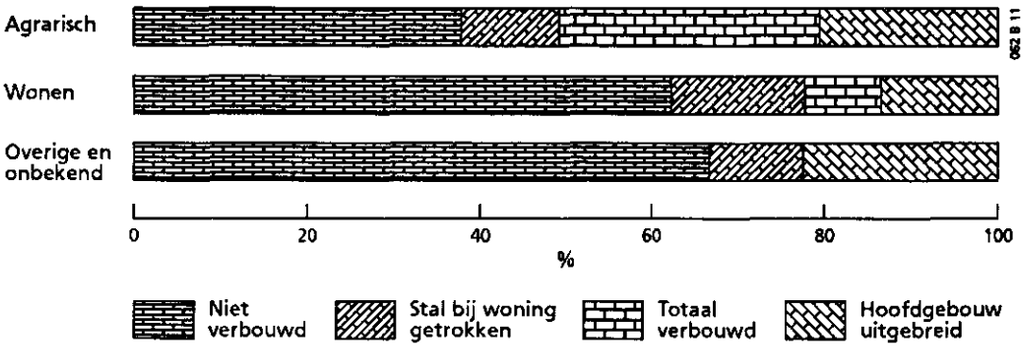
Bijgebouwen zijn vaak wat ouder dan de hoofdgebouwen, behalve wanneer de laatste uit de vorige eeuw of eerder dateren. Uiteraard zal op de plaats van veel van de nieuwere gebouwen vroeger iets anders gestaan hebben. Veel bouwers hebben gebruik gemaakt van het overgangsrecht en oude opstallen afgebroken om er, met meer of minder architectonische beperkingen, iets nieuws voor in de plaats te zetten. Bij de interviews is dit punt herhaaldelijk ter sprake gekomen (zie par. 4.3). Van de nieuwere, niet-agrarische gebouwen is derhalve alleen iets bekend over een agrarische funktie van vroegere bebouwing als er op het terrein ook oudere, typisch agrarische bijgebouwen zijn aangetroffen. Wat de variabele "verbouwingen" betreft zijn deze gevallen alle in de categorie "niet van buiten zichtbaar" terug te vinden. Verbouwingen zijn niet beperkt tot de oudste gebouwen.

Figuur 10 laat zien, dat het aandeel niet-verbouwde panden toeneemt, naarmate het pand jonger is.

Figuur 10 Aard van de verbouwing in relatie tot ouderdom van het hoofdgebouw

De aard van de verbouwing dient niet alleen in verband te worden bezien met de geschatte ouderdom van de panden, maar ook met de oorspronkelijke functie van het hoofdgebouw. Figuur 11 geeft hierin enig inzicht.

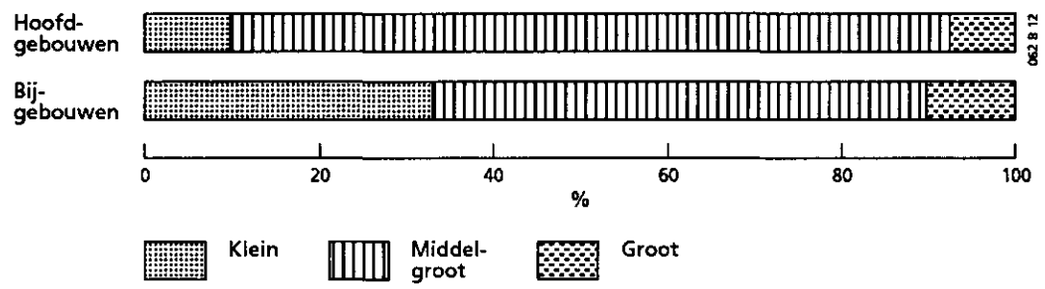
Figuur 11 Aard van de verbouwing in relatie tot de oorspronkelijke functie van het hoofdgebouw

Uit deze figuur blijkt, dat bijna 40% van de 533 oorspronkelijk agrarische hoofdgebouwen uitwendig nog in de oorspronkelijke staat verkeert. Dit betekent, dat men de aan het geregistreerde agrarische gebruik onttrokken boerderijen niet zonder meer als "verbouwde boerderijtjes" kan bestempelen: de meeste zijn (nog) niet verbouwd. Bij de gebouwen met van oudsher een woonfunctie ligt dit aandeel op bijna 60%. Van de wel verbouwde boerderijen heeft het merendeel een totale verbouwing ondergaan, iets vaker zonder dan met uitbreiding van het bebouwde oppervlak. De verbouwingen zijn vaak zeer ingrijpend geweest. In sommige gevallen zeggen de bewoners zelf, dat deze "flink uit de hand zijn gelopen". Circa 10% van de verbouwingen heeft zich beperkt tot het bewoonbaar maken van de deel. Interessant is, dat dit laatste percentage twee keer zo hoog ligt bij de gebouwen die van oudsher een woonfunctie hadden. Kennelijk was in deze (19) gevallen de oorspronkelijke stal zo klein, dat deze bij het aanduiden van de oorspronkelijke functie over het hoofd

was gezien. De gebouwen met oorspronkelijk andere functies zijn zo gering in aantal, dat hierover in dit verband geen uitspraken kunnen worden gedaan.

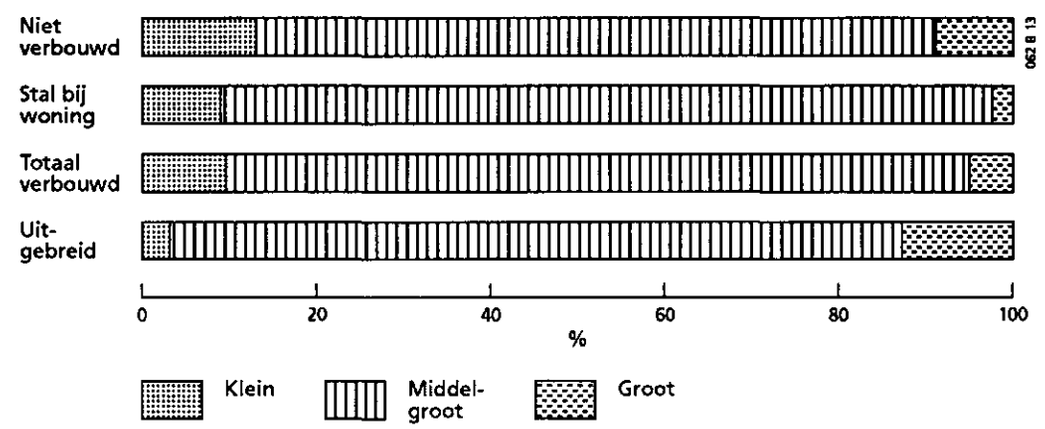
(b) omvang van hoofd- en bijgebouwen

Als gevolg van de occupatiegeschiedenis van de Gelderse Vallei komt in het gebied van oudsher veel kleine bebouwing voor. Tussen de vijf deelgebieden komen wat dit betreft wel wat verschillen voor: vooral Nijkerkerveen en Ederveen kenden veel uiterst kleine behuizingen van gezinnen die minimale agrarische en niet-agrarische inkomens probeerden te combineren. De gebieden Putten, Kootwijkerbroek en Voorthuizen kennen van oudsher meer full-time agrarische bedrijven, waarbij die bij Voorthuizen relatief groot waren. In hoeverre dit doorwerkt op de huidige grootteverdeling van de hoofd- en bijgebouwen komt in paragraaf 3.6 aan de orde. Voor de gebieden samen geeft figuur 12 een overzicht. Hieruit blijkt, dat de meerderheid van zowel hoofd- als bijgebouwen momenteel van gemiddelde omvang is voor de eigentijdse uitoefening van de betreffende functies. Dit geldt met name voor de hoofdgebouwen.

Figuur 12 Frequentieverdeling naar de omvang van hoofd- en bijgebouwen

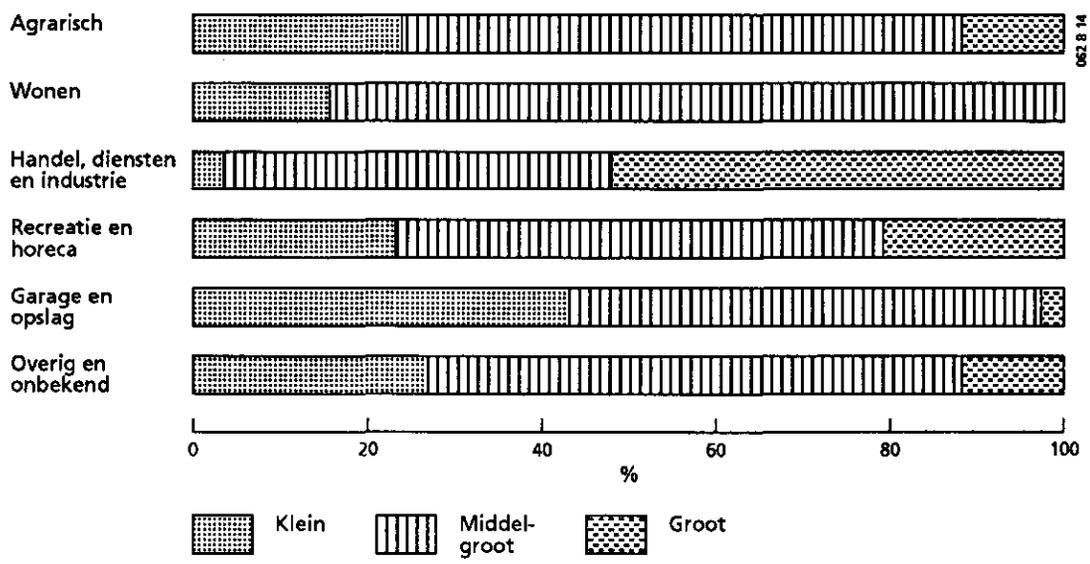
Men zou kunnen verwachten dat verbouwingen hier in niet geringe mate toe hebben bijgedragen. Figuur 13 laat zien, dat de verbouwde panden inderdaad vaker middelgroot of groot zijn dan de niet verbouwde panden.

Figuur 13 Omvang van hoofdgebouwen gerelateerd aan aard van de verbouwing

Uit figuur 12 bleek dat ongeveer een derde van alle bijgebouwen als "klein" kan worden beschouwd. Blijkens figuur 14 komt dit vooral voor bij gebouwtjes die nu als opslagruimte worden benut of leeg staan. Nog geen 10% van de bijgebouwen is opvallend groot, maar wanneer ze voor handelsdoeleinden of industrie gebruikt worden is dit aandeel aanmerkelijk groter. Enigszins verrassend is het relatief grote aantal als "groot" omschreven vakantiewoningen.

Verreweg de meeste (hoofd-)gebouwen (86%) hebben een verdieping: boven de begane grond bevindt zich een zolderverdieping met een of meer slaapkamers. Slechts 10% heeft geen en 3% 2 verdiepingen. Onder de onderzochte gebouwen bevonden zich 3 hoge schuren of silo's, waarvan 1 voor industriele doeleinden en 2 voor agrarisch gebruik.

Figuur 14 Omvang van bijgebouwen gerelateerd aan de huidige functies

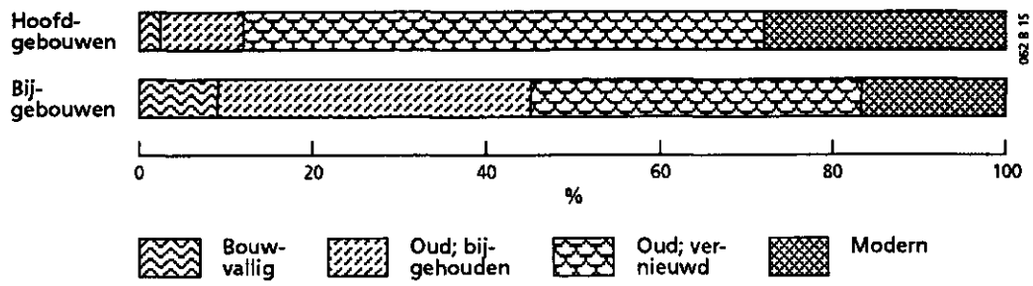
(c) kwaliteit van de bebouwing

Aan het begin van paragraaf 3.5 zijn aan de bebouwing een viertal kwaliteitsaspecten onderscheiden: permanentheid van bewoning, bouwkundige staat, materiaal waaruit de muren zijn opgetrokken en landschappelijke betekenis. Bij het veldwerk zijn deze globaal opgenomen en in deze paragraaf worden de resultaten besproken.

Wat de woning betreft kan worden geconcludeerd dat de overgrote meerderheid (95%) van de terreinen permanent bewoond wordt. Slechts 3% van de terreinen is geen woongebouw aangetroffen. Op 2% van de terreinen is een woning in aanbouw of bevindt zich een caravan of iets dergelijks als tijdelijke woning.

De bouwkundige staat is apart voor hoofd- en voor bijgebouwen aangegeven. In beide gevallen zijn vijf categorieen onderscheiden: -"bouwvallig": dit zijn gebouwen met veel achterstallig onderhoud, vaak haveloos en met gaten in het dak;
- "oud maar redelijk onderhouden": het gebouw is meerdere decennia oud (in principe van voor de oorlog), ziet er niet altijd even solide uit, heeft vaak een onregelmatige noklijn, maar zit in ieder geval goed in de verf;
- "oud en solide": als hiervoor, maar deze gebouwen zijn grondig gerestaureerd of gerenoveerd: aangepast aan de normen van deze tijd;
- "modern maar niet solide": eigentijdse gebouwen van een ogenschijnlijk niet erg duurzame constructie;
- "modern en solide": dit zijn eigentijdse, solide gebouwen, die nog geen kans hebben gehad veel achterstallig onderhoud op te lopen.

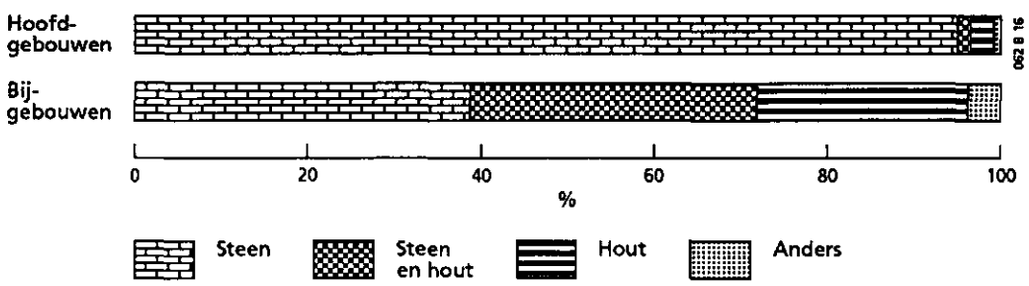
Figuur 15 laat zien hoe de hoofd- en bijgebouwen over deze categorieen zijn gespreid.

Figuur 15 Bouwkundige staat van hoofd- en bijgebouwen

De figuur laat zien, dat op de bouwkundige staat van de hoofdgebouwen zelden iets valt af te dingen en dat in totaal ongeveer 10% van de bijgebouwen overwegend in slechte staat verkeert. Wat de bijgebouwen betreft is het woordje "overwegend" hierbij van grote betekenis: op veel erven komt wel een bijgebouwtje voor dat als bouwkundig afgeschreven zou kunnen worden beschouwd. De 10% heeft betrekking op die erven waar dit voor alle of de meeste bijgebouwen geldt.

Figuur 16 geeft een overzicht van de bouwmaterialen waaruit de muren zijn opgetrokken. Uit deze tabel blijkt dat bijna alle hoofdgebouwen van steen zijn en ruim een kwart van de bijgebouwen geheel of grotendeels uit hout bestaan. Op veel erven komen zowel houten als stenen bijgebouwen voor.

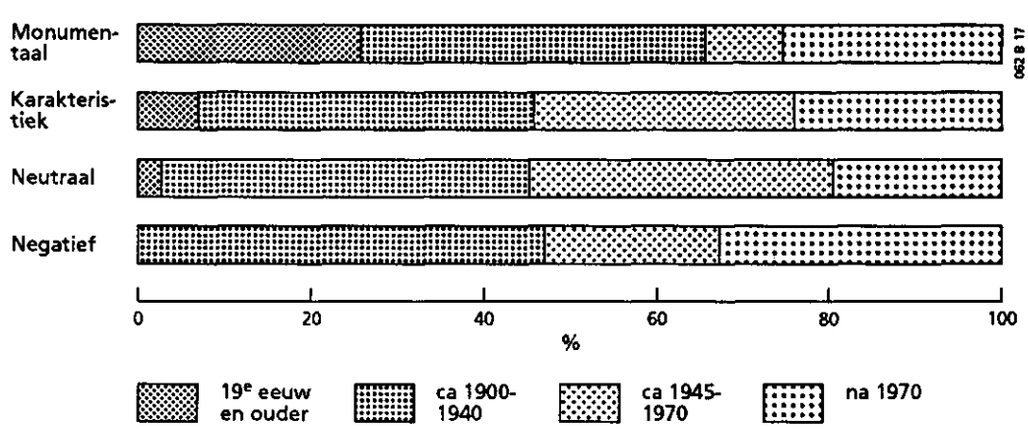

Figuur 16 Bouwmateriaal voor de muren van hoofd- en bijgebouwen

Tenslotte is van de totaliteit van de bebouwing per erf de landschappelijke betekenis globaal (en uiteraard subjectief) aangegeven. Tevoren zijn hiervoor een aantal categorieen onderscheiden en na enkele proefverkenningen als volgt aangepast en gedefinieerd:

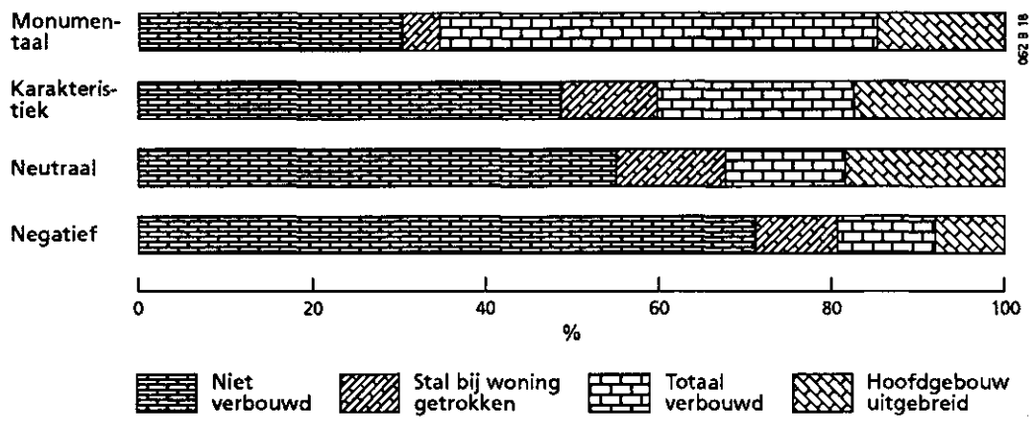
1. de bebouwing heeft in zijn totaliteit een duidelijk monumentale uitstraling: dit kunnen grote, oudere boerderijen zijn die goed zijn geconserveerd of gerestaureerd, maar ook moderne villa's. Het erf is doorgaans fraai aangelegd en er bevinden zich geen bouwvallige of lelijke bijgebouwen.
2. de bebouwing heeft karakteristieke trekjes: hier gaat het meestal om de voor het gebied typerende, voormalig kleinere boerderijen, waarvan de bijgebouwen wel lelijk of bouwvallig kunnen zijn, maar het beeld niet domineren. Grotere, karakteristieke boerderijen komen in deze categorie voor, als hun erven een rommelige indruk maken.
3. de totale bebouwing heeft een neutrale betekenis voor het landschap: ze stelt hetzij als oorspronkelijk bouwwerk, hetzij vanwege de soort verbouwingen en aanbouwsels op zichzelf weinig voor, maar misstaat toch ook niet echt in de omgeving.
4. de invloed van de bebouwing op het omringend landschap wordt door de opnemer als negatief ervaren: het betreft grote schuren, dominerend rommelige, volgepakte erven en andere complexen gebouwen die landschappelijk beter zouden kunnen worden gemist.

Uiteraard zijn deze beoordelingen subjectief. Maar ze zijn onderling wel goed te vergelijken omdat de in alle gevallen door dezelfde opnemer zijn gemaakt, die zich ervan bewust was vooral consistent te moeten zijn in zijn beoordeling. Deze consistentie kon steekproefsgewijs worden bevestigd. Hieronder laten de figuren 17 en 18 zien in hoeverre deze variabele samenhang vertoont met respectievelijk ouderdom en verbouwingen. Uit figuur 17 blijkt, dat de terreinen waarvan de landschappelijke betekenis positiever is beoordeeld vaker een echt oud hoofdgebouw omvatten. Aan de andere kant staat op de erven met een landschappelijk negatieve beoordeling relatief vaak een nieuw hoofdgebouw. Statistisch is er geen significant verband tussen de twee variabelen.

Figuur 17 Landschappelijke betekenis van de bebouwing in samenhang met de geschatte ouderdom van de hoofdgebouwen

In figuur 18 wordt de landschappelijke betekenis van de bebouwing in verband gebracht met de eventuele verbouwingen van de betreffende hoofdgebouwen. Uit deze figuur komen een paar interessante zaken naar voren. In de eerste plaats zijn de "totale verbouwingen" opvallend positief beoordeeld: ruim de helft van de erven met "monumentale uitstraling" omvat een totaal verbouwd hoofdgebouw. Dit geldt duidelijk minder voor verbouwingen die met uitbreiding gepaard gingen en in z'n algemeenheid nog veel minder waar de verbouwing zich beperkt heeft tot het bewoonbaar maken van de stal. De gebouwen die in hun oorspronkelijke staat zijn gebleven krijgen landschappelijk relatief zelden een positieve beoordeling.

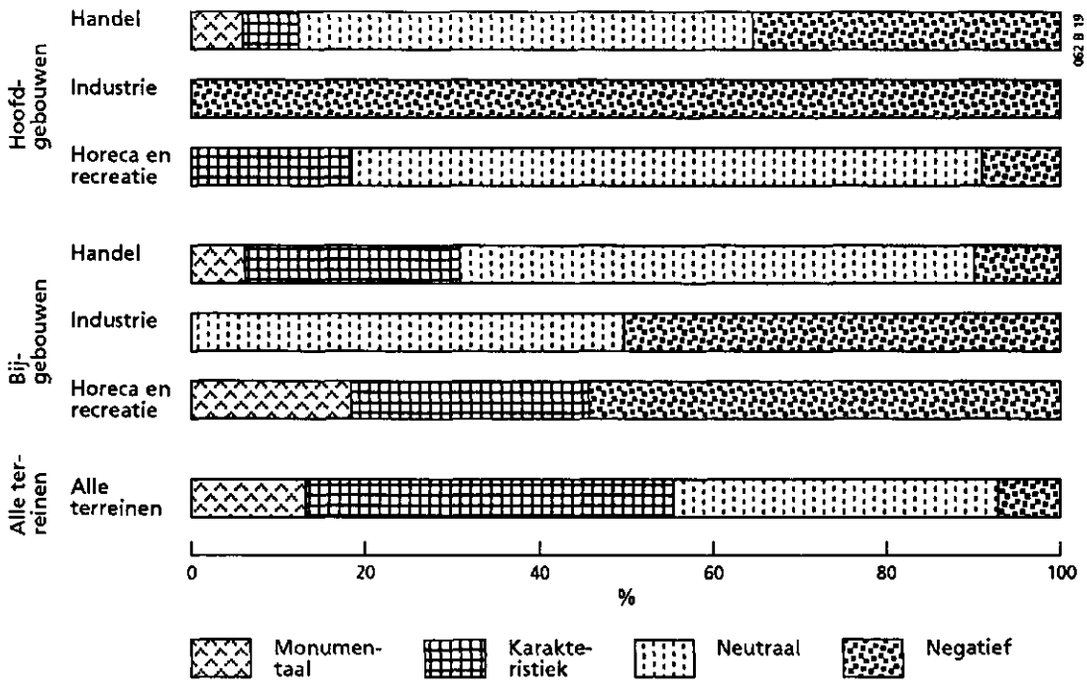
***Figuur 18** Landschappelijke betekenis van de bebouwing in samenhang met de aard van de bouwkundige ingrepen aan de hoofdgebouwen*

De landschappelijke betekenis van de diverse vormen van bedrijvigheid in het landelijk gebied wijkt in negatieve richting af van die van de andere soorten gebouwen. Dit laat zich aflezen van figuur 19. Alleen op de erven met een horeca- of recreatiefunctie in de bijgebouwen komt relatief meer "monumentale uitstraling" voor. Hoofd- en bijgebouwen met handel en verschillende vormen van dienstverlening scoren nog niet al te laag, maar industriele vestigingen worden veel vaker negatief beoordeeld.

3.6 Situering van de gebouwen

Figuren 23 t/m 28 geven een duidelijke indruk van de spreiding van de niet-agrarische bebouwing in de zes studiegebiedjes. In Putten en Voorthuizen kan een zekere concentratie waargenomen worden bij de rand van het Veluws natuurgebied, zeker als naar gebouwen in de recreatiesfeer gekeken wordt. Maar hier, zowel als in de andere gebieden, valt toch vooral de willekeurige spreiding over het hele gebied op. Alle studiegebiedjes geven relatief open stukken te zien, waar alleenstaande boerderijen door veel cultuurgrond worden omringd. De niet-agrarische bebouwing is toch meestal langs de doorgaande openbare wegen te vinden, alleen in Nijkerkerveen ook vaak aan insteekweggetjes.

Van alle terreinen zijn naderhand vanaf de kaart de afstanden tot de dichtstbijzijnde (grotere) dorpskern, (aktief-) agrarische bedrijfsgebouwen en grote natuurgebieden bepaald. Wat de dorpskernen betreft, was dit voor het gebiedje Kootwijkerbroek de kern Barneveld en voor de overige vijf gebiedjes de kern, waaraan het gebiedje

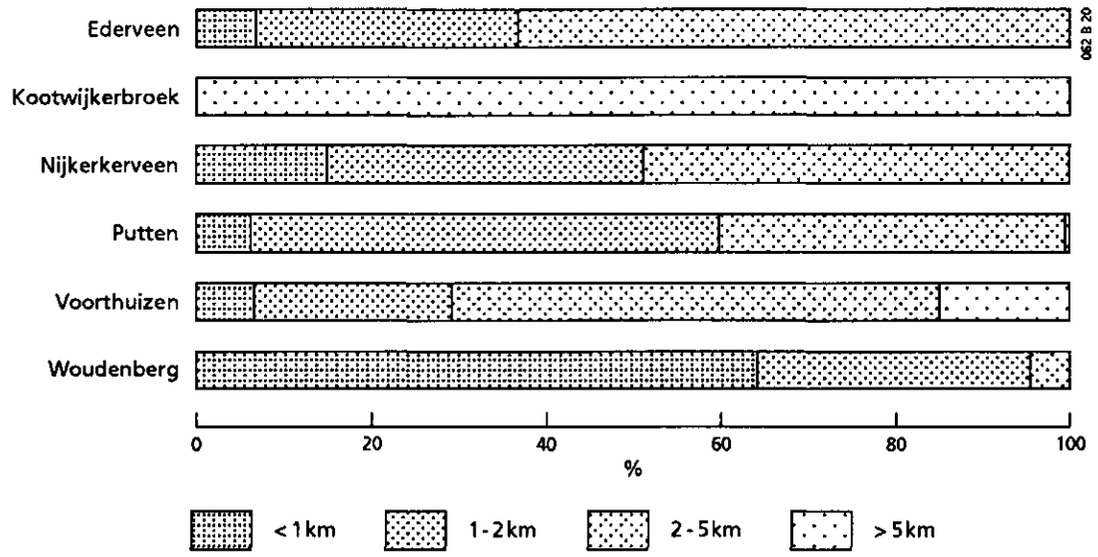
Figuur 19 Landschappelijke betekenis van de bebouwing bij verschillende vormen van bedrijvigheid in hoofd- en bijgebouwen

grenst. In sommige delen van een studiegebiedje was een andere kern echter dichterbij: voor een deel van Ederveen was dit Veenendaal, voor een deel van Nijkerkerveen was dit Hoevelaken en voor een paar terreinen in Woudenberg was dit Maarn of Maarsbergen. Afstanden tot deze kernen zijn langs de weg gemeten, die tot agrarische bedrijfsgebouwen en tot de twee grote natuurgebieden (Veluwe dan wel Utrechtse Heuvelrug) hemelsbreed. Hieronder worden de resultaten van de drie analyses weergegeven.

(a) situering ten opzichte van dorpskernen

Noch uit het kaartbeeld, noch uit een statistische analyse (figuur 20) komt naar voren, dat de niet-agrarische bebouwing in het buitengebied zich in het algemeen langs de dorps- of stadsranden zou concentreren. Zelfs in de gebiedjes Ederveen en Nijkerkerveen, die de betreffende kernen aan twee kanten raken, bevindt zich slechts resp. 6 en 15% van de gebouwen op minder dan een kilometer van het dorp. Alleen

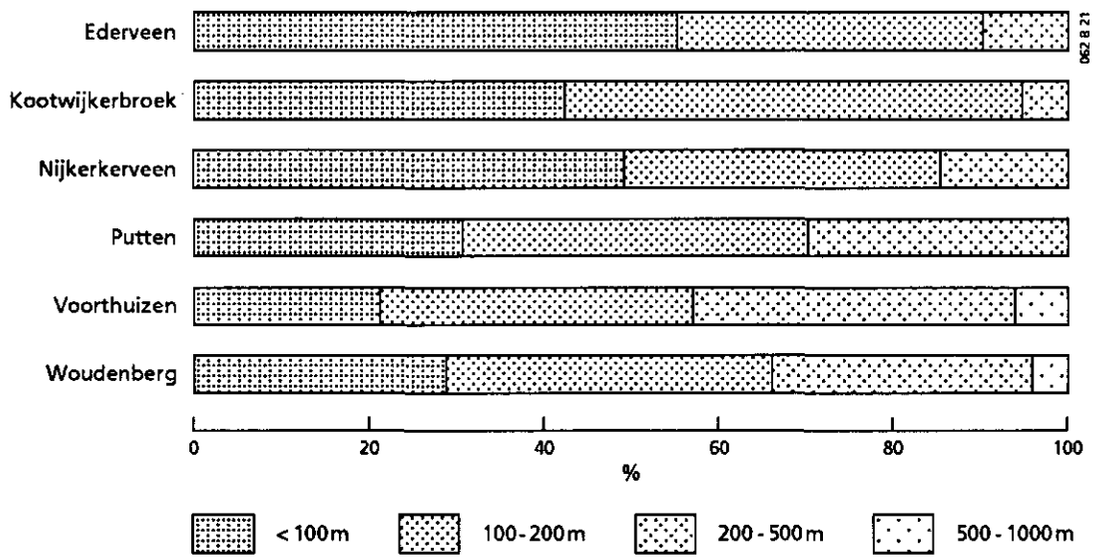
in Woudenberg is duidelijk van een dergelijke concentratie sprake. Cijfers voor alle gebieden samen moeten met enige voorzichtigheid worden geinterpreteerd, omdat het gebied Kootwijkerbroek zich in z'n geheel meer dan 5 km van een grotere dorpskern gelegen is.

Figuur 20 Situering van niet-agrarische bebouwing ten opzichte van de grotere dorpskernen

(b) situering ten opzichte van agrarische bedrijfsgebouwen

Dat de niet-agrarische bebouwing in de buitengebieden van de Vallei vaak zo dicht bij de agrarische bedrijfsgebouwen is gesitueerd, dat agrariërs volgens de gangbare normen geen hinderwetvergunning zouden kunnen krijgen is een bekend knelpunt. In figuur 21 wordt de omvang van dit probleem nog eens duidelijk geillustreerd.

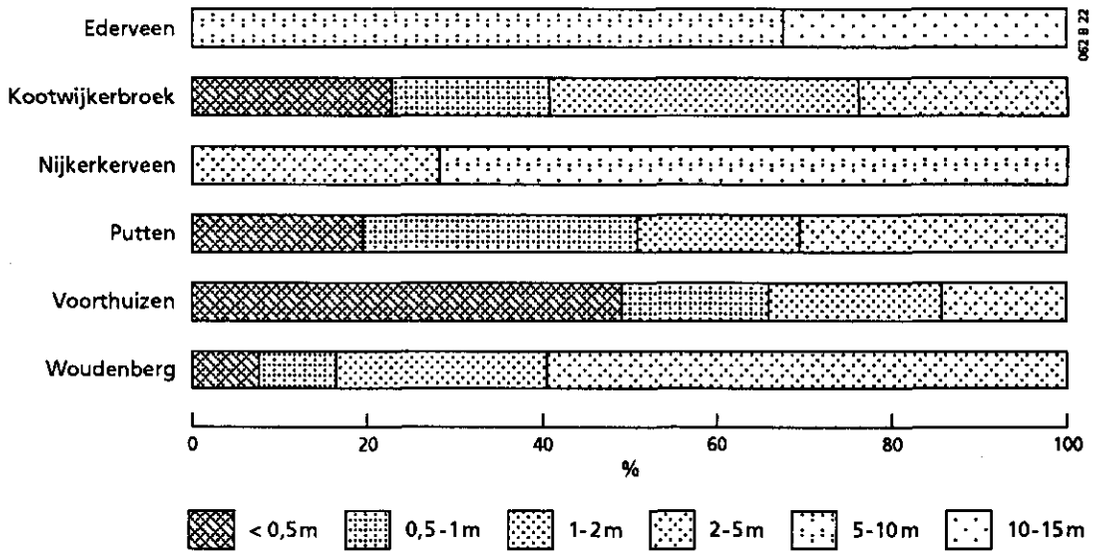

Figuur 21 Situering van de niet-agrarische bebouwing ten opzichte van agrarische bedrijfsgebouwen

Op het eerste gezicht zijn de in bovenstaande figuur getoonde onderzoeksresultaten opmerkelijk: gemiddeld bevindt ruim 40% van de "burger"-bebouwing zich in dit gebied ook nu al op minder dan 100 meter van de bedrijfsgebouwen van aktieve agrariërs. In Ederveen betreft dit zelfs meer dan de helft van de bebouwingen. Dit verklaart uiteraard veel van de problemen die de Valleigemeenten hebben met toepassing van de Hinderwet. Het verklaart waarschijnlijk ook voor een deel de in Hoofdstuk 4 geconstateerde afkeer van de Valleibewoners voor de aankoop van gebouwen door mensen van buiten de streek. Alleen van streekgenoten verwacht men dat ze de hinder van hun agrarische buren voor lief zullen nemen. Toch kan men zich afvragen, waarom de normen van de Hinderwet niet op dezelfde wijze zouden moeten gelden voor de gezinsleden van de boer als voor zijn niet-agrarische buren.

(c) situering ten opzichte van de twee grotere natuurgebieden

In geen van de studiegebiedjes is sprake van een markante concentratie van de niet-agrarische bebouwing nabij een van de grote natuurgebieden. Alleen in Kootwijkerbroek en Voorthuizen is hiervan in lichte mate sprake, maar ook hier komen op grotere afstand ook weer enkele concentraties voor (zie figuur 22).

Figuur 22 Situering van niet-agrarische bebouwing ten opzichte van het dichtsbijzijnde grote natuurgebied (Veluwe of Utrechtse Heuvelrug)

Wel blijkt uit de kaartjes, dat de terreinen met vooral een recreatieve functie (die net als alle terreinen voor het grootste deel als kern een of meer voormalig agrarische bedrijfsgebouwen hebben) wel vooral op deze korter afstanden te vinden zijn.

3.7 Een vergelijking tussen de studiegebieden

Tot nu toe zijn in dit hoofdstuk de verschillen tussen de studiegebieden nog nauwelijks aan de orde gekomen. De figuren 3 t/m 5 lieten echter al wel zien dat het relatieve aantal niet-agrarische gebouwen ten opzichte van de agrarische het kleinst is in Kootwijkerbroek en het grootst in Nijkerkerveen: per geregistreerd agrarisch bedrijf zijn in het eerste studiegebied 0,7 en in het laatste 2,7 burgerbebouwingen waargenomen. Met het aanpalende land erbij nemen de betreffende erven tussen 8 % (Kootwijkerbroek) en 19 % (Nijkerkerveen) van het landelijk gebied in beslag. Aangezien het merendeel van de terreinen erg klein is (minder dan 1/2 ha) wordt dit aandeel vooral bepaald door de aanwezigheid van een of meer grote, niet-agrarische grondgebruikers, zoals campings, landgoederen en hobbyboeren. Figuur 4 liet zien dat Woudenberg een uitzonderingspositie inneemt ten aanzien van de oorspronkelijke functie van de geinventariseerde hoofd- en bijgebouwen: hier was slechts 18 % van de oudere hoofdgebouwen en 53 % van de bijgebouwen oorspronkelijk agrarisch, terwijl dit voor alle gebieden samen respectivelijk 75 en 80 % was.

In de figuren 20 tot en met 22 is de ruimtelijke spreiding van de terreinen in de zes studiegebieden vergeleken. Hieruit komen de volgende verschillen naar voren:

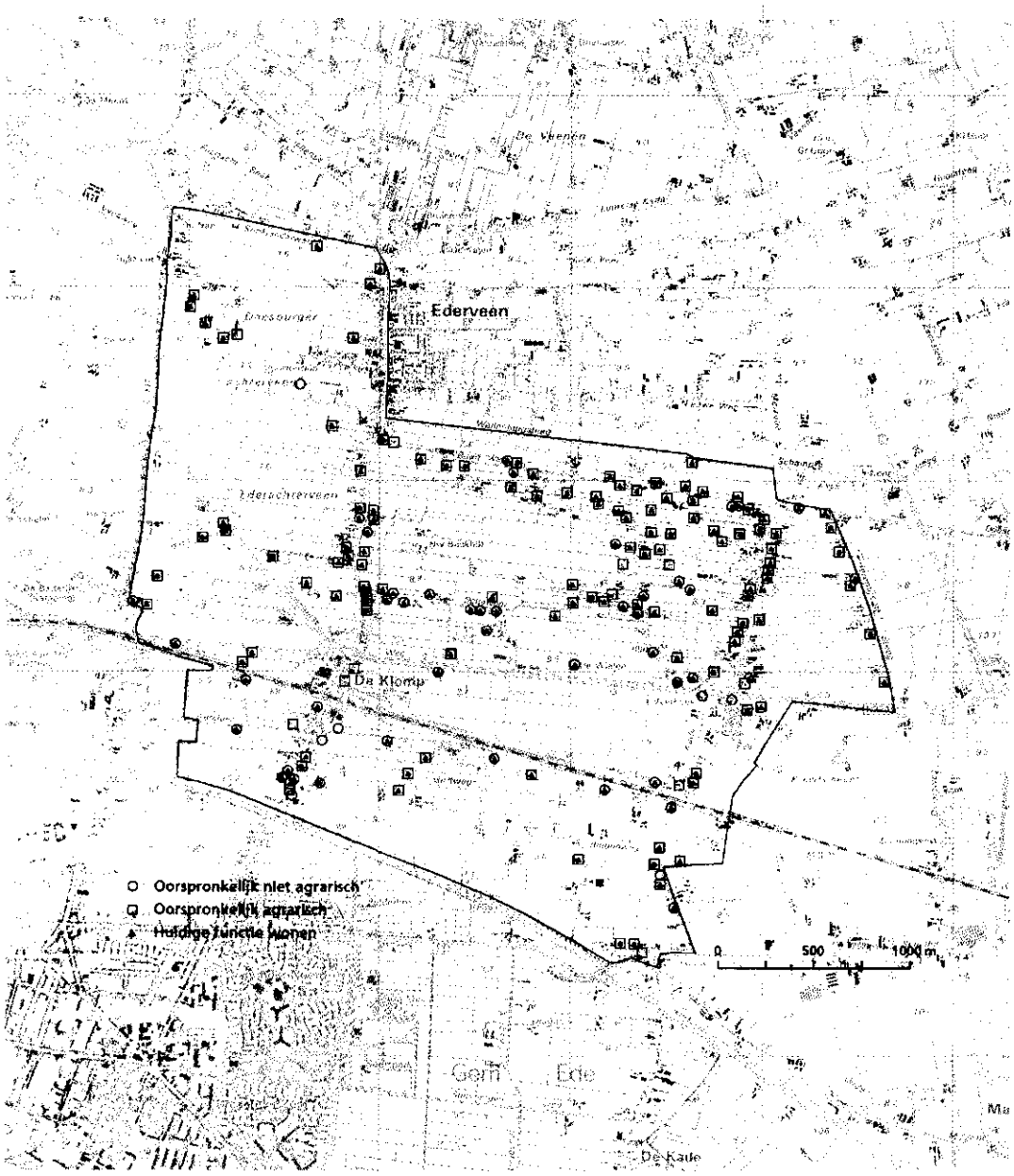
- in Woudenberg blijkt een veel groter deel van de gebouwen vlakbij de dorpskern te liggen dan in de overige studiegebieden;
- in Ederveen en Nijkerkerveen is ongeveer de helft van de gebouwen op zeer korte afstand tot de bedrijfsgebouwen van geregistreerde agrariërs gesitueerd. Dit is veel meer dan in Voorthuizen , Woudenberg en Putten, waar dit voor 20 a 30 % van de "burger"-bebouwing geldt. Kootwijkerbroek neemt een tussenpositie in;
- alleen in Voorthuizen kan een concentratie van de niet-agrarische gebouwen langs het Veluws natuurgebied worden waargenomen. De studiegebieden Putten en Kootwijkerbroek grenzen hier ook aan, maar daar zijn de niet-agrarische gebouwen veel meer gespreid. Ook in Woudenberg is geen concentratie langs de Utrechtse Heuvelrug waar te nemen.

Hierna worden per studiegebied de meest saillante cijfers besproken. Bijlage 2 geeft een overzicht van de belangrijkste kengetallen per studiegebied.

EDERVEEN

Figuur 23(a) laat zien dat ondanks de gemiddeld vrij hoge bebouwingsdichtheid (20 "burger"-erven per vierkante kilometer) duidelijk open gebieden zijn te onderscheiden, gebieden waar de landbouw letatief weinig beperkingen van de hinderwet ondervindt. De bebouwing is duidelijk in het noordoosten en langs de weg naar Veenendaal geconcentreerd.

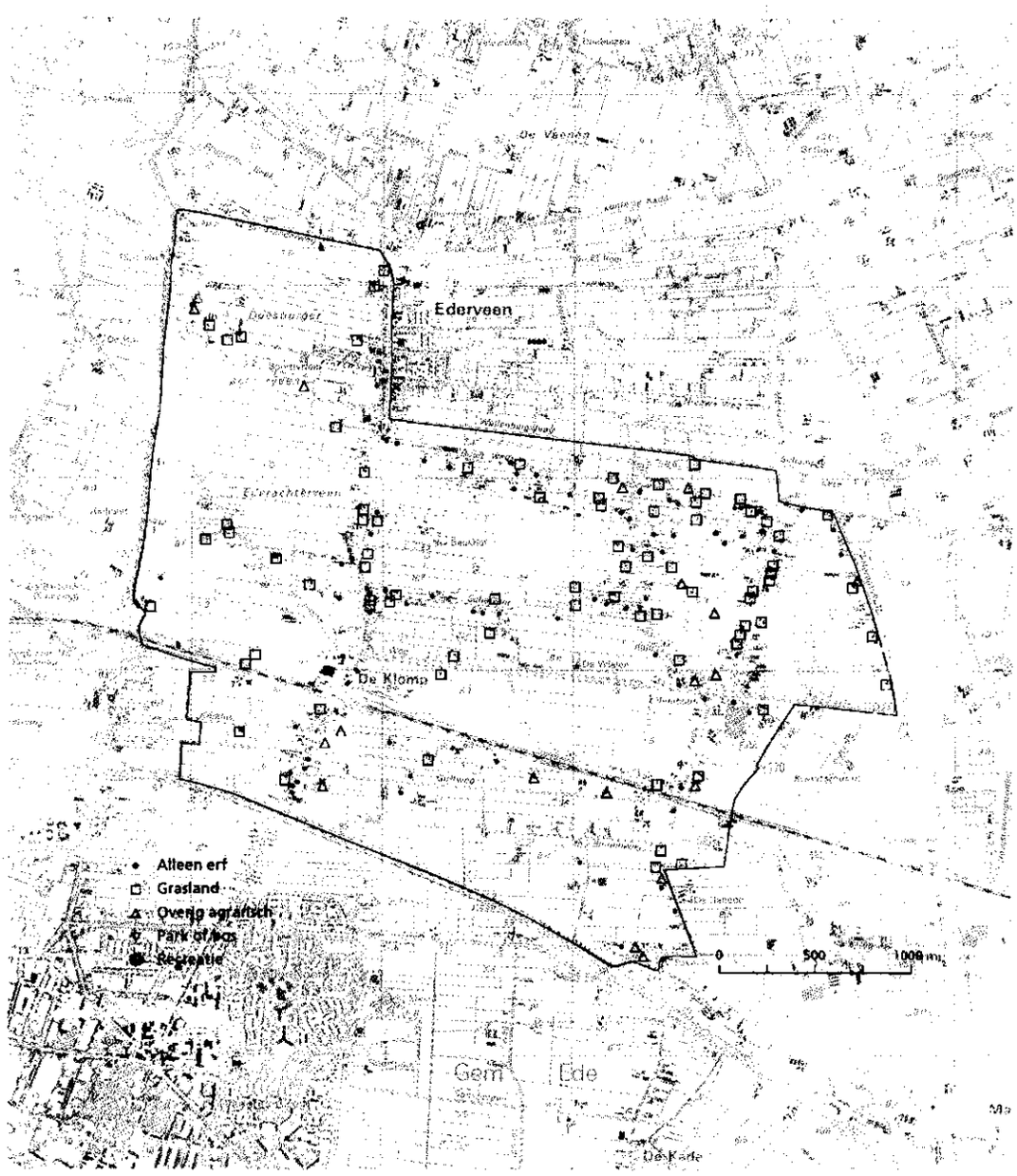
Wat de eigenschappen van de "burger"-bebouwing betreft kent Ederveen ten opzichte van de andere studiegebieden RELATIEF VEEL erven zonder bijgebouwen, met nijverheid in de hoofdgebouwen, met bijgebouwen die geheel of gedeeltelijk voor

Figuur 23(a) EDERVEEN: Voormalige en huidige functies van niet-agrarische hoofdgebouwen

pluimveehouderij waren ontworpen of die ook nu nog voor agrarische doeleinden worden gebruikt, met hoofdgebouwen van voor 1900, met bouwvallige hoofd- en bijgebouwen, met bebouwing die slecht in het landschap past, met erven die voornamelijk voor handel, opslag of parkeren worden gebruikt, met meer grond bij huis dan alleen een erf, waarvan veel meer dan elders als grasland in gebruik is. BIJZONDER WEINIG van de bijgebouwen worden in dit gebied uitsluitend voor garage- en opslagdoeleinden gebruikt.

Wat het grondgebruik op de terreinen betreft (figuur 23b) dient te worden opgemerkt, dat de functies recreatie en park/bos geheel ontbreken.

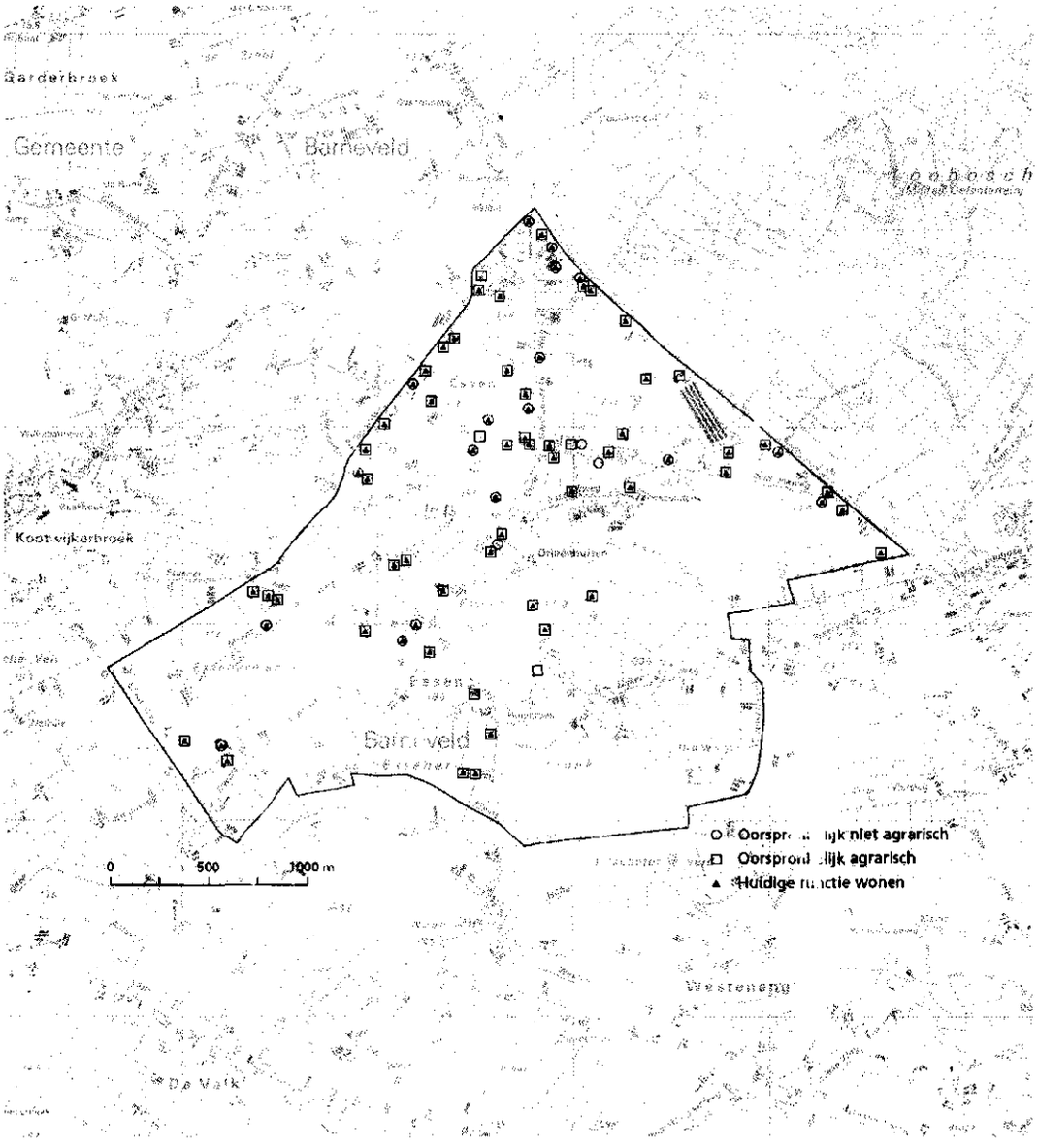

Figuur 23(b) EDERVEEN: Grondgebruik niet-agrarische huiskavels

KOOTWIJKERBROEK

Van de zes studiegebieden heeft dit de laagste gemiddelde dichtheid van "burger"-bebouwing (11 erven per vierkante kilometer). Figuur 24(a) laat zien dat deze bebouwing het zuiden nagenoeg ongemoeid laat en een iets hogere dichtheid vertoont nabij de bossen van de Veluwe.

Wat de eigenschappen van de bebouwing betreft scoort Kootwijkerbroek relatief hoog op het aandeel hoofdgebouwen met nijverheid, het aandeel bijgebouwen dat oorspronkelijk voor de rundveehouderij was gebouwd, een huidige woonfunctie voor bijgebouwen, opvallend grote bijgebouwen, bouwvallige hoofdgebouwen, en hoofdgebouwen die in het kader van een een verbouwing aanzienlijk zijn uitgebreid. Het gebied scoort

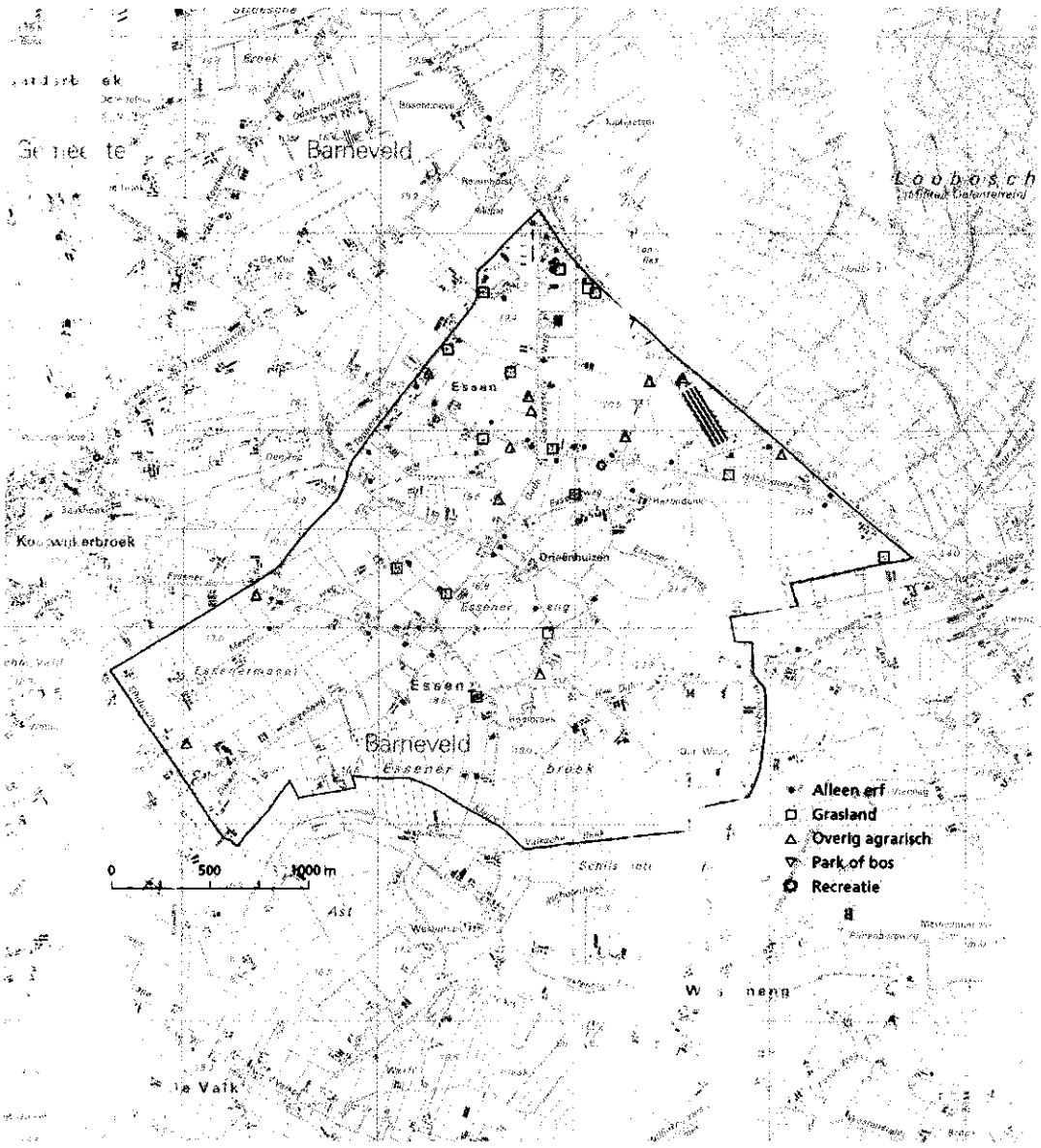

Figuur 24(a) KOOTWIJKERBROEK: Voormalige en huidige functies van niet-agrarische hoofdgebouwen

relatief laag bij het aandeel terreinen van minder dan 1/2 ha, hoofdgebouwen met momenteel alleen een woonfunctie en het aandeel opvallend kleine bijgebouwen. De overige kengetallen voor Kootwijkerbroek wijken weinig af van het gemiddelde voor alle zes gebieden.

Kootwijkerbroek is het enige gebied, waarvan alle bebouwing meer dan 5 km verwijderd is van een grotere verzorgingskern.

Uit figuur 24 (b) valt af te lezen dat bij de grondgebruiksvormen buiten het erf begraasd grasland en recreatie relatief weinig voorkomen.

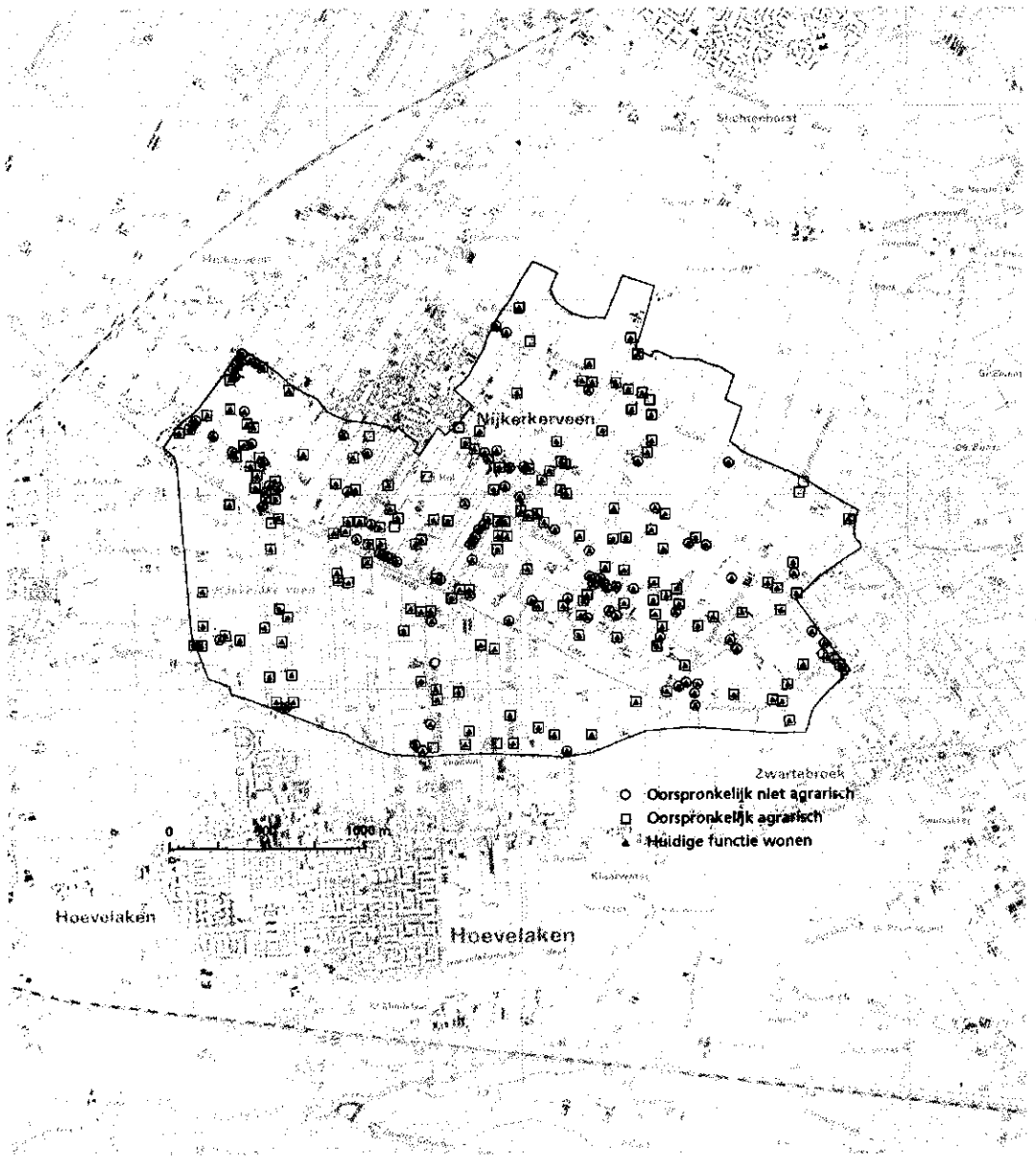

Figuur 24(b) KOOTWIJKERBROEK: Grondgebruik niet-agrarische huiskavels

NIJKERKERVEEN

De dichtheid aan "burger"-bebouwing is in Nijkerkerveen twee keer zo hoog (44 erven per vierkante kilometer) als gemiddeld in de zes studiegebieden. Figuur 25(a) laat echter zelfs hier in het zuiden en noordoosten open gebiedjes zien, waar de landbouw niet door "burger"-bebouwing wordt gehinderd.

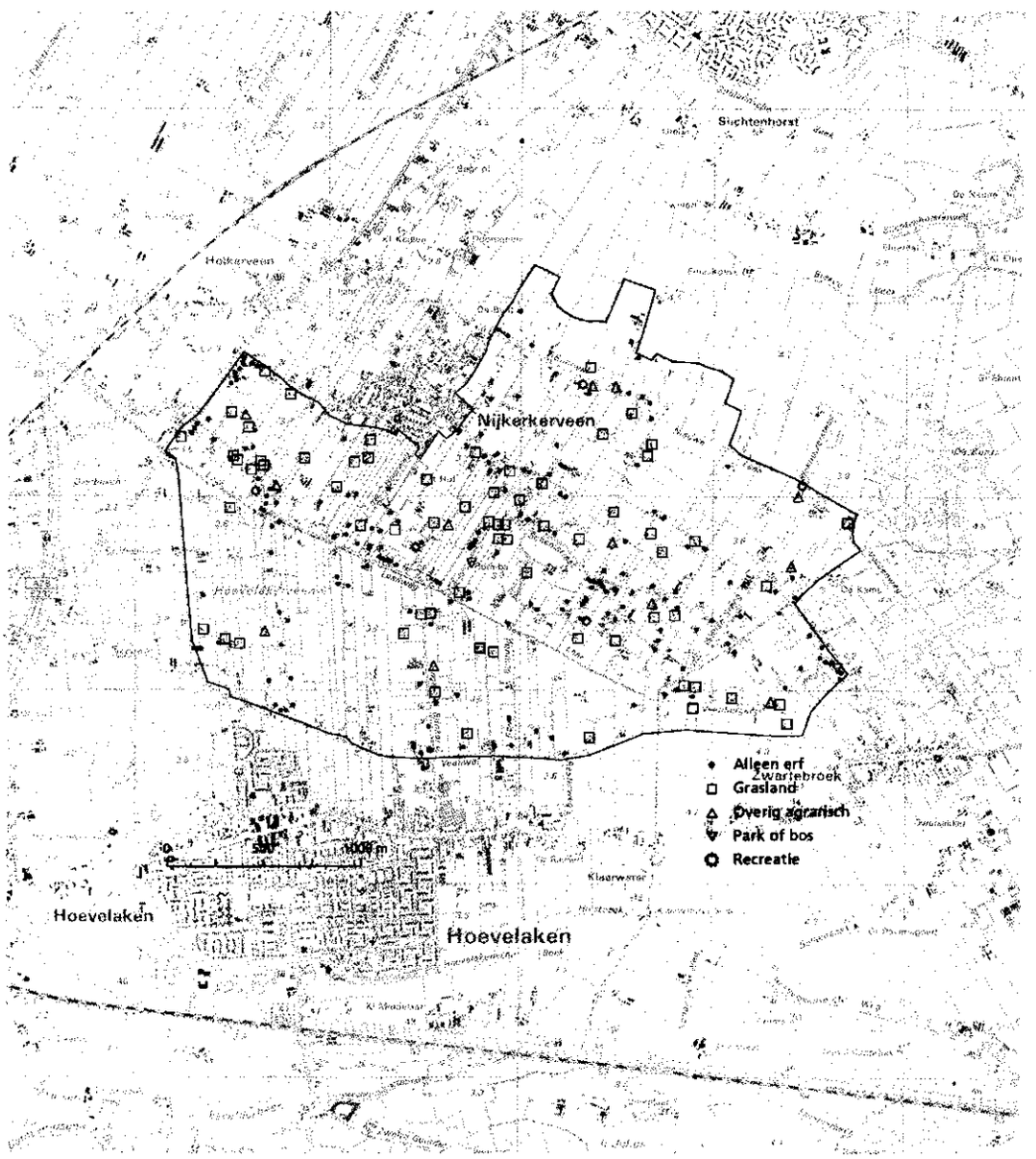
Wat de eigenschappen van de bebouwing betreft heeft Nijkerkerveen net als Ederveen relatief veel erven zonder bijgebouwen. Hier worden de meeste zeer kleine terreinen (< 1/2 ha) aangetroffen, die dan ook vaker dan in alle andere gebieden voor meer dan 1/3 deel zijn bebouwd en uit alleen een erf bestaan. Van de bijgebouwen worden

Figuur 25(a) NIJKERKERVEEN: Voormalige en huidige functies van niet-agrarische hoofdgebouwen

er meer dan elders uitsluitend als garage en opslagruimte gebruikt. Bijzonder laag scoort Nijkerkerveen ten aanzien van het aandeel oorspronkelijk agrarische en het aandeel momenteel voor agrarische doeleinden gebruikte bijgebouwen. Ook is het aandeel erven dat overwegend voor handel, opslag of parkeren wordt gebruikt lager dan in alle andere gebieden.

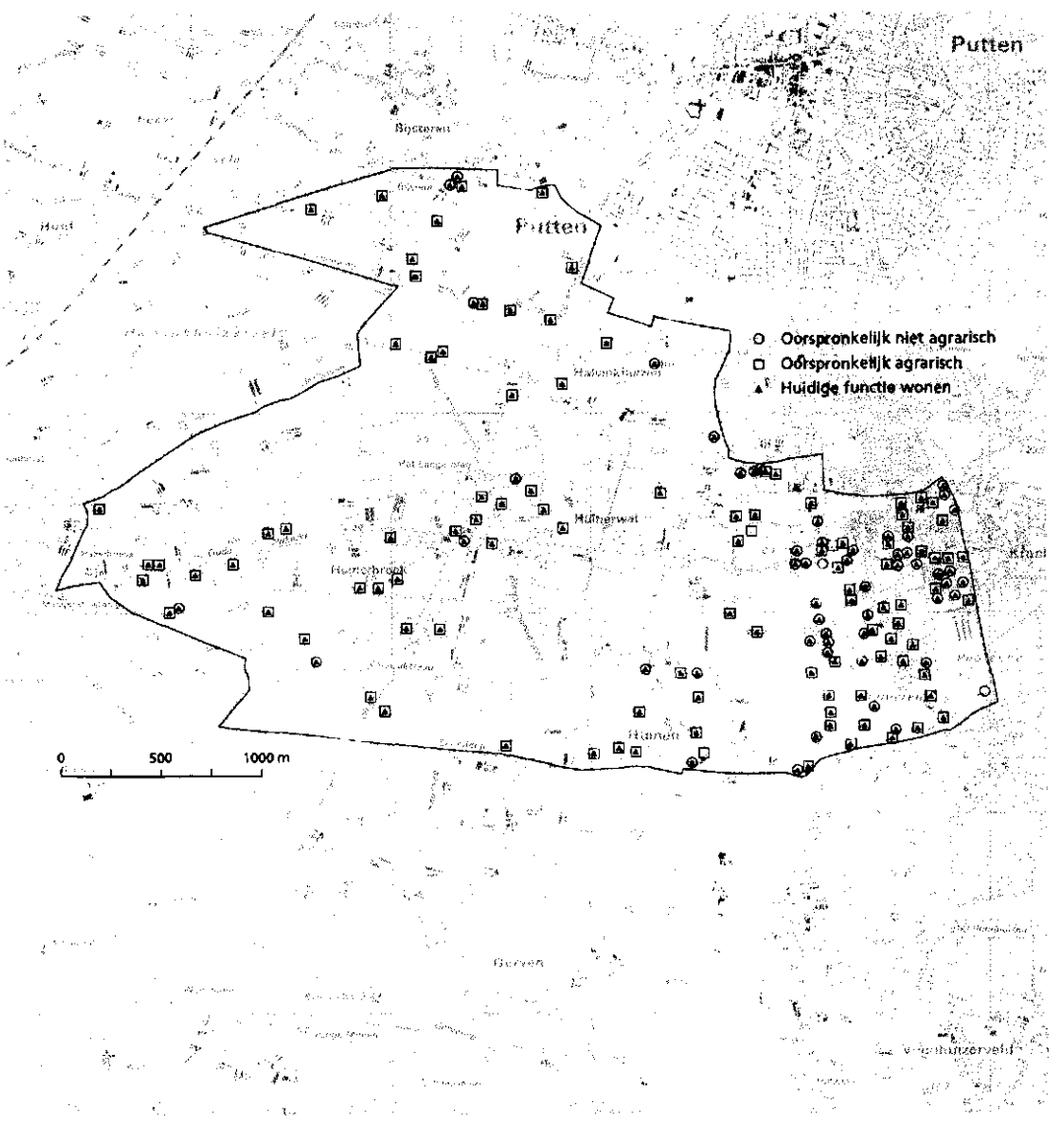
Wat het grondgebruik buiten de erven betreft (figuur 25(b) kan worden opgemerkt, dat recreatie en bospercelen -verspreid over het gebied- tamelijk vaak voorkomen. Overigens valt in vergelijking met de andere kaartjes het grote aantal gebouwen op dat alleen door erven is omringd.

Figuur 25(b) NIJKERKERVEEN: Grondgebruik niet-agrarische huiskavels

PUTTEN

Van de zes studiegebieden vertoont Putten het meest onregelmatige kaartbeeld (zie figuur 26a) ten aanzien van de niet-agrarische bebouwing. Deze is sterk in het oosten geconcentreerd, tussen het Veluws natuurgebied en de weg Putten-Voorthuizen. De niet-agrarische bebouwingsdichtheid komt met 19 erven per vierkante kilometer overeen met het gemiddelde voor alle gebieden, maar de verschillen tussen oost en west zijn hier heel groot. In het oostelijk deel zijn, ondanks de hoge bebouwingsdichtheid en de vele terreinen met verblijfsrecreatie (zie ook figuur 26b), nog een paar kleine, open, agrarische enclaves waar te nemen.

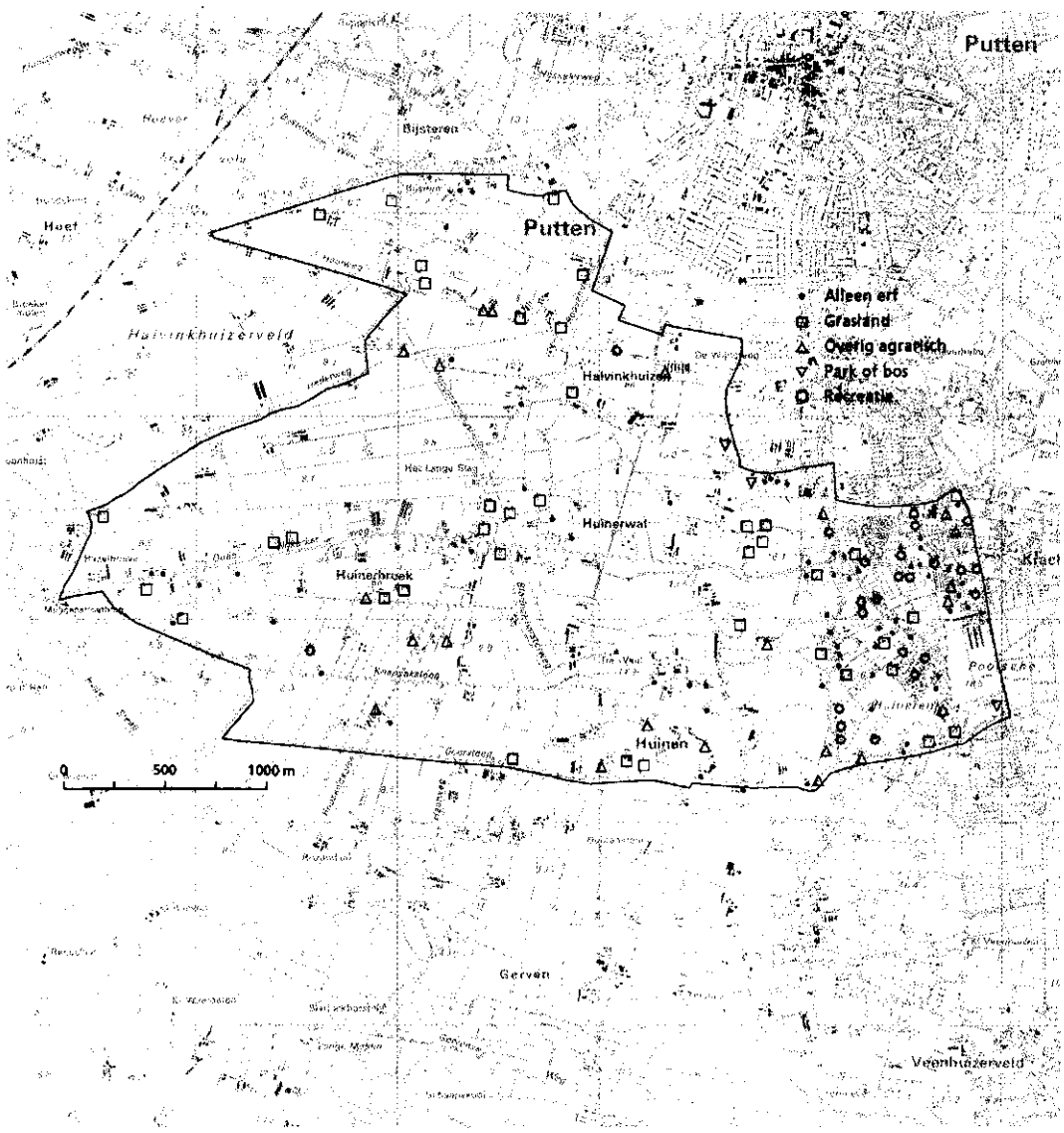

Figuur 26(a) PUTTEN: Voormalige en huidige functies van niet-agrarische hoofdgebouwen

Relatief veel terreinen in Putten zijn groter dan 1/2 ha, voor minder dan 1/3 deel bebouwd en omvatten extra grond, grenzend aan het erf. De huidige woonfunctie van de hoofdgebouwen is sterker vertegenwoordigd dan in alle andere gebieden. Putten telt verder het grootste aandeel zeer kleine bijgebouwen en het grootste aandeel erven met een monumentale uitstraling.

Putten scoort HEEL LAAG op het aandeel terreinen zonder bijgebouwen en van deze bijgebouwen waren er opvallend weinig ooorspronkelijk voor varkens of runderen bedoeld. Ook komt in deze bijgebouwen nijverheid relatief weinig voor en worden de erven heel weinig voor handel, opslag of parkeren gebruikt.

Wat het grondgebruik buiten de erven betreft neemt de recreatie (in het oosten) een opvallende plaats in (figuur 26).

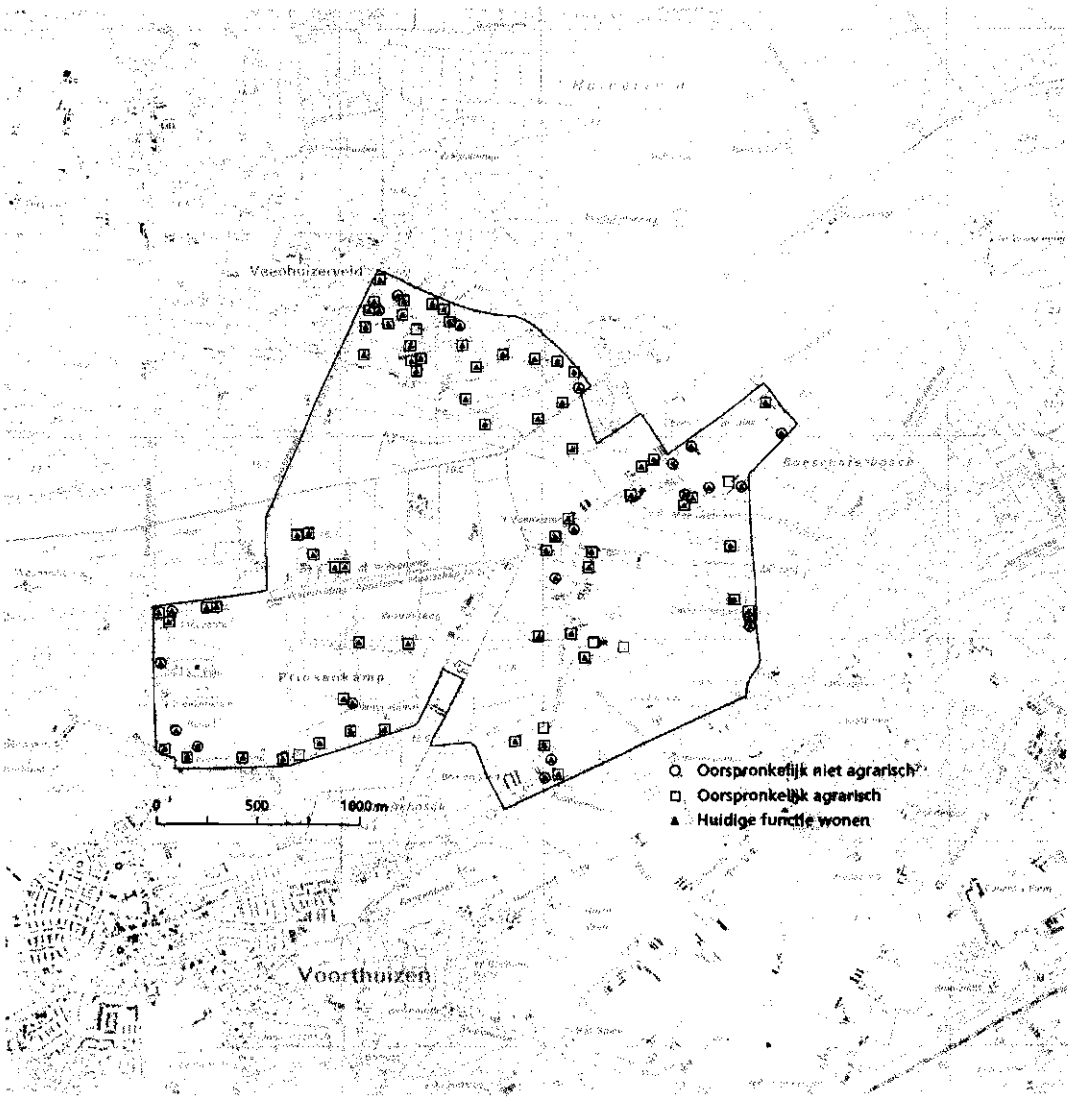

Figuur 26(b) PUTTEN: Grondgebruik niet-agrarische huiskavels

VOORTHUIZEN

De niet-agrarische bebouwingsdichtheid in het studiegebied Voorthuizen is met 18 erven per vierkante kilometer iets lager dan het gemiddelde. Figuur 27a laat een zekere concentratie zien in het noordoosten, een strook langs het Veluws natuurgebied. De gebieden, waarin de landbouw niet met burgerbebouwing wordt afgewisseld zijn in Voorthuizen relatief groot.

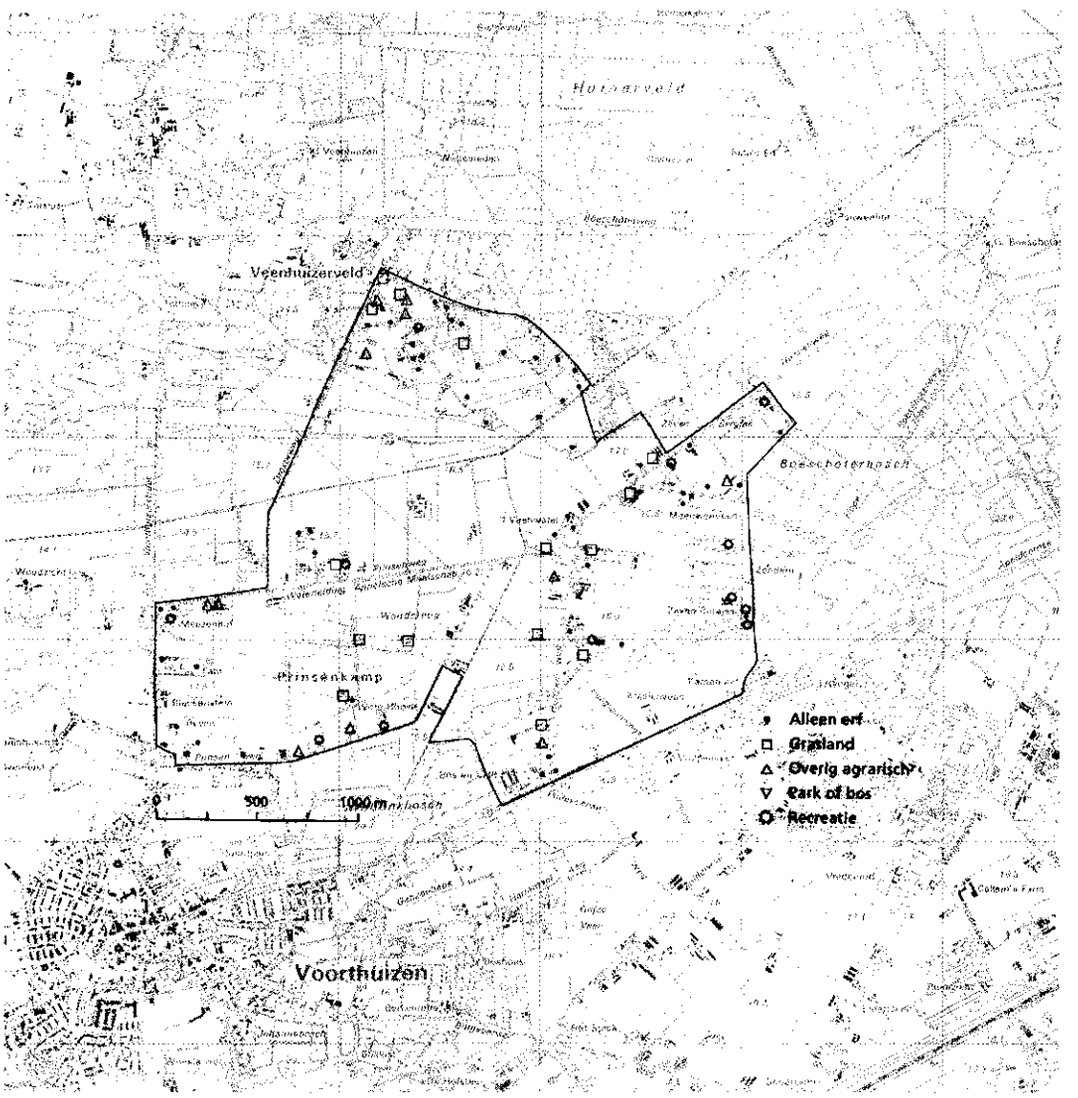
Wat de eigenschappen van de terreinen en bebouwing betreft scoort Voorthuizen van alle studiegebieden het hoogst met het aandeel terreinen dat voor minder dan 1/3 is bebouwd, met het aandeel hoofdgebouwen en bijgebouwen, dat voor recreatie en horeca wordt gebruikt, met het aandeel zeer grote hoofdgebouwen, met het aandeel houten bijgebouwen en het aandeel dat oorspronkelijk voor de pluimveehouderij was bedoeld. Op relatief veel terreinen komen geen oude bijgebouwen voor.

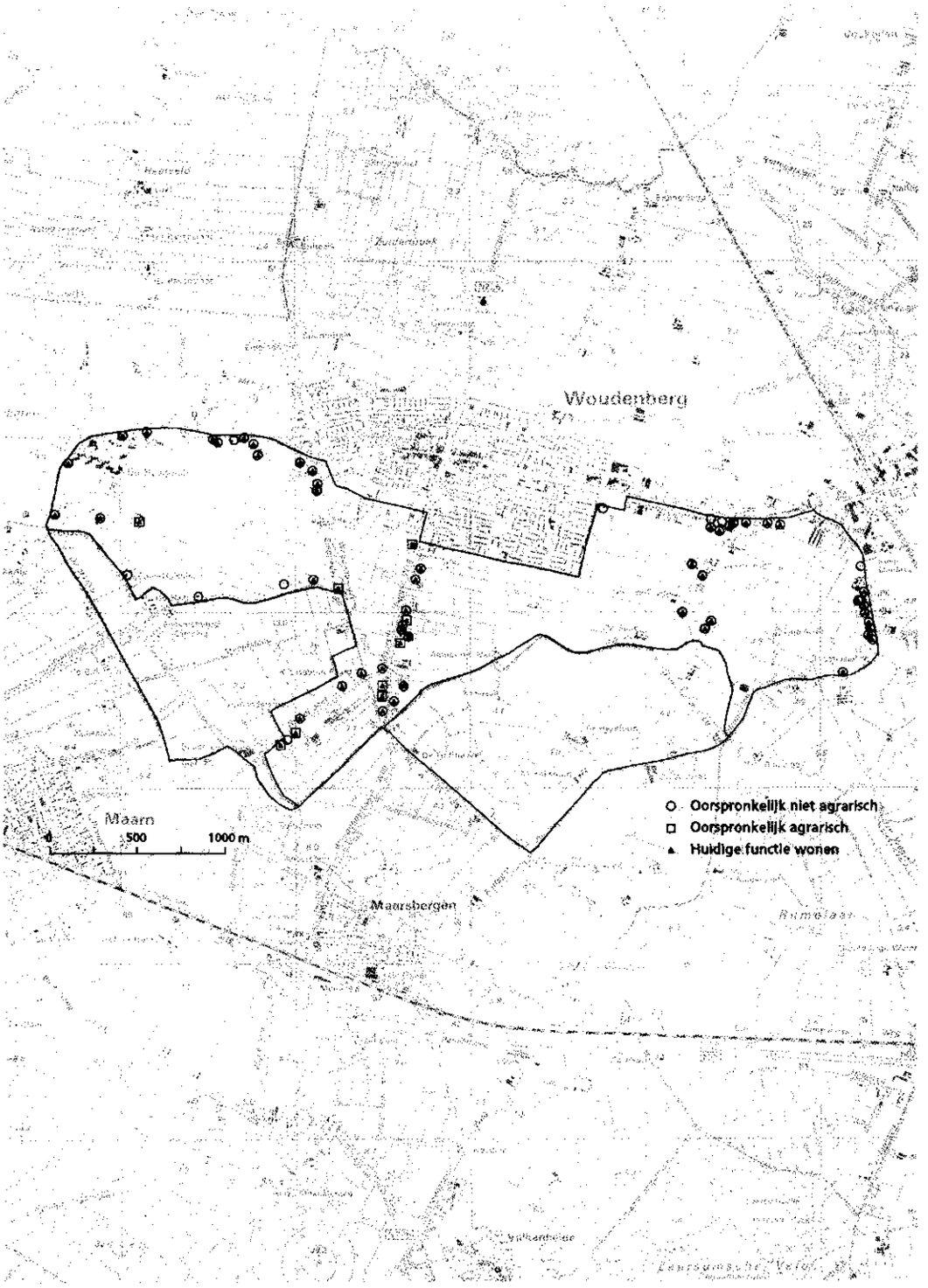
Figuur 27a. VOORTHUIZEN: Voormalige en huidige functies van niet-agrarische hoofdgebouwen

Bijzonder laag scoort Voorthuizen ten opzichte van de andere studiegebieden op het aandeel van oudsher agrarische voorraadschuren en oorspronkelijk niet-agrarische bijgebouwen. Bijgebouwen worden hier nog minder bewoond dan in de andere studiegebieden. Nijverheid komt hier zowel in hoofd- als in bijgebouwen relatief weinig voor. Wat verbouwingen van het hoofdgebouw betreft heeft men zich in Voorthuizen het minst beperkt tot het bewoonbaar maken van de stal terwijl het aandeel niet verbouwde en totaal verbouwde panden iets groter is dan gemiddeld.

Het grondgebruik buiten de erven bestaat in Voorthuizen minder dan in de andere gebieden uit begraasd grasland. Figuur 27b laat bovendien zien, dat dit zich enigszins in het middendeel concentreert, waar het zich waarschijnlijk goed verdraagt met de agrarische hoofdfunctie. De andere grondgebruiksvormen bevinden zich juist vooral aan de randen van het studiegebied.

Figuur 27b. VOORTHUIZEN: Grondgebruik niet-agrarische huiskavels

Figuur 28 WOUDENBERG: Voormalige en huidige functies van niet-agrarische hoofdgebouwen

WOUDENBERG

Met 16 erven per vierkante kilometer is in Woudenberg de dichtheid van niet-agrarische bebouwing na Kootwijkerbroek het laagst. Duidelijker dan in de andere gebieden is deze bebouwing langs een beperkt aantal wegen geconcentreerd (zie figuur 28). Plaatselijk is de dichtheid aan bebouwing hier juist weer opmerkelijk hoog. Wegens gebrek aan basisgegevens kon alleen de "burger"-bebouwing op het grondgebied van Woudenberg worden geinventariseerd. De overige twee delen van het studiegebied liggen in de gemeente Maarn en zijn in dit hoofdstuk buiten beschouwing gebleven.

Wat de kenmerken van de bebouwing op de onderzochte terreinen betreft blijkt Woudenberg in heel veel opzichten een uitzonderlijke plaats in te nemen. bijzonder groot is het aandeel terreinen zonder oude (elders meest voormalig agrarische) bijgebouwen en ook nu nog zonder bijgebouwen. Ook het aandeel leegstaande hoofdgebouwen is veel hoger dan het gemiddelde. Dit laatste houdt waarschijnlijk verband meteen geprojecteerde rondweg van Woudenwerg door het studiegebied. Het aandeel opvallend grote bijgebouwen is het grootst van alle studiegebieden. Van de aanwezige, oude bijgebouwen had een zeer groot deel een "algemeen agrarische" functie, d.w.z. niet als kalver-, varkens- of kippenhok. Maar ook het aandeel met van oudsher een niet-agrarische functie is veel groter dan in de andere studiegebieden. Wat de huidige functie van de bijgebouwen betreft scoren nijverheid en leegstand heel hoog. De erven worden ook opvallend vaak voor handel, opslag of parkeren gebruikt. Veel meer hoofdgebouwen dan in de andere gebieden hebben geen (van buiten zichtbare) verbouwing ondergaan.

Bijzonder laag scoort Woudenberg met de afwezigheid van momenteel voor agrarische en nijverheidsdoeleinden gebruikte hoofdgebouwen. Van de bijgebouwen worden er veel minder dan elders voor opslag en garage of voor agrarische doeleinden gebruikt. Het aandeel zeer grote hoofdgebouwen is kleiner dan in de andere gebieden. Er zijn in het studiegebied Woudenberg onder de "burger"-bebouwingen geen van voor 1900 aangetroffen en evenmin bebouwingen met een monumentale uitstraling. Het aandeel totaal verbouwde en/of uitgebreide panden is in dit gebied ook het laagst.

Doordat het basismateriaal voor Woudenberg, in tegenstelling tot de cultuurtechnische inventarisaties die voor heel Gelderland waren verricht, geen kaart bevatte met de door geregistreerde agrariërs gebruikte gronden kunnen voor dit gebied geen uitspraken worden gedaan over aard en omvang van het grondgebruik buiten de erven door de niet-agrariërs. Het betreffende kaartje ontbreekt dan ook voor Woudenberg.

3.8 Conclusie

De inventarisatie van de niet-door-agrariërs-gebruikte gebouwen in het buitengebied met de aanliggende grond heeft voor de ruimtelijke planvorming in de Vallei een aantal saillante gegevens opgeleverd. In de eerste plaats zijn de verschillen niet alleen tussen de studiegebieden maar ook daarbinnen vaak groot: wat aard, dichtheid en

spreiding van deze "burger"-bebouwing betreft kan de Vallei niet als een uniform geheel worden gezien. De belangrijkste verschillen werden in de voorgaande paragraaf aangeduid.

Afgezien van de verschillen komen ook een aantal, meer algemeen geldende gegevens naar voren. In het grootste deel van het buitengebied van de Vallei overheerst de "burger"-bebouwing numeriek over de bebouwing van aktieve, geregistreerde agrariërs. Het bijbehorende areaal (overwegend begraasd grasland) neemt echter niet veel meer dan 10% van het landelijk gebied in beslag (in Nijkerkerveen bijna 20%!). Het zijn merendeels kaveltjes van niet meer dan een halve hectare. Op het gebied Woudenberg na hebben verreweg de meeste hoofd- en bijgebouwen oorspronkelijk een agrarische functie gehad. Van de nieuwe bebouwing (ongeveer 20%) is waarschijnlijk een groot deel op de plaats van afgebroken agrarische gebouwen gekomen en een ander deel als "tweede bedrijfswoning" ontstaan, maar hoe de verhouding hier ligt valt met de gevolgde werkwijze niet te achterhalen.

De huidige functie van meer dan 90% van de hoofdgebouwen is: wonen. Er zijn in deze gebouwen geen zichtbare aanpassingen gepleegd ten behoeve van nijverheids- en dergelijke aktiviteiten, terwijl eventueel voormalig agrarisch gebruik is "wegverbouwd". De voormalig agrarische hoofdgebouwen zijn ook in meer dan 90% van de gevallen tot woningen verbouwd. Bij de bijgebouwen overheerst het gebruik voor opslag en garage, vaak met nog met een agrarische nevenfunctie. Omdat deze gebouwen doorgaans niet van binnen konden worden bekeken kan hier sprake zijn van een grote mate van onderbenutting of zelfs van verborgen leegstand. Bij voormalig agrarische bijgebouwen is de huidige agrarische hoofd- of nevenfunctie wat vaker aanwezig dan bij de andere gebouwen. Dit laatste is vooral het geval waar sprake is van zowel pluimvee als varkens- of kalverschuren.

Veel echt oude gebouwen (van voor 1900) zijn bij de inventarisatie niet aangetroffen. Onder de hoofdgebouwen zijn er iets meer dan onder de bijgebouwen. Er is geen reden te veronderstellen dat dit bij de nu nog als zodanig geregistreerde agrariërs veel anders zal zijn. De grootste categorie dateert uit de eerste helft van deze eeuw. Oudere gebouwen zijn in meer gevallen verbouwd dan nieuwere, waarbij een totale verbouwing vaker voorkomt dan het alleen bewoonbaar maken van de deel.

Onder de hoofdgebouwen komen er maar weinig voor, die voor hun huidige functie als uitgesproken klein omschreven kunnen worden (circa 10%). Onder de bijgebouwen is dit aandeel veel groter (meer dan 30%). Deze kleine bijgebouwen hebben vooral een functie als garage of opslagruimte. Van de opvallend grote bijgebouwen (10% van het totaal) heeft het grootste deel een functie voor handel of industrie, gevolgd door recreatie of de horeca.

De bouwkundige staat van zowel hoofd- als bijgebouwen is overwegend goed. De oudere hoofdgebouwen zijn meestal grondig gemoderniseerd en de bijgebouwen tenminste redelijk onderhouden. Minder dan 10% van de bijgebouwen verkeert in verwaarloosde of bouwvallige staat. Van de hoofdgebouwen is meer dan 90% uit steen opgetrokken en van de bijgebouwen een kleine 40% uitsluitend en een iets kleiner aantal overwegend uit steen.

Van alle "burger"-bebouwing is in een eenvoudige vierdeling (subjectief, maar steeds door dezelfde persoon en daardoor redelijk consistent) de landschappelijke betekenis vastgesteld. De maat geldt per erf, dus voor hoofd- en bijgebouwen samen. Volgens deze methode heeft 13% van de erven een "monumentale uitstraling" en zou 6% in het landschap "beter kunnen worden gemist". De overige erven liggen hier "met karakteristieke trekjes" (43%) of als "neutraal" (38%) tussen in. Figuur 17 liet zien dat deze landschappelijke betekenis weliswaar correleert met de ouderdom van de bebouwing, maar dat toch ook een aanzienlijk aantal "monumentale" panden uit de eerste helft van deze eeuw of van na 1970 dateert. Het aandeel gebouwen uit de laatste 20 jaar is echter bij de categorie "in het landschap beter gemist" wel groter dan in de andere categorieen. Bouwkundige ingrepen lijken merendeels een positieve invloed op de landschappelijke beoordeling van de bebouwing te hebben gehad (figuur 18). De landschappelijke betekenis toont verder enige samenhang met het huidig gebruik van de hoofd- en bijgebouwen (zie figuur 19). Beperken we ons tot de verschillende vormen van nijverheid (handel/dienstverlening, industrie en recreatie/horeca) dan blijken gebouwen met een "monumentale uitstraling" uitsluitend voor te komen waar hoofd- of bijgebouwen voor handel/dienstverlening worden gebruikt en waar in de bijgebouwen een horeca/recreatieve onderneming is gevestigd. Toch hebben de bebouwingen met een handel/dienstverlenings-functie vaker een negatieve beoordeling dan een zeer positieve. Industriele aktiviteiten in hoofd- of bijgebouwen komen als landschappelijk zeer ongunstig naar voren.

Tenslotte dient te worden vermeld, dat de "burger"-bebouwing merendeels op zeer korte afstand is gesitueerd van de bedrijfsgebouwen van geregistreerde agrariërs. Gemiddeld ligt ruim 40% van de erven op minder dan 100 meter afstand van zo'n bedrijfsgebouw en bijna 80% op minder dan 200 meter. De verschillende kaartjes laten overigens wel zien, dat zelfs in studiegebieden met een hoge dichtheid aan "burger"-bebouwing aaneengesloten gebiedjes zijn te onderscheiden, waar het agrarisch areaal niet door dergelijke erven wordt onderbroken.

4 INTERVIEWS MET BEWONERS VAN DE STUDIEGEBIEDEN

4.1 Opzet van het onderzoek

In opdracht van de Gelderse Valleicommissie is een onderzoek uitgevoerd naar mogelijkheden die de agrarische en de niet-agrarische bevolking ziet voor hergebruik van leegstaande of onderbenutte agrarische bedrijfsgebouwen. Het Staringcentrum zelf heeft dit onderzoek uitgebreid met landschapsbeleving en maatregelen die mensen nodig achten voor het instandhouden of aanbrengen van landschappelijke kwaliteit.

In de zes studiegebieden zijn interviews afgenomen. Dit waren half gestructureerde gesprekken, waarbij ook foto's van de studiegebieden en van alternatieve functies getoond zijn. Ongeveer de helft van de ondervraagden was agrarier. Voor verdere gegevens zie bijlage 3.

Uit de gesprekken bleek, dat de indeling boer/niet-boer te ongenuanceerd is. Veel kleine boeren werken erbij (in loondienst), voor de sociale zekerheid en omdat hun bedrijf niet genoeg opbrengt. Deze groep wordt in dit rapport nevenboeren genoemd, hoewel zij zelf het boer-zijn als hun hoofdbezigheid beschouwen; daar zit hun hart in. Hun baan is meer uit economische noodzaak. Het blijkt al vanouds veel voor te komen. Veel boeren en nevenboeren prefereren bedrijven met meerdere diersoorten. Dit in verband met risicospreiding. Ook dit komt al vanouds zo voor. Er treedt echter steeds meer ontmenging op.

Vrijwel alle ondervraagden hebben land, varierend van 1/2 tot 20 ha, en/of dieren (varierend van koeien, kippen, varkens, paarden en schapen) en/of een moestuin. Iedereen heeft wel een of meer bijgebouwen bij het huis, die allemaal in gebruik zijn. Niet-boeren met land, dieren, en/of gewassen worden in dit rapport hobbyboeren genoemd. Hobbyboeren streven niet naar uitbreiding van land of vee. Bij de indeling boer-nevenboer-hobbyboer heeft de 10 SBE-grens geen rol gespeeld.

4.2 Landschapsbeleving

De geografische ligging van de "Vallei", zoals de Commissie die onderscheidt, stemt niet overeen met het beeld dat de ondervraagden ervan hebben; dat is veel beperkter. Slechts weinigen hadden het gevoel in de Vallei te wonen. Daarentegen waren de landschappen van de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug voor hun gevoel groter dan de officiele afgrenzing.

De Vallei begint naar hun idee westelijk van Barneveld en Lunteren en oostelijk van Woudenberg. Scherpenzeel is het centrum. Het onderscheid is, dat de Vallei laag ligt en de beide andere landschappen hoog. Zowel de Veluwe als de Vallei waren vroeger nat. In beide gebieden is dit verbeterd. De heide-ontginning, die nu het oostelijke deel van de Vallei vormt, wordt weer onderscheiden van het bosgedeelte. De

onderscheidende kenmerken zijn de aanwezigheid van bos en grootschalige recreatievoorzieningen. Putten, Voorthuizen en Kootwijkerbroek voelen zich Veluwe, niet Vallei.

De meeste ondervraagden kenden zowel het landschap van de Veluwe als dat van de Vallei.

Wat landschappelijke kwaliteiten betreft is het volgende opgemerkt:
- De voornaamste kwaliteit van het landschap is de grote variatie in natuur en in agrarische functies en de sterke mate van verwevenheid tussen beide.
- Opvallend is enerzijds de overeenkomst tussen de landschappen van de Vallei, maar anderzijds de differentiatie die men toch nog in het landschap onderkent. Er is eenheid in de verscheidenheid, maar ook verscheidenheid in de eenheid. De interne differentiatie geldt ook binnen het landschap van sommige studiegebieden; er worden dan verschillende deellandschappen onderscheiden. Er is een algemene wens deze variatie en differentiatie te behouden. Er zijn een paar afwijkende landschappen: Ederveen wijkt af door zijn verkaveling met perceelsbeplanting en Nijkerkerveen door de dichtheid en kleinheid van de bebouwing.
- Het landschap is sterk functioneel ingericht maar kleinschalig geoccupeerd; het is door kleine boeren gemaakt en gebruikt. Met het groter worden van de boerenbedrijven zijn er wel houtwallen verdwenen.
- Men vindt het landschap over het algemeen netjes en verzorgd. Er zijn weinig storende elementen of activiteiten, behalve de recreatieve ontwikkelingen. Dat recreatie storend is, is vooral opgemerkt in gebieden waar deze nog niet of nauwelijks aanwezig is. Waar het wel aanwezig is heeft men er aanzienlijk minder last van.
- Men vindt dat er de laatste twintig jaar weinig veranderd is in het landschap. Er zijn wat minder houtwallen, wegen zijn verhard maar niet opgeruimd, alleen de smalle paden tussen de eigendommen zijn verdwenen, en er is ontwaterd en ontgonnen (hei in wei). Wel is de bebouwing sterk toegenomen, zowel de agrarische, de burgerwoningen als de recreatieve bebouwing.
- Het landschap kenmerkt zich door een sterke verweving van begroeiing, bebouwing en ontsluiting.

Landschappen worden door de ondervraagden onderscheiden op (combinaties van) van de volgende kenmerken:
- Omvang van de ruimte;
- de aanwezigheid van (micro)relief;
- bedrijven en bedrijfsgebouwen naar:
  - grootte van de stallen; (het soort stallen speelt geen rol);
  - bouw van het huis (laag of hoog);
  - dichtheid van bebouwing;
- wegen naar soort verharding en berm;
- sloten, in combinatie met berm;
- soort beplanting, bijv. lanen met hoge bomen;
- verkavelingspatroon (strepen versus blokken);
- het voorkomen van bomen langs percelen (Ederveen).

Uit het foto-onderzoek blijkt het landschap op verschillende niveaus waargenomen te worden.

- Sommige foto's zijn als specifiek voor het landschap van het studiegebied ervaren en voor geen enkel ander gebied. Dit was het geval in Woudenberg, Voorthuizen en Putten. Deze gebieden hebben dus nog een eigen karakteristiek, zie figuur 29. Dit betekent dat er elementen voorkomen, die niet of nauwelijks meer in andere gebieden gevonden worden, bij voorbeeld de zandpaden in Putten. Daarnaast kunnen deze gebieden echter ook kenmerken vertonen die andere gebieden ook hebben. Of een foto als specifiek of niet specifiek voor bijv. Putten gezien wordt, hangt dus af van waar men op let.
- Van de vier andere gebieden waren er geen foto's die alleen karakteristiek voor dat gebied waren. Aangenomen dat de foto's een representatief beeld van het landschap geven, volgt hieruit dat sommige studiegebieden geen duidelijk eigen landschappelijke identiteit hebben. Dit zijn Ederveen, Nijkerkerveen en Kootwijkerbroek. Hierbij werden Ederveen en Nijkerkerveen gezien als samen een landschapstype vertegenwoordigend. In figuur 30 zijn voor deze 3 gebieden de foto's afgedrukt die bij de respondenten als meest karakteristiek overgekomen waren.
- Sommige foto's zijn kenmerkend voor meer studiegebieden. Zo waren er foto's die in twee of drie gebieden karakteristiek voor die gebieden gevonden werden. Behalve het "studiegebiedniveau" zijn er dus ook landschappen die karakteristiek zijn voor grotere delen van de Vallei, bijv. Woudenberg+Putten+Kootwijkerbroek, of Putten+Voorthuizen.
  Op deze manier zijn meerdere deellandschappen onderscheiden. Welke studiegebieden men combineert hangt af van waar men op let. Zo leidt overeenkomst in bebouwing tot een andere combinatie dan overeenkomst in wegen, of in begroeiing. Een combinatie vertegenwoordigt dus een bepaalde optiek.
- Sommige combinaties komen niet voor; dat zijn kennelijk duidelijk verschillende landschappen; bijv. Woudenberg en Ederveen, of Woudenberg en Voorthuizen, of Ederveen en Voorthuizen. Andere studiegebieden daarentegen worden met alle andere gecombineerd; met de een echter op andere elementen dan de ander, bijv. Putten en Kootwijkerbroek. Deze landschappen zijn verwarrend. Ze kunnen iets eigens hebben, bijv. Putten, maar ook dingen gemeenschappelijk hebben met andere studiegebieden, en dan verschillende dingen voor verschillende gebieden.
- Sommige foto's konden in alle studiegebieden genomen zijn volgens de ondervraagden. Op deze foto's was het landschap weinig specifiek, en er kwamen elementen voor die overal konden liggen. Dit waren ofwel moderne boerderijen, ofwel ouderwetse hokken en stallen. Deze kwamen en komen dus in de hele Vallei voor. Ze werken a.h.w. nivellerend op het landschap.

Het landschap in de Vallei blijkt op tenminste drie verschillende niveaus waargenomen te worden: op studiegebiedniveau, op deelniveau en op Valleiniveau, bijv. ter onderscheid van de Veluwe of de Utrechtse Heuvelrug. Op deelniveau worden er combinaties van studiegebieden gemaakt. Dit gebeurt op grond van overeenkomsten en verschillen tussen elementen. Er worden verschillende landschappelijke combinaties onderscheiden, afhankelijk van de elementen waarop men let; bijv. de aard van de bebouwing of de begroeiing, de aard van de wegen, verkavelingspatroon. Qua verkavelingspatroon lijken Ederveen en Nijkerkerveen enigszins op elkaar, qua begroeiing niet.

Voorthuizen

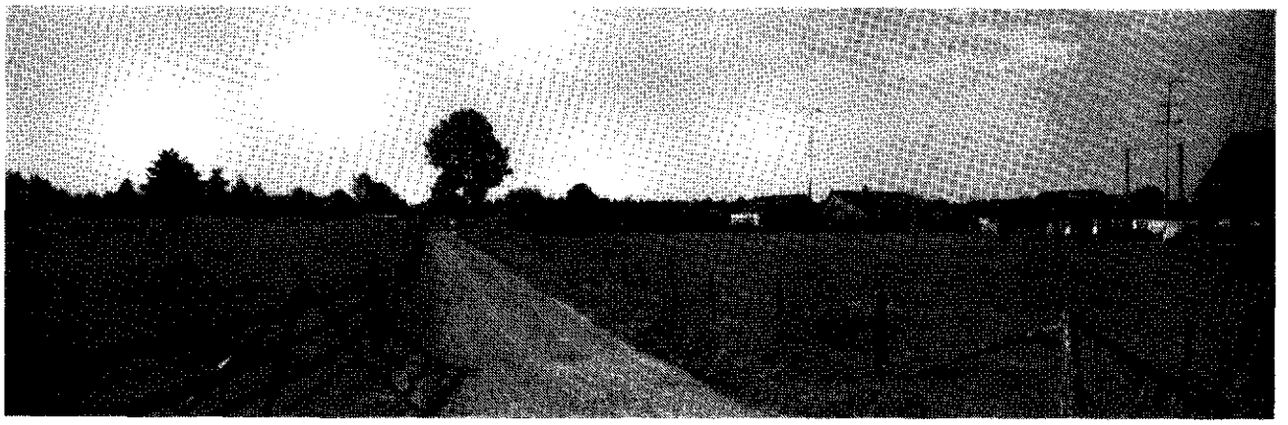

Woudenberg

Putten

Figuur 29 Foto's die als specifiek voor het betreffende gebied werden ervaren

Nijkerkerveen (Putten, Ederveen)

Kootwijkerbroek (Ederveen, Nijkerkerveen)

Ederveen (Nijkerkerveen)

Figuur 30 Foto's die voor het betreffende gebied, maar ook voor een of meer andere gebieden (..) als karakteristiek werden ervaren.

Het landschap van de Vallei vertoont dus zowel eenheid als verscheidenheid. Deze verscheidenheid is complex. Daarnaast zijn er echter elementen of ontwikkelingen die nivellerend werken. Wil men de interne verscheidenheid bewaren, dan zou daar bij de landschappelijke vormgeving van dit soort elementen rekening mee gehouden moeten worden.

4.3 Bedrijfsgebouwen

Opvallend is dat volgens vrijwel alle geenqueteerden leegstaande agrarische bedrijfsgebouwen in de Vallei nauwelijks voorkomen. Wel komen gedeeltelijk benutte bedrijfsgebouwen voor.

Dat bedrijfsgebouwen weinig leeg staan komt omdat a) leegstaande stallen veelal als opslagruimte door de agrarier zelf gebruikt worden, b) het verschijnsel nevenboer, of hobbyboer, zeer frequent voorkomt; en c) als er een boerderij verkocht wordt, er meestal iemand in komt die wel een functie voor de stallen heeft. Vaak is dit ook een hobbyboer.

Mocht het toch voorkomen dat er agrarische bedrijfsgebouwen beschikbaar komen, dan kunnen er verschillende dingen gebeuren, afhankelijk van de categorie bewoners die de gebouwen in eigendom krijgt. Bijv.:

1. Verbouwen en vernieuwen voor (andere) agrarische doeleinden. Dit doen vooral jonge boeren.
2. Verbouwen voor niet-agrarische doeleinden, bijv. als werkplaats. Dit doen niet-agrarische ondernemers, bijv. een meubelmaker. Het komt zelden voor. Er zijn twee soorten:
   * vestiging van een niet-agrarische ondernemer en verbouw van de stallen tot werkplaats;
   * nevenactiviteiten op agrarische bedrijven; meestal omdat het bedrijf niet rendabel genoeg is en vader of zoon iets anders begint.
3. Verhuren. Dit doen oudere boeren en niet-agrarische ondernemers. Het komt echter zelden voor. Dat is meer een kwestie van mentaliteit dan van gelegenheid. Men houdt niet van vreemd volk op zijn erf.
4. Gebruiken zoals ze zijn (met de nodige aanpassing en onderhoud). Dit doen oudere (neven)boeren, hobbyboeren en niet-agrarische ondernemers. Hierbij kunnen ook wijzigingen in het soort gebruik optreden, wegens omschakeling in de bedrijfsvoering.
5. Laten staan. Dit gebeurt gewoonlijk omdat men het recht tot herbouw wenst te behouden.
6. Opruimen. Dit gebeurt alleen als ze echt in de weg staan; meestal alleen bij verbouwingen.

De vele bedrijfsgebouwen in allerlei staten van onderhoud storen niemand. Integendeel, doordat de boeren vanouds al veel verschillende takken bedreven, met voor elke tak eigen bedrijfsgebouwen, is dit het traditionele beeld. Daarbij kwam nog een hausse in het zetten van schuren in de zestiger jaren, toen dit sterk gesubsidieerd

werd. Volgens sommige ondervraagden was het toen zelfs onmogelijk een woning te bouwen zonder daar tevens een schuur of een stal bij te zetten.

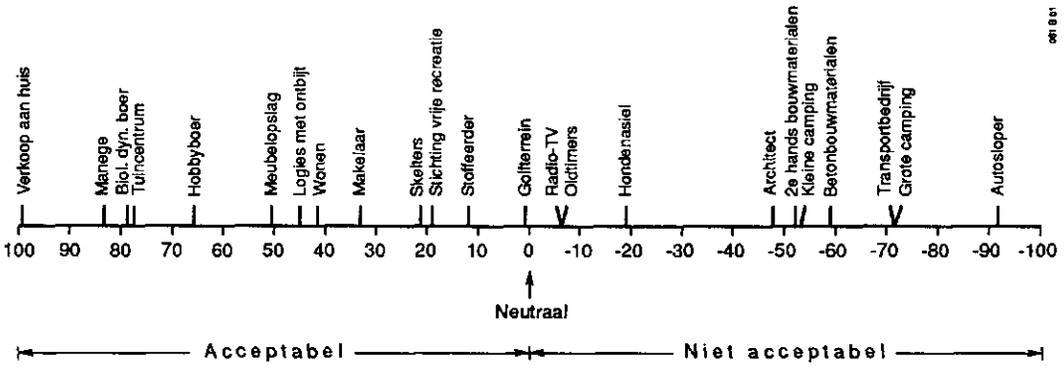
Er blijken verschillende "tolerantie"grenzen voor niet-agrarische functies in agrarische bedrijfsgebouwen in het landelijk gebied te zijn, afhankelijk van:
a. de afstand tot het dorp,
b. de algehele bebouwingsdichtheid, en
c. het soort weg waaraan de niet-agrarische activiteit gesitueerd wordt.

Er wordt meer getolereerd in gebouwen die a) nog binnen de invloedssfeer van het dorp liggen, b) in tamelijk dichte clusters liggen (waar het dichter bebouwd is kan meer) en c) die aan een rijksweg of een provinciale weg met ventweg liggen. (Aan belangrijke doorgaande wegen worden functies aanvaardbaar geacht die gepaard gaan met relatief veel verkeer en drukte). 'Meer' is dan zowel een grotere variatie aan functies als meer mogelijkheden voor uitbreiding. Er bestaat dus een soort zoneringsidee voor niet-agrarische functies in het buitengebied.

4.4 Resultaten van het foto-onderzoek naar tolerantie van niet-agrarische activiteiten in agrarische bedrijfsgebouwen en van bedrijfsvestigingen in het buitengebied

Op de algemene vraag, of men het buitengebied agrarisch wil houden, en dus andere functies zoveel mogelijk wil weren, of dat men al het eigen initiatief wil stimuleren, ook niet-agrarische activiteiten in het buitengebied, vond iedereen dat het buitengebied zijn kleinschalige agrarische karakter moest behouden. Om deze houding te nuanceren zijn tijdens de interviews 23 foto's getoond van niet-agrarische activiteiten in het buitengebied, gevestigd in bestaande of verbouwde boerderijen. Gevraagd is welke activiteiten men in het buitengebied nog acceptabel vindt, welke niet en welke onder bepaalde beperkende voorwaarden. De resultaten worden per gebied besproken. Indien relevant wordt hierbij een onderscheid gemaakt tussen boeren en niet-boeren en tussen ouderen en jongeren.

Eerst enkele algemene resultaten.
Er is een klein, maar statistisch significant verschil tussen boeren en burgers (zie bijlage 4). Dit zit niet in hun houding tegenover het toelaten van niet-agrarische functies in het buitengebied; daarin reageren boeren en burgers hetzelfde. Bijna de helft van zowel de boeren als de burgers is bereid althans een aantal niet-agrarische activiteiten toe te laten. Het verschil zit veeleer in de strengheid van afwijzing. Hierin nemen vooral de jonge burgers een afwijkende houding in. Zij zijn het minst streng en zijn vaker bereid onder bepaalde voorwaarden niet-agrarische activiteiten toe te laten dan de overige groepen. Bij boeren maakt leeftijd geen verschil. Ouderen denken niet anders over functieverandering dan jongeren. Boeren zijn dus wat minder bereid concessies te doen dan vooral jongere burgers. Wel zijn er van de 23 functies een aantal die iedereen afwijst, enkele functies waartegen men in het algemeen geen bezwaar heeft en een aantal functies die eventueel acceptabel zijn, mits aan een aantal voorwaarden en beperkingen voldaan wordt (zie de figuren 31 t/m 33).

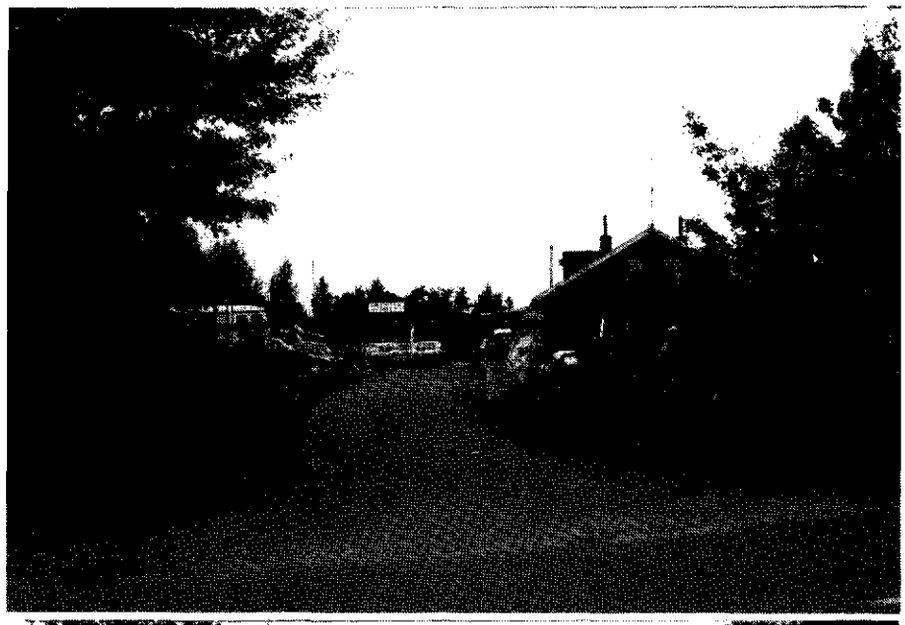

Figuur 31 De acceptatie van niet-agrarische functies in het landelijk gebied

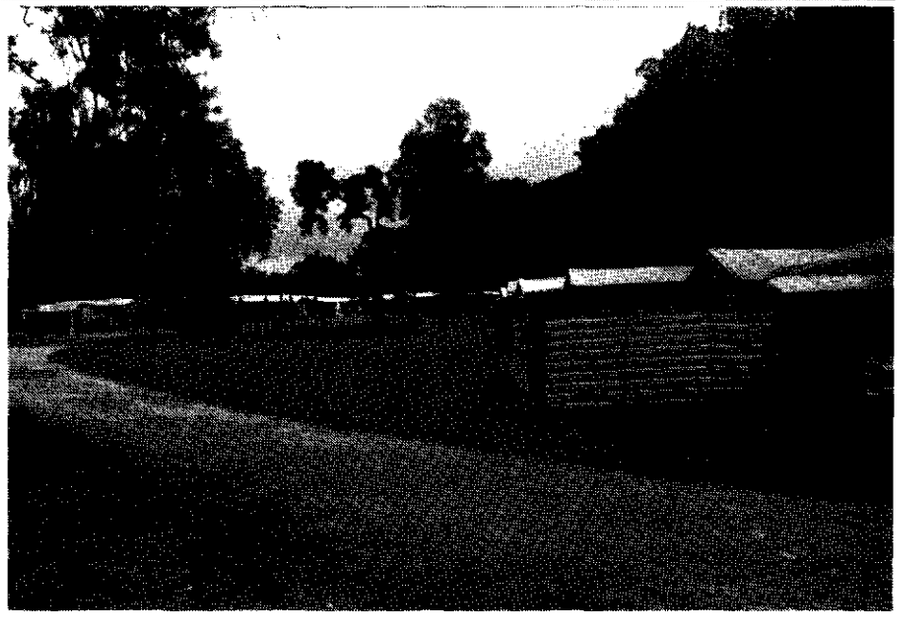
Algemeen afgewezen worden (zie ook figuur 32):

- Een autosloper. In het buitengebied wordt deze in elke vorm afgewezen. Hoogstens is hij acceptabel in een stadsrand, en dan nog met eisen aan netheid, afplanting en voorzieningen om milieuverontreiniging te voorkomen.
- Een camping, zowel een grote als een kleine. De enige vorm van inspelen op recreatieve ontwikkelingen die men acceptabel vindt is verkoop aan huis van artikelen zoals eieren, aardappelen, e.d. Ten aanzien van vormen zoals kamperen bij de boer of het verlenen van logies met ontbijt is de houding neutraal. Men is in het algemeen wel bereid initiatieven te steunen, waaronder dan ook deze, maar met duidelijke eisen aan kwantiteit (zowel in absolute aantallen als in groei) en kwaliteit (bijv. niet duidelijk zichtbaar).
- Een transportbedrijf. Ten eerste past het volgens de ge-enqueteerden qua functie niet (het is niet ten dienste van de agrariërs), ten tweede is het wegennet in het buitengebied er ongeschikt voor en ten derde geeft het veel overlast, zowel van lawaai als van drukte.
- Een handel in bouwmateriaal, nieuw of tweede hands, hout of beton. Hoewel deze functie iets meer ten dienste gezien wordt van de agrariërs is hij al snel te groot. Ook is het een slordig gezicht. Afplanting helpt dan niet meer. Een groter nadeel dan het visuele is echter het verkeer dat het met zich meebrengt. Een situering in het buitengebied wordt als ongunstig beoordeeld, ook voor de ondernemer zelf.
- Gebouwen die qua uiterlijk niet passen in het buitengebied. Deze kunnen op zichzelf best mooi gevonden worden, maar ze passen niet bij de bestaande bebouwing en niet in een landelijke, agrarische omgeving.

Bij het afwijzen van functies die grote oppervlakten (agrarische) grond in beslag nemen, wordt slechts incidenteel het argument gebruikt van het verlies van grond voor mestafzet. Dit komt, omdat de mestafzet momenteel nog geen echt probleem is; men kan het nog kwijt. Mocht de mestafzet wel problematisch worden, dan kan verwacht worden dat occupatie van agrarische grond door niet-agrarische activiteiten op meer verzet zal stuiten.

autosloper

camping

transportbedrijf

Figuur 32 Functies die afgewezen worden

manege

verkoop aan huis

Figuur 33 Functies die men acceptabel vindt

Functies die men algemeen wel acceptabel vindt (zie figuur 33) zijn:
- de verkoop aan huis van eigen producten
- een manege
- een biologisch-dynamisch bedrijf; mits er geen onkruid overwaait.
- een tuincentrum, mits niet met grote loodsen en kassen. Dan moet het ook liever dicht bij het dorp.
- als burgers de boerderij verbouwen tot woning en daar dan ook nog een kantoor in vestigen, bijv. een makelaar, of een binnenhuisarchitect. De schuur mag dan verbouwd worden tot atelier of werkplaats, als dit van buiten maar niet te zien is en mits het niet teveel verkeer van klanten aantrekt.

wonen/
architect

Figuur 34 Een dergelijke vormgeving is volgens velen niet passend in het landelijk gebied

Functies met veel beperkingen zijn:
- Wonen (de vormgeving)
- Een architectenbureau (de vormgeving: zie figuur 34)
- Een dierenpension (de afstand in verband met geluidsoverlast)
- Kleine camping (afplanten en niet uitbreiden)
- Handel in bouwmaterialen (afplanten en niet uitbreiden)

De resultaten van de afzonderlijke gebieden.

KOOTWIJKERBROEK

Over het algemeen is er een duidelijk verschil tussen boeren en niet-boeren en tussen ouderen en jongeren. Jongeren keuren meer functies af dan ouderen en boeren keuren meer functies af dan niet-boeren. Dit betekent dat jonge boeren het strengst zijn. Zij wensen alle voorwaarden voor een zo goed mogelijke bedrijfsuitoefening. Elke niet-agrarische activiteit neemt bijv. al grond in beslag waarop geen mest uitgereden kan worden. Oudere boeren zijn toleranter en accepteren eerder dat mensen naar alternatieven zoeken, of dat zonen van boeren, die geen boer willen worden, in een stal van hun vader een eigen bedrijfje beginnen. Kootwijkerbroek wijkt in zoverre af van het totaalbeeld van de Vallei dat jonge boeren nog minder geneigd zijn ja te zeggen tegen de vestiging van niet-agrarische functies in het buitengebied. Ook de jonge burgers zijn er afwijzender dan in de rest van de Vallei.

EDERVEEN

In Ederveen komen hobbyboeren en nevenboeren veel voor. Van de 8 ondervraagden waren er 7 boer, 3 daarvan hobby- of nevenboer. Het beeld in Ederveen wijkt niet af van het beeld van de hele Vallei.

PUTTEN

In Putten zijn het juist de ondervraagde burgers, die kritischer op niet-agrarische ontwikkelingen in het buitengebied zijn dan zowel de ondervraagde boeren in Putten als de overige burgers in de Vallei. Ook is hun houding wat extremer, vooral bij de jongeren; zij zijn minder geneigd onder bepaalde voorwaarden een vestiging te accepteren. Functies passen of ze passen niet. De boeren wijken nauwelijks af van de boeren elders in de Vallei. In Putten zijn ze zelfs iets toleranter.

NIJKERKERVEEN

In Nijkerkerveen zijn de boeren, vooral de jonge boeren, veel toleranter jegens niet-agrarische activiteiten dan in de rest van de Vallei. De burgers daarentegen wijken nauwelijks af; hoogstens zijn ze iets intoleranter. Dit betekent waarschijnlijk, dat in dit gebied vooral de ondervraagde jonge boeren een goede bedrijfsuitoefening nauwelijks meer zien zitten en zelf misschien ook al denken aan alternatieve functies; en dat de burgers dit jammer vinden. Het argument in Nijkerkerveen om campings af te wijzen, is dat recreanten in dat gebied weinig te zoeken hebben; er is geen aanleiding om er een camping te vestigen.

VOORTHUIZEN

De ondervraagde boeren wijken niet af van de boeren elders in de Vallei. De burgers zijn echter veel kritischer en geneigd bij de vestiging van niet-agrarische functies veel meer beperkingen en voorwaarden te stellen dan de burgers elders. Zij zijn voor een gedifferentieerd beleid, waarbij de voorwaarden voor vestiging nauwkeurig bekeken worden, en anders geen toestemming wordt verleend.

WOUDENBERG

In Woudenberg stemt de houding van de jonge boeren overeen met die elders in de Vallei. De ondervraagde oude boeren en burgers zijn wat toleranter. Verder is men hier minder afwijzend tegen zowel grote als kleine campings dan in de overige studiegebieden, met uitzondering van Voorthuizen, dat wat dit betreft overeenstemt met Woudenberg.

Commentaar

Dat er toch nog genuanceerd gedacht wordt over niet-agrarische functies in het buitengebied komt, omdat het merendeel der ondervraagden voor het handhaven van kleine boeren is (inclusief nevenboeren en hobbyboeren). Men wil hen niet belemmeren in hun bedrijfsuitoefening. Juist om deze categorie zoveel mogelijk kansen

te geven, vindt men het moeilijk om niet-agrarische activiteiten categorisch af te wijzen. Het maakt daarbij veel verschil of deze activiteiten door streekbewoners of door buitenstaanders bedreven werden. De eigen bewoners wil men eigenlijk alle kansen geven; buitenstaanders geen. Dit is niet alleen altruisme. Van de streekbewoners wordt opgemerkt dat zij nooit zullen klagen over overlast door agrarische activiteiten, terwijl men dit van buitenstaanders, zowel bewoners als recreanten, wel kan verwachten. In het algemeen is men vrij tolerant in het geven van ruimte voor beginnende ondernemers uit de eigen streek, al of niet agrarisch. Slechts een beperkt aantal functies wordt echt algemeen afgewezen. Niet-agrarische activiteiten door streekbewoners, bijv. boeren die ermee ophouden, of zonen van boeren die het bedrijf niet willen voortzetten, ziet men meestal ook niet als permanent, terwijl de vestiging van buitenstaanders wel permanent is.

Beperkingen aan de vestiging van functies:
1. De omvang en uitbreiding. Functies mogen niet te groot worden.
2. Hinder van functies, of uitbreidingen van functies, moet vermeden of beperkt worden. Indien dit niet kan moeten ze afgewezen worden. Er zijn twee groepen te onderscheiden: a) alle bewoners. Zij willen niet gehinderd worden door lawaai, stank, drukte, onveiligheid of visuele "vervuiling", bijv. door niet-passende gebouwen in het buitengebied; b) de agrariërs. Zij willen niet gehinderd worden in hun bedrijfsuitoefening door klachten, bezwaarschriften (bijv. als zij 's nachts varkens moeten laden om op tijd op de markt te zijn), procedures of beperkende regelingen (bijv. de ecologische richtlijnen). Dit geldt ook voor uitbreiding van het bedrijf. Zij zien wel de noodzaak van milieumaatregelen in. Beperkende voorwaarden gelden ook voor activiteiten waarvan men verwacht dat ze overlast zullen geven als ze er zouden komen, bijv. campings en dierenpensions. De beperking zit hier in de lokatie en de afstand tot andere bebouwing (liever in het bos of aan de bosrand). Hinderlijk zijn ook activiteiten op zondag; zij storen de zondagsrust, waar men in de streek sterk aan hecht.
3. Geen vestiging van buitenstaanders. Tegenover initiatief van streekbewoners is men veel toleranter dan tegenover infiltratie van het gebied door buitenstaanders.
4. Het uiterlijk van de functie. De vormgeving van bebouwing moet aangepast zijn aan het landelijk karakter. Verder moeten niet-agrarische functies zoveel mogelijk "in het groen".
5. De grond die bij verkoop van een boerderij "vrij" komt moet ter beschikking komen van de agrariërs in het gebied.
6. Functies zijn acceptabeler naarmate ze meer inspelen op, of dienstbaar kunnen zijn voor de agrarische bedrijfsvoering; als boeren er dus iets aan hebben. Een bouwmaterialenhandel kan verder uitgroeien dan een transportbedrijf of een autosloper.

Als de niet-agrarische activiteiten uitbreiden moeten zij naar het dorp of het industrieterrein, behalve als ze al in een zone dicht bij het dorp zitten. Overigens blijkt men minder hinder van niet-agrarische activiteiten te hebben als men ze al kent omdat men ze in de buurt heeft. De overlast blijkt dan meestal erg mee te vallen.

Er blijken vijf kriteria te zijn om niet-agrarische activiteiten in agrarische bedrijfsgebouwen af te wijzen.
1. De grootte van het bedrijf is bepalend voor zijn storendheid. Een bedrijf mag niet

te groot zijn of teveel uitgroeien.
2. De aard van de activiteiten. Een criterium is bijv. of het bedrijf ten dienste staat van de agrarische bedrijfsvoering of niet.
3. De lokatie van het bedrijf. Ligt het dicht bij het dorp, dicht bij een provinciale (of rijks)weg, of maakt het deel uit van een tamelijk dicht bebouwingscluster, dan stoort het minder dan wanneer het verder en eenzamer in het buitengebied ligt.
4. Het uiterlijk. Niet alleen dat dit niet rommelig of slordig mag zijn, maar men stelt ook eisen aan de passendheid in het landschap: het moet een landelijk uiterlijk hebben; geen visuele "vervuiling". Om deze reden heeft men ook bezwaar tegen kassen, bijv. bij tuincentra, of grote loodsen.
5. De (mogelijke) overlast door het bedrijf. Dit betreft stank, milieuvervuiling, lawaai, maar ook frequent verkeer en/of zwaar transport.

Als remedie tegen storendheid noemt men wel het aanbrengen van beplanting. Wordt een bedrijf echter te groot, dan moet het naar het industrieterrein. Als men al niet-agrarische activiteiten in het buitengebied toelaat, is iedereen het erover eens dat er duidelijke normen gesteld moeten worden, a) aan de hoeveelheid vestigingen van eenzelfde functie, b) aan de hoeveelheid verschillende functies, c) aan het totaal aantal niet-agrarische functies, en d) aan de uitbreidingsmogelijkheden voor een functie. De normen voor a en d zijn niet voor alle functies gelijk. Bovenstaande vijf criteria werken hierin differentierend.

4.5 Sociale kenmerken

De ondervraagden in de zes studiegebieden vertoonden een aantal opvallende overeenkomsten in sociale eigenschappen. Ze worden hieronder genoemd.
- In alle studiegebieden heerste een sterk gevoel van verbondenheid. Vaak bestaat burenhulp nog. Het gevoel van verbondenheid geldt binnen de studiegebieden, echter niet daartussen. Mensen uit Voorthuizen zijn vreemdelingen voor mensen uit Nijkerkerveen.
- Men stelt de zondagsrust sterk op prijs en men houdt zich daar ook aan.
- Iedereen vindt het landschap mooi en vindt dat dit zo moet blijven. Karakteristiek is de landelijkheid, die wordt gevormd door de combinatie van weiland, bouwland, agrarische bebouwing en natuur. In deze samenstellende componenten is een grote mate van afwisseling. Onder andere om dit landschap in stand te houden vindt men het noodzakelijk de kleine boeren in stand te houden. Er is dus een sterk behoudende instelling. (Deze uit zich o.a. ook in de vrij algemeen heersende opinie dat de overheid liever helemaal niets moet doen (buiten het stellen van normen voor het milieubehoud) en de boeren maar liever hun gang moet laten gaan.
- Men ziet liever geen import. Dit uit zich bijv. in het feit dat men, bij verkoop van land of gebouwen, aan goede bekenden minder zou vragen. Sommigen zien zelfs liever een boerderij afgebroken als er geen opvolging is en het land verkocht aan boeren.
- Men is sterk op zichzelf, sterk individualistisch ingesteld. Dit uit zich in het feit dat men weinig ziet in samenwerking tussen kleine boeren, bijv. voor een gemeen-

schappelijke inkoop, waardoor deze goedkoper zou kunnen, of in het feit dat geen van de ondervraagden bereid was een schuur aan buitenstaanders te verhuren, tenzij eventueel voor caravanopslag; men wenst geen vreemd volk op het erf.

- Er heerst een sterk realistische instelling. Zo onderkent en erkent men de milieuproblemen bijv. heel goed. Ook ziet men wel dat de kleine boeren moeten verdwijnen als de regels voor de bedrijfsuitvoering nog strakker worden. Een betrekking naast het boer-zijn ziet men in sommige gebieden, waar dit traditioneel al het geval was, vaak nog wel als oplossing. In andere gebieden vindt men dit echter een te zware belasting, zowel voor de man als voor de vrouw. Het agrarische bedrijf is dermate specialistisch geworden dat een baan erbij ten koste zou gaan van het bedrijf. Aan de andere kant wil men het boerenbedrijf ook niet opgeven, maar dat is meer emotioneel dan realistisch gegrond.
- Er is veel tolerantie voor elkaar's activiteiten, veel oog voor elkaar's moeilijkheden en een open instelling voor initiatieven van anderen om te kunnen bestaan, zowel wat betreft agrarische als niet-agarische activiteiten. De bedrijfsopvolging is bijv. een groot financieel probleem. Als boeren, of zonen van boeren, derhalve iets anders willen beginnen in de bestaande bedrijfsgebouwen heeft men daar weinig moeite mee, mits het niet te sterk uitgroeit. Deze tolerantie geldt niet voor mensen van buiten; die moeten maar meteen naar het industrieterrein. Overigens komt vestiging van ondernemers die niet uit het gebied komen nauwelijks voor.
- Er is veel ondernemingszin. Hoewel er bijv. weinig water is en het water geen enkele rol speelt in de landschapsbeleving, hebben meerdere ondervraagden er geen bezwaar tegen als er visvijvers en viskwekerijen in de streek zouden komen, mits goed afgeplant.

4.6 Wensen

In de gesprekken zijn verschillende ideeen geuit in antwoord op de vraag wat men een zinvolle stimulans in het gebied door de Valleicommissie zou vinden. Aangezien er geen duidelijke verschillen in antwoorden tussen de gebieden waren, worden alle meningen gegeven. Dit is alleen een opsomming, geen beleidsafweging.

- Een mestfabriek in de buurt, als mogelijke oplossing voor het probleem van de mestverwerking. Hierbij moeten de kosten voor de agrariërs echter wel scherp berekend worden. Velen vrezen dat dit erg kostbaar zal worden.
- Minder subsidies, meer het vrije marktmechanisme. "Als het goed gaat kun je het ook wel zonder subsidie. Als het slecht gaat red je het met subsidie ook niet." Bovendien stort de markt dan snel in door overaanbod van producten. Dit heeft weer extra aanvraag van subsidie tot gevolg. Men merkt op dat het uiteindelijk effect meestal is, dat alleen de grote boeren ervan profiteren, met wie het toch al goed ging.
- Een premie op bedrijfsrenovatie en groot onderhoud. Bijv. subsidies op het toepassen van technische verworvenheden om de milieuverontreiniging te verminderen.
- Geen grootschalige recreatievoorzieningen, geen "Voorthuizen". Dit is het sterkst in Kootwijkerbroek en Nijkerkerveen, echter om verschillende redenen: in Kootwijkerbroek ziet men de ontwikkelingen in Voorthuizen; deze boezemen de mensen

angst in overspoeld te worden door recreanten. In Nijkerkerveen heeft men het idee dat recreanten daar niets te zoeken hebben.
- Storende activiteiten afplanten. Storend is met name: rommelig. Ondernemers zouden hiertoe in bepaalde gevallen verplicht moeten worden.
- Geen drastische veranderingen in het landschap. Dit moet functioneel en kleinschalig blijven. Dus bijv. geen ouderwetse ruilverkaveling; men wenst noch schaalvergroting in het landschap noch alleen grote boeren. Dit geldt ook voor kassencomplexen. Als men ze al ziet zitten is dit eerder in een beperkt aantal kleine, verspreid voorkomende clusters, dan in een of enkele grote complexen. Het landschap is gemaakt door de kleine boeren. Vaak hadden zij er een betrekking bij. Zij moeten in elk geval kunnen blijven. (Dus waarschijnlijk liever meer werkgelegenheid dan bedrijfssanering).
- Mogelijkheden om zo lang mogelijk door te gaan met neven- en hobbyboeren.
- Een gedifferentieerd beleid ten aanzien van de vestiging van niet-agrarische functies in agrarische bedrijfsgebouwen (zie par. 4.4).
- Een aan het landschap aangepaste bouw in het buitengebied. Dat wil bijvoorbeeld zeggen: liever een architectenbureau in een verbouwde boerderij dan in een modern kantoor, dat weliswaar architectonisch verantwoord is, maar niet in het landschap past.
- Liever landbouwgrond geen andere functie geven, zoals een golfbaan. Men ziet liever land met boeren erop dan weer een andere vorm van recreatie. Een enkele keer signaleert men dat de mogelijkheden om mest kwijt te raken hierdoor nog verder afnemen. Enerzijds komt er steeds meer mest, anderzijds verdwijnen steeds meer mogelijkheden om het kwijt te raken. Overigens vindt men dat het mestprobleem enigszins overdreven wordt als je het landelijk bekijkt. Men heeft tot nu toe nog geen probleem met het kwijtraken van mest. Ook heeft niemand van de ondervraagden zelf last van een milieuprobleem.
- Indien in het bezit van een eigen bedrijf, betere huisvestingsmogelijkheden voor leden van het eigen gezin, ook in verband met de bedrijfsopvolging. Meer mogelijkheden om op eigen terrein bij te bouwen.
- Een beter beheer van het landschap, vooral van de bosgebieden. Ten eerste was dit vroeger veel beter, en ten tweede maken zij nu een sterk verwaarloosde en verloederende indruk. Men stoort zich vooral aan het blijven liggen van zieke en dode bomen. Ook werd er vroeger hout verkocht. De wens naar een beter beheer impliceert niet dat men vindt dat er bijgeplant moet worden. Integendeel, volgens de meeste mensen is er nu genoeg aan houtwallen, bomen en struiken.
- Het uitkopen van boeren bij bedrijfsbeeindiging en de grond verkopen aan andere agrariërs, zodat deze nog enigszins kunnen groeien.
- Volgens velen is de milieu-ellende begonnen met het loskoppelen van de hoeveelheid dieren en de hoeveelheid land (in eigendom, pacht of huur). Veel ondervraagden zijn ervoor dat deze twee weer gekoppeld worden, zodat er gelegenheid is de mest kwijt te raken op het eigen land (of gehuurd of gepacht land). In elk geval geen uitbreiding van het aantal dieren zonder uitbreiding van land.
- Financiele of andere steun (in de zin van faciliteiten) bij bedrijfsopvolging. Dit wordt steeds moeilijker en is nu al vrijwel onmogelijk. Bijv. een investeringspremie voor jonge boeren/bedrijfsopvolgers. Hiertoe behoort ook de mogelijkheid om uit te breiden, omdat het bestaande bedrijf vaak te klein is.

- Het instellen van een bedrijfsbeeindigingspremie. Deze moet dan wel vergelijkbaar zijn met de vrije marktwaarde. De boeren willen dan wel de gelegenheid houden om op hun bedrijf te blijven wonen.
- Mogelijkheden voor bedrijfsuitbreiding door verplaatsing van melk- en mestquota.
- De ecologische richtlijn niet van toepassing laten zijn op houtwallen.
- Een aantal alternatieve activiteiten in het landelijk gebied toelaten. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen de aanvaardbaarheid van agrarische en van niet-agrarische activiteiten.
  * Ten aanzien van agrarische activiteiten zijn aanvaardbaar: in enkele gebieden viskwekerijen, mits goed afgeplant of in loodsen. Kassen over het algemeen niet, maar volle grond bloementeelt wel. Ruilverkaveling niet. Alternatieve gewassen zoals snelgroeiend hout wel, maar het strookt enerzijds niet met de instelling van een agrarier om grond zolang braak te laten liggen en anderzijds moet het aan een aantal eisen voldoen, zoals overeenstemming in schaal of "korrel" van het landschap (geen grote percelen met eenzelfde beplanting in een kleinschalig, gevarieerd landschap) en overeenstemming in soort bomen (geen populieren tussen beuken en eiken; wel in verder kaal land met knotwilgen).
  * Ten aanzien van niet-agrarische activiteiten zijn er een aantal beoordelingscriteria:
    - niet te groot; anders naar industrieterrein;
    - visueel niet hinderlijk; afplanten en/of in loodsen; geen troep buiten;
    - geen storende reclameborden; geen visuele vervuiling;
    - geen hinder van lawaai, transport, stukrijden van kleine wegen, drukte;
    - geen niet-passende/stedelijke bebouwing in het landelijk gebied;
    - landbouwgrond in stand houden, als gelegenheid om mest kwijt te raken;
    - geen klachten van burgerbewoners of recreanten over overlast en bij voorgenomen bedrijfsuitbreiding niet beperkt worden door burgers die zich beroepen op hinderwetnormen.

In het algemeen: streng met vergunningen; agrarisch karakter bewaren en bij een eventuele gedoging van niet-agrarische activiteiten in agrarische bedrijfsgebouwen een aantal duidelijke randvoorwaarden en beperkingen stellen, nl.: a) niet teveel; b) alleen voor mensen uit de streek; c) niet overal; d) geen uitbreiding; e) bij voorkeur functies waarvan de agrarische sector zelf ook kan profiteren. Niet-passende, niet-agrarische activiteiten uitkopen, eventueel de bodem saneren en geschikt maken voor agrarische activiteiten of natuurontwikkeling.
- Het opkopen van grond en/of bedrijven door de overheid en deze verpachten aan jonge boeren.
- Mogelijkheden stallen te her- of verbouwen, zonder de noodzaak oude stallen te laten staan, om recht op herbouw te houden. Soepelere regelingen hierover.
- Een premie voor kleine ondernemers uit de streek, bijv. voor groot onderhoud.

Deze suggesties staan niet in volgorde van belangrijkheid, noch in de frequentie warmee ze genoemd zijn. De ondervraagden hebben geen prioriteiten aangegeven. Ook zijn ze niet onderling afgewogen op hun consequenties, of dit voor het beleid eventueel tot tegenstrijdigheden zou leiden.

4.7 Gebiedsverschillen

De resultaten van de interviews geven aanleiding te veronderstellen dat er in de Vallei drie typen gebieden, of drie ontwikkelingsfasen ten aanzien van de agrarische activiteiten, onderscheiden kunnen worden (deze indeling is achteraf door de onderzoekers gemaakt):

A. Gebieden waar de mensen hun omgeving beschouwen vanuit een ontwikkelingsperspectief. Het gebied is gezond en agrarische activiteiten hebben perspectief. Men kan eventuele problemen aan en is op vooruitgang gericht. Men is zich ook bewust van actuele problemen, en is actief gericht op het verwerven van informatie erover. Men is hier tamelijk individualistisch. Niet-agrarische activiteiten in het buitengebied ziet men niet of nauwelijks zitten.
B. Gebieden waar mensen gericht zijn op behoud. Zij zien de zaken vooral vanuit een beheersperspectief. Men knapt eventuele problemen, als die er al zijn (maar meestal ontkent men dat) zelf wel op. Hier is nog groepscohesie, streekbewustzijn en betrokkenheid op elkaar. Wat ontwikkeling betreft is dit een fase van stilstand. De agrarische sector kan zich, met aanpassingen en investeringen, nog op de been houden, maar echte vernieuwing is er niet. In deze gebieden is de afkeer van, of de angst voor andere dan agrarische activiteiten, zoals wonen door buitenstaanders en/of grootschalige recreatieve ontwikkelingen, groot. Men weigert in het algemeen ook om daar in commerciele zin op in te spelen.
C. Gebieden waar de mensen hun omgeving zien vanuit een perspectief van verval en van achteruitgang. Het gebied is eigenlijk failliet, zowel agrarisch gezien als sociaal. Het wordt "bezet" door buitenstaanders, het groepsbesef verdwijnt en men raakt onderling geisoleerd, en men ziet geen perspectief meer in het agrarische bedrijf. Er komt onverschilligheid, passiviteit, apathie en defaitisme over de autochtone bewoners. Zij worden negatief en extremer in hun meningen. Alle niet-agrarische activiteiten worden toegelaten, mits deze door mensen uit de streek gedaan worden. Het is puur een kwestie van overleven geworden. Men is niet meer gericht op het krijgen van voorlichting of het verwerven van informatie.
   Een gebied raakt in deze toestand als niet-agrarische activiteiten, zoals wonen of industrie de overhand krijgen en het agrarische bedrijf gaan verdringen.

Een ander verschil tussen de zes gebieden wordt veroorzaakt doordat er verschillende invloeden in een gebied spelen. Er kan bijv. een sterke druk zijn vanuit de recreatieve sector (Voorthuizen), of het wonen (Nijkerkerveen). In alle gebieden was men tegen recreatieve ontwikkelingen, behalve in Voorthuizen en in Woudenberg, waar deze al sterk aanwezig zijn. In alle gebieden was men tegen infiltratie van het gebied door buitenstaanders. (Een enkeling wilde zelfs zo ver gaan dat hij een boerderij liever afgebroken zag dan verkocht aan een vreemdeling). Deze afkeer van vreemdelingen was het minst sterk in Nijkerkerveen, waar zich al veel buitenstaanders hadden gevestigd. Daar had men er zich bij neergelegd. Hierbij doet zich een interessant verschijnsel voor: Als er druk komt op het agrarische buitengebied vanuit een niet-agrarische sector, neemt in eerste instantie de groepscohesie toe; er is een vijand waartegen men zich gemeenschappelijk gaat opstellen. Er wordt dan ook niet met de vijand "geheuld", in de zin dat er op die invloed ingespeeld wordt. Wordt de druk groter, dan valt de groep uiteen en wordt het teweerstellen een individuele zaak;

d.w.z. dat men dan ook elkaar's concurrent kan worden. Wil men de agrarische sector daar toch stimuleren, dan vereist dat, dat alternatieve ontwikkelingen slechts in geringe mate en strikt gereguleerd toegelaten kunnen worden, bijv. via een duidelijke zonering.

4.8 Conclusies

Niet-agrarische functies.

Men is algemeen voor het stimuleren van en kansen geven aan particulier initiatief van streekbewoners, zowel wat betreft agrarische als niet-agrarische activiteiten, zij het dit laatste in beperkte mate en onder voorwaarden. Deze voorwaarden betreffen vooral:

a) geen hinder opleveren, fysiek of sociaal;
b) niet uitbreiden;
c) op gunstige lokaties, d.w.z. dicht bij een dorp of een grote weg, of in reeds bestaande bebouwingsclusters;
d) in totaal niet teveel.

Deze particuliere initiatieven omvatten ook recreatieve, zoals kamperen bij de boer en verkoop aan huis van agrarische producten. Hierbij gelden de zoneringsprincipes niet. Wel is er nog verschil tussen de proefgebieden. Deze manifesteert zich in een verschillende houding, of tolerantie, ten aanzien van de niet-agrarische functies. Zo wijst men in Nijkerkerveen recreatieve ontwikkelingen sterk af. In Voorthuizen is de tolerantie daarvoor veel groter, alleen vindt men dat het gebied wat recreatie betreft al vol zit. Dit zou pleiten voor een gedifferentieerd beleid ten aanzien van recreatieve ontwikkelingen in de Vallei. Ook reageren agrariërs in de studiegebieden verschillend op vestiging van niet-agrarische functies in het buitengebied. In Nijkerkerveen is de acceptatie veel groter dan in Voorthuizen. Dit zou erop kunnen wijzen dat de agrariërs in Nijkerkerveen minder toekomstperspectieven zien dan die in Voorthuizen. Dit kan weer betekenen dat het beleid ten aanzien van alternatieve functies in het buitengebied in combinatie moet worden gezien met de gezondheid van de agrarische functie. Het heeft alleen zin zowel de agrarische als de niet-agrarische functies te stimuleren als er een duidelijke en strikte scheiding tusen beide aangebracht kan worden, waarbij beide functies groei- en ontwikkelingspotentieel moeten hebben en houden. Dit laatste lijkt in Woudenberg het geval te zijn. Bij de niet-agrarische functies zijn er een aantal die door vrijwel iedereen afgewezen worden. Hiertoe behoren functies die veel verkeer aantrekken of sterk vervuilen, zoals een autosloper of een transportbedrijf, maar ook de grotere recreatie-ondernemingen. Campings, zowel grote als kleine, worden vrijwel unaniem afgewezen. Het lijkt derhalve onverstandig deze functie beleidsmatig nog meer te stimuleren in de Vallei.

Landschapsbeleving.

Landschappelijk gezien worden er in de Vallei enkele grote landschapstypen onderscheiden. Dit zijn:
- de landschappen van Ederveen en Nijkerkerveen;
- de landschappen van Woudenberg, Putten, Voorthuizen en Kootwijkerbroek.

Het verschil zit vooral in het verkavelingspatroon en de dichtheid van bebouwing en begroeiing. Deze twee hoofdtypen zijn elk weer sterk gedifferentieerd; er worden verschillende deeltypen onderscheiden, afhankelijk van de details waar men op let, zoals de aard van de begroeiing, de stijl van bebouwing, of de maat van de ruimte. Landschappelijk gezien is er eenheid en verscheidenheid. Dit wordt algemeen onderkend en iedereen wil graag het huidige landschap zoveel mogelijk in stand houden. Landschappelijke kwaliteiten die men in de Vallei onderkent zijn vooral: kleinschaligheid, veel verspreide begroeiing en bebouwing en een goede, harmonische verhouding tussen natuur en agrarische occupatie.

Gewenste maatregelen.

1. Men is algemeen voor het behoud van kleine boeren en nevenboeren. Zij hebben het landschap gemaakt.
2. Men is voor steun aan streekbewoners - en tegen maatregelen die import bevorderen. In het gebied bestaat nog een sterk gevoel van verbondenheid en traditie.
3. Men is algemeen tegen grotere recreatieve ontwikkelingen omdat deze a) de agrarische functie storen doordat ze schaarse grond in beslag nemen, en b) omdat ze buitenstaanders in de streek brengen, ondernemers zowel als recreanten. Deze hebben een heel andere mentaliteit; zij klagen bijv. over boeren, iets dat streekbewoners niet gauw zullen doen. Wel is het zo dat in streken waar de recreatie al vaste voet gekregen heeft, zoals in Woudenberg en Voorthuizen, men iets toleranter jegens recreatieve ontwikkelingen is. Er is dus wel een gewennings-effect. Veel hangt echter af van de agrarische positie. Deze moet wel sterk zijn om een andere sterke functie naast zich te kunnen verdragen.

5 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Aan elk van de drie onderdelen van deze studie waren afzonderlijke conclusies verbonden. Het is niet de bedoeling deze in dit slothoofdstuk te herhalen. In plaats daarvan wordt hier een poging gedaan de resultaten van de landschapstypering, de inventarisatie van de niet-agrarische bebouwing en de interviews in elkaar te passen. Hierbij zijn in feite drie niveaus aan de orde: de feitelijke, door de onderzoekers geinterpreteerde situatie, de situatie welke door de bewoners acceptabel wordt geacht en de situatie welke door het beleid zou kunnen worden nagestreefd. De conclusies in dit hoofdstuk hebben betrekking op de eerste twee niveaus en de aanbevelingen op de relatie met het derde niveau.

Verbouwingen of nieuwbouw

Wat het eerste betreft bleek uit de inventarisaties, dat grondige verbouwingen de landschappelijke betekenis van de "burger"-bebouwing meestal positief beinvloedt. De landschappelijke betekenis van volledige nieuwbouw van na 1970 komt deels positief, maar ook voor een aanzienlijk deel als duidelijk negatief naar voren. Deze interpretatie bij de terreinverkenningen komt redelijk overeen met de meningen van streekbewoners: men wil meer vrijheid om op het eigen (agrarisch) erf bij te bouwen, maar is ook voor handhaving van het landelijk (agrarisch) karakter van de Vallei als geheel. Nieuwbouw moet volgens de bewoners goed passen in het bestaande landschap, dus ook bij de bestaande bebouwing.

Op grond van deze resultaten kan de aanbeveling worden gedaan, dat verbouwingen van de opstallen in het buitengebied, die niet tot aanzienlijke uitbreiding van het volume van de bebouwing (oppervlakte en hoogte) leiden, vanuit landschappelijk oogpunt in de Vallei eerder tot verbetering dan tot verslechtering leiden. Het beleid zou hierin dus iets minder restrictief kunnen zijn, mits aan de vormgeving voldoende aandacht wordt besteed.

Ruimtelijke variaties aangaande dichtheid en gebruik van gebouwen in de vallei

De meeste "burger"-bebouwing blijkt veel dichter bij agrarische bedrijfsgebouwen gesitueerd te zijn dan op grond van de hinderwet geoorloofd is. Uit de interviews blijkt, dat dit mogelijk is doordat de bewoners weinig kans geven aan buitenstaanders om zich in het gebied te vestigen. Streekbewoners hebben doorgaans meer begrip voor de minder aangename bijverschijnselen van de uitoefening van een agrarisch bedrijf. Daarnaast kan worden geconstateerd dat zelfs in de dichtstbebouwde delen van de Vallei (bij voorbeeld Nijkerkerveen en Ederveen) open enclaves zijn te vinden, waarin een of meer agrarische bedrijven relatief ongestoord hun gang kunnen gaan. Om de betreffende agrarische bedrijven ook in de toekomst zo min mogelijk last van

de Hinderwet te geven lijkt het verstandig om deze enclaves zo veel mogelijk te handhaven en er verder rekening mee te houden, dat de bewoners van "burger"-bebouwing in de Vallei een zekere mate van hinder door naburige agrarische bedrijven accepteren. Dit neemt uiteraard de noodzaak van milieu-investeringen niet weg, maar laat toch ook een flexibeler toepassing van de Hinderwet toe.

Niet alleen binnen, maar ook tussen de zes studiegebieden zijn duidelijke verschillen waargenomen qua dichtheid en functie van de niet-agrarische bebouwingen. Aan beide randen van de Vallei komen concentraties voor van terreinen voor verblijfsrecreatie. Deze worden door de naburige, agrarische zowel als niet-agrarische bewoners geaccepteerd, terwijl op enkele kilometers afstand vooral onder de agrariërs een houding lijkt te prevaleren van "dat nooit hier".

Dit pleit ervoor om in de randgebieden van de Veluwe en de Utrechtse Heuvelrug nieuwe aanvragen voor het opzetten van stacaravan-terreinen, e.d. eerder te honoreren dan elders in de Vallei, vooral als deze aansluiten bij reeds bestaande recreatieterreinen. Om ook hier een afwisseling in het landschap te behouden zouden ook stoeterijen en het hobbymatig uitoefenen van grondgebonden veehouderij kunnen worden gestimuleerd. Aanzetten tot een dergelijke menging zijn in het oostelijk deel van Putten en Voorthuizen reeds aangetroffen.

De bijgebouwen op de erven van niet-agrariërs worden in het algemeen, ongeacht hun bouwkundige staat, onderbenut: voormalige kippen- of varkensschuren worden als garage, fietsenstalling en opslagruimte gebruikt en staan voor een groot deel leeg. Toch breekt men ze niet graag af. Deels heeft dit waarschijnlijk te maken met de kans dat men dan het recht tot herbouw verliest, maar deels vindt men het ook zonde om een nog in redelijke staat verkerend gebouw af te breken, terwijl het in de toekomst misschien nog best van pas kan komen.

Als vanuit de overheid een afbraakpremie-beleid zou worden ontwikkeld dan dient er rekening mee te worden gehouden, dat hiervoor in het gebied weinig belangstelling bestaat. Incidenteel kan zo'n premie wel een zetje zijn om bepaalde ontwikkelingen in gang te zetten, bij voorbeeld uitbreiding van verblijfsrecreatie plaatselijk aan de rand van Veluwe en Utrechtse Heuvelrug, of de vervanging van overtollige schuren door een veel kleinere garage/opslagruimte voor huishoudelijk gebruik.

Uit het onderzoek blijkt niet, dat de landschapstypen uit bijvoorbeeld het Streekplan Veluwe of de Verkenning Landschap en Ecologie van de Valleicommisie samenvallen met gebieden die voor verdichting, stabilisatie of eventueel zelfs verdunning van de bebouwing in aanmerking zouden kunnen komen. Het onderzoek leidt eerder tot de conclusie dat binnen de onderscheiden landschappen (en dus ook binnen de zes studiegebieden) wat dit betreft nadere onderverdelingen moeten worden aangebracht. De kaartjes in dit rapport van de verschillende studiegebieden bieden daartoe aanknopingspunten. Hierbij dient wel te worden opgemerkt, dat noch de landschapsverkenningen, noch de interviews aanleiding geven tot vermindering van de bebouwing waar dan ook.

Verweving van agrarische en niet-agrarisch gebruikte BEBOUWINGEN

Uit het voorgaande bleek al, dat waar de verweving van agrarische en niet-agrarische kavels nu al relatief sterk is de bewoners hier de minste bezwaren tegen hebben. Nu speelt hierbij waarschijnlijk een zekere mate van gewenning of zelfs berusting een rol, maar in sommige gevallen blijkt de verwachte hinder in de praktijk toch ook erg mee te vallen. Het is moeilijk vast te stellen waar van "berusting" sprake is en waar van "meevallen". Wat mede een rol speelt, is hoe sterk de betrokkene zich voelt met betrekking tot zijn eigen grondgebruik. Een sterk agrarisch bedrijf lijkt minder last van zijn buren te hebben dan een zwakkere. Bij de zwakkeren treedt feller verzet en uiteindelijk berusting op en bij de sterkere overheerst het gevoel, dat het met die buren nogal meevalt. Dit laatste lijkt relatief vaak van toepassing op de campings. De overlast die deze veroorzaken is beperkt tot een paar weken in het hoogseizoen. Anders ligt het bij de hinder van sommige agrarische bedrijven en bij verschillende vormen van bedrijvigheid die veel (zwaar) verkeer aantrekken, lawaai of stank veroorzaken of voor "visuele hinder" zorgen. Gelukkig komen dergelijke aktiviteiten in de Vallei relatief weinig voor.

Voor het beleid is het goed om te weten, dat de bewoners het er in het algemeen over eens zijn, dat bedrijvigheid (handel en industrie, maar ook recreatie-ondernemingen) in de buitengebieden van de Vallei niet thuis hoort. Tijdelijk wil men zo'n onderneming wel dulden, tenminste als deze door een streekgenoot is opgezet, maar zodra sprake is van uitbreiding tot buiten de bestaande erfbebouwing of wanneer er veel verkeer door wordt aangetrokken staat men verplaatsing voor. Hierbij worden steeds drie typen lokaties genoemd: een bedrijventerrein, bebouwingsconcentraties in het buitengebied, en langs een grote, doorgaande route met ventweg. Vooral de middelste categorie is interessant: voor de streekbewoners zijn zelfs zeer kleine kernen acceptabele lokaties voor verdichting van de bebouwing, vooral waar dit bedrijvigheid betreft. En waar al een camping is mag er wat hun betreft nog wel eentje bij.

LITERATUUR

BERG, L.M. VAN DEN & R.M. JACOBS, 1989. *Semi-agrarisch grondgebruik. Een verkenning aan de hand van de bodemstatistiek, de landbouwtelling en veldwaarnemingen.* Wageningen, Staring Centrum, Wageningen, Rapport 18.

CULTUURTECHNISCHE DIENST NOORD-BRABANT, 1977. *De Bebouwing in het buitengebied.* Tilburg.

JACOBS, A.J., 1979. *De bestemming van vrijgekomen agrarische gebouwen in Limburg,* 's-Gravenhage. Landbouw-Economisch Instituut,

JANSEN, K.E.J.G. & W. DE HAAS, 1990. *Vrijkomende agrarische gebouwen; een onderzoek in Overijssel.* Landbouw-Economisch Instituut, 's-Gravenhage, Mededeling no. 418.

LINDEN, G., E. COENEN & F.H.J. DUENK, 1986. *Niet-agrarische activiteiten in het buitengebied. Verslag van een onderzoek naar niet-agrarische activiteiten in de buitengebieden van Bergh, Aalten en Doetinchem in opdracht van de Provincie Gelderland.* Nijmegen, Planologisch Instituut K.U..

VAART, J. VAN DER, 1991. *Conversion of farmsteads; hidden urbanization or a changing rural system?* In: OORT, G.M.R.A VAN, L.M. VAN DEN BERG, J.G. GROENENDIJK & A.H.H.M. KEMPERS (eds.). *Limits to Rural Land Use Proceedings of an international conference of the Commission on Changing Rural Systems of the International Geographical Union.* PUDOC, Wageningen

VELDHUIZEN, T., 1987. *Onderzoek naar de functie van beeindigde agrarische bedrijven in de Provincie Utrecht.* Deventer, RHLS Scriptie.

WERKGROEP LANDSCHAP EM ECOLOGIE, 1990. *Verkenning landschap en ecologie in de Gelderse Vallei.* Conceptrapport Project Gelderse Vallei, Arnhem, p/a Provincie Gelderland.

BIJLAGE 1 Opnameformulier niet-agrarische bebouwing Gelderse Vallei

OPNAME-FORMULIER ONDERZOEK GELDERSE VALLEI, zomer 1990 pagina 1

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
nr.	type (P,O, A)	bewo? (0,1, 2)	opp. (..ha)	% beb. (< , > 1/3)	VOORM.f.hoofdg. (O-N,A,W,H, I,C,R,O,?)	VOORM.f.bijgeb. (O-N,AP,AR,AV,AK, AA,W,H,I,C,R,O,?)	HUID.f.hoofdg. (N-L,A,W,H.I, C,R,O)	HUID.f.bijgeb. (N-L,AP,AR.AV,AK, AA,W,H,I,C,R,O,?)	omvang hoofg. (1,2,3)	omvang bijgeb. (1,2,3)	ouderd. hoofdg. (1-4)	ouderd. bijgeb. (1-4)

BIJLAGE 2 Enkele kengetallen van de niet-agrarische bebouwing per studiegebied

kenmerk:	Ederveen (890 ha)	Kootwijkerbroek (669 ha)	Nijkerkerveen (609 ha)	Putten (842 ha)	Voorthuizen (498 ha)	Wouden berg (408 ha)	Alle gebieden (3914 ha)
dichtheid niet-agrarische bebouwing (erven/km2):	20	11	44	19	18	16	21
% terreinen waarvan: -< 1/3 van de oppervlakte bebouwd :	61	43	33	68	70	(*)	52
-zonder OUDE bijgebouwen:	22	24	23	14	25	36	22
-helemaal zonder bijgebouwen:	10	7	10	5	9	10	9
-oppervlakte < 0,5 ha:	69	51	85	63	60	(*)	70
-huidige functie hoofdgebouwen:							
.agrarisch	3	3	1	0	0	0	1
.wonen	90	89	95	98	92	91	93
.handel/diensten/ industrie	5	5	1	1	0	0	2
.horeca/recreatie	1	3	0	0	5	3	1
.anders/leeg	1	0	2	1	2	6	2
-voormalige functie bijgebouwen:							
.alg. agrarisch	5	3	4	7	1	42	11
.pluimveehouderij	25	17	18	16	38	9	21
.kalveren/koeien	12	43	25	28	14	2	22
.varkens	15	12	15	5	13	0	12
.pluimvee en ander vee	33	12	19	20	29	0	18
.niet-agrarisch	8	11	16	24	4	47	17
-huidige functie bijgebouwen:							
.agrarisch	38	11	7	13	11	7	16
.garage/opslag	20	37	52	47	38	40	40
.opslag/agrar.	29	14	20	14	23	8	20
.handel/industrie	11	21	10	5	5	28	10
.recreatie	3	4	3	10	17	5	6
.wonen	2	10	4	6	0	3	4
.overig/onbekend/ leeg	3	1	2	6	4	8	3

kenmerk:	Ederveen (890 ha)	Kootwijkerbroek (669 ha)	Nijkerkerveen (609 ha)	Putten (842 ha)	Voorthuizen (498 ha)	Woudenberg (408)	Alle gebieden (3914 ha)
% terreinen met opvallend groot:							
-hoofdgebouw	9	12	4	9	16	2	8
-bijgebouw	6	20	5	9	18	3	10
% terreinen met zeer kleine bijgebouwen:	34	14	36	41	30	23	33
% terreinen met hoofdgebouw uit vorige eeuw of eerder:	10	7	6	9	9	0	7
% terreinen met bouwvallig:							
-hoofdgebouw	4	4	2	2	1	2	2
-bijgebouw(en)	14	10	8	8	7	7	9
% terreinen met overwegend houten bijgebouwen :	28	27	22	29	39	34	28
% erven waarvan landsch. betek.:							
-monum. uitstral.	8	14	16	19	15	0	13
-negatief	12	9	6	2	2	3	6
% terreinen waarop huidig hoofdgebouw:							
-niet verbouwd	51	50	46	47	53	70	50
-schuur/deel bewoonb. gemaakt	8	11	14	11	4	13	11
-totaal verbouwd	29	15	22	21	28	10	22
-aanzienlijk uitgebreid	12	24	18	21	14	6	17
% terreinen waarvan erf vnl. voor handel, opslag of parkeren gebruikt:	16	6	4	5	8	18	8

kenmerk:	Eder-veen (890 ha)	Kootwij-kerbroek (669 ha)	Nijker-kerveen (609 ha)	Put-ten (842 ha)	Voort-huizen (498 ha)	Wouden berg (408)	Alle gebieden (3914 ha)
% terreinen met extra grond buiten erf :	55	41	33	57	41	(*)	45
-waarvan:							
.begraasd gras	81	48	75	43	39	(*)	64
.hooiland en mais	14	36	9	15	21	(*)	16
.recreatie	0	3	6	26	32	(*)	11
.akker- en tuinb./ agr. mengvormen	3	3	4	8	8	(*)	6
.overig(bos/opslag)	1	10	6	8	0	(*)	3
% terreinen waarvan afstand tot grotere kern:							
- < 1 km	6	0	15	6	7	64	13
- ≥ 5 km	0	100	0	1	15	0	11
% terreinen waarvan afstand tot aktief-agrar. bedrijfsgeb.:							
- < 100 m	55	42	49	30	21	28	41
- ≥ 500 m	0	0	0	0	7	5	1
% terreinen waarvan afstand tot CVN of Utrechtse Heuvelrug:							
- < 1 km	0	40	0	50	66	17	22
- ≥ 5 km	100	0	72	0	0	0	48

BIJLAGE 3. Opzet van het belevingsonderzoek

Tijdens de landschapsanalyse zijn adressen (straatnamen, soms ook nummers) gezocht in verschillende delen van de zes studiegebieden. Alle adressen waren gesitueerd in het buitengebied of de dorpsrand. Het enige onderscheidingskriterium dat verder nog gebruikt is, is het onderscheid boer en niet-boer. Van beide groepen zijn ongeveer evenveel mensen in het onderzoek opgenomen. Dit betekent dat andere kenmerken, zoals leeftijd, geslacht, woonduur en niet-agrarisch beroep, varieerden.

In de telefoongids zijn vervolgens mensen gezocht die daar woonden. Deze mensen is een brief gestuurd waarin het doel van het onderzoek werd uitgelegd en waarin zij werden gevraagd aan het onderzoek deel te nemen. Later zijn zij gebeld om te vragen of zij mee wilden doen en zo ja, om een afspraak voor een gesprek te maken.

Hoewel eerder onderzoek volgens deze methode een positieve reactie van ongeveer 80% gaf, was dit nu slechts 50%. Bij doorvragen bleek wantrouwen jegens de overheid een grote belemmering om aan het onderzoek deel te nemen. Bovendien worden speciaal de agrariërs in dit gebied zo vaak geconfronteerd met vragen en formulieren dat afweer gaat optreden tegen weer nieuwe vragen.
Toonde men zich bereid om mee te doen dan hebben twee onderzoekers, een landschapsarchitect en een omgevingspsycholoog (de laatste twee schrijvers van dit rapport), een gesprek gevoerd met de betrokkene. Dit vond plaats bij de mensen thuis. De gespreksduur varieerde van 1 tot 2 uur. Het was een halfgestructureerd gesprek, in die zin dat een aantal gespreksonderwerpen van tevoren vastgesteld was. Ook waren een aantal fotoseries samengesteld: vier series om de karakteristieke kenmerken van de studiegebieden op te sporen en een serie om de houding tegenover de vestiging van niet-agrarische activiteiten in het buitengebied te onderzoeken. De volgorde waarin de onderwerpen ter sprake kwamen hing echter grotendeels af van de loop van het gesprek. Ook is er veel doorgevraagd naar achtergronden en motieven van meningen en houdingen. De interviews hadden het karakter van een open gesprek. In principe voerden beide onderzoekers het gesprek, hoewel een van hen ook de antwoorden noteerde. Deze aantekeningen zijn achteraf geanalyseerd.

Omdat het in het onderzoek niet ging om kenmerken van mensen maar om kenmerken van het landschap, kon met een kleine steekproef per studiegebied worden volstaan; voor het determineren van landschappelijke kwaliteiten is de steekproef als representatief te beschouwen. Toevoeging van meer ondervraagden zou niet leiden tot meer informatie over kwaliteiten. Dit geldt ook voor de vestiging van niet-agrarische activiteiten in het buitengebied; wel of niet passendheid van een gebruiksvorm en/of een architectonische vorm is ook een kwaliteitskriterium.

In totaal zijn er 60 gesprekken gevoerd:
- Kootwijkerbroek: 8
- Putten: 8
- Ederveen: 8
- Voorthuizen: 11
- Nijkerkerveen: 13
- Woudenberg: 12

Burgers

	Ja	mits	nee	Som
jong	66	42	27	135
middel	115	66	81	262
oud	52	18	30	100
Som	233	126	138	497

Chi-kwadraat = 9,22, d.w.z. bijna significant op 5%. Het verschil is vooral dat jongeren minder vaak "nee" zeggen en vaker "mits" tegen niet-agrarische ontwikkelingen. Zij hebben een genuanceerdere houding dan de ouderen. (Genuanceerder wil niet zeggen toleranter; zij zeggen niet vaker "ja" dan de ouderen).

Samen leidt dit tot een significant verschil tussen boeren en burgers:

	Ja	mits	nee	Som
boeren	319	127	212	658
burgers	233	126	138	497
Som	552	253	350	1155

Chi-kwadraat = 6,77, d.w.z. significant op 5%. Het voornaamste verschil zit in de mits-antwoorden. Boeren zijn minder geneigd concessies te doen dan burgers (en dus vooral: jonge burgers).

Dit is nog eens nagegaan door de verschillen tussen boeren en burgers ook apart per leeftijdscategorie te toetsen. Er blijkt dan een significant verschil te zijn tussen jonge boeren en jonge burgers (chi-kwadraat=7,67; dit is significant op 2%). Jonge boeren zeggen vaker nee en jonge burgers vaker mits. Jonge burgers maken dus vaker een voorbehoud. Beide groepen zeggen even vaak ja.

Deze tendens zet zich door, zij het veel zwakker, bij de boeren en burgers van middelbare leeftijd (chi-kwadraat=3,33, niet significant) en is verdwenen bij de ouderen (chi-kwadraat=0).